

**Východočeské
listy
historické**

40/2018

Univerzita Hradec Králové
Historický ústav Filozofické fakulty

VÝCHODOČESKÉ LISTY HISTORICKÉ
EAST-BOHEMIAN JOURNAL OF HISTORY
40/2018

Redakční kruh | Editorial Committee of the Board of Editors

- prof. Ondřej Felcman *předseda redakční rady | Chairman of the Board of Editors*
(Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- Dr. Tomáš Hradecký *vedoucí redaktor | Editor-in-Chief*
(Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- Dr. Ryszard Gładkiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polsko | University of Wrocław, POL)
- Dr. Vlastimil Havlík (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- doc. Martin Šandera (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- Dr. Jiří Štěpán (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)

Další členové redakční rady | Other Members of the Board of Editors

- prof. Petr Čornej (Česká republika | Czech Republic)
- Dr. Daniel Franzkowski (Spolková republika Německo | Federal Republic of Germany)
- Dr. Jiří Hutečka (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- prof. Zenon Jasiński (Uniwersytet Opolski, Polsko | University of Opole, POL)
- doc. Karel Konečný (Univerzita Palackého v Olomouci | Palacký University Olomouc, CZE)
- doc. Jiří Kubeš (Univerzita Pardubice, ČR | University of Pardubice, CZE)
- prof. Milena Lenderová (Univerzita Pardubice, ČR | University of Pardubice, CZE)
- Dr. Miroslav Londák (Slovenská akadémia vied, Slovensko | Slovak Academy of Sciences, SVK)
- doc. Naděžda Morávková (Západočeská universita v Plzni | West-Bohemian University in Plzeň)
- doc. Jaroslav Pažout (Technická univerzita v Liberci, ČR | Technical University in Liberec, CZE)
- doc. Veronika Středová (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- dr. Ondřej Tikovský (Parlamentní knihovna, ČR | Library of the Parliament, CZE)

Redakční práce | Redaction

- Mgr. Monika Kabešová (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)

Recenzenti 40. svazku | Reviewers of Volume No. 40
prof. PhDr. Petr Čornej, DrSc.

studie

K osobnosti a charakteru Haška z Valdštejna

DAVID PAPAJÍK

Abstrakt | Abstract

Autor se v textu snaží na základě podrobného studia pramenů a literatury podat obraz dosud rozporuplně vnímané osobnosti husitského a pohusitského období v českých zemích, Haška z Valdštejna. Tento šlechtic bojoval v roce 1420 v bitvě na Vyšehradě v řadách Zikmundova vojska, kde byl zajat, aby se stal posléze horlivým stoupencem husitů. Zásadním způsobem se podílel v Praze v roce 1422 na svržení diktatury Jana Želivského, po několika porážkách od Jana Žižky přešel v roce 1425 na stranu Zikmunda Lucemburského a Albrechta Rakouského. V následujícím období zůstal na Zikmundově a Albrechtově straně.

Based on a detailed study of sources and literature, the author attempts to present a picture of the contradictory personality of the Hussite and post-Hussite period in the Czech lands, Hašek of Wallenstein. This nobleman fought in 1420 in the battle of Vyšehrad in the ranks of King Zikmund's army, where he was captured to become an eager supporter of the Hussites. He made a major contribution to the overthrow of the dictatorship of Jan Želivský in Prague in 1422, and after several defeats from Jan Žižka he became an ally to Zikmund of Luxembourg and Albrecht of Austria in 1425. In the following period he remained on Zikmund's and Albrecht's sides.

Klíčová slova | Key Words

Hašek z Valdštejna, 15. století, husitství, Zikmund Lucemburský

Hašek of Wallenstein, 15th Century, Hussite movement, Zikmund of Luxembourg

Úvod

Cílem následujícího textu je pokusit se podat, pokud možno, co nejdůvěhodnější obraz výrazné osobnosti husitského a pohusitského období v českých zemích, Haška z Valdštejna.¹ Je zřejmé, že se jedná o velice obtížný úkol. Pokud máme charakterizovat nějakou osobnost v dějinách, musíme mít pro tuto charakteristiku dostatek relevantních zdrojů. V případě člověka žijícího převážnou většinu svého života v 15. století je náš úkol o to komplikovanější, že zdrojů informací není tolik, kolik bychom potřebovali. Přesto se domnívám, že se ne-

1 Zpracování a vydání studie bylo umožněno díky finanční podpoře Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v letech 2016–2018 z Fondu na podporu vědecké činnosti (projekt č. FPVC2016/7).

jedná o úkol neřešitelný, a že lze vytvořit charakteristiku této tak rozporuplně vnímané osobnosti českých dějin.

Text studie je rozdělen kromě samotného úvodu na dalších pět hlavních částí. V první z nich se stručně seznámíme s životními osudy Haška z Valdštejna. Bez této části by ztrácel následující výklad smysl, protože kronikáři i historici ve svém hodnocení Haška z Valdštejna vycházeli právě z jeho činů, kterými se zapsal do dějin. V další kapitole analyzujeme hodnocení námi sledované osobnosti historiky. V následujících částech práce rozebíráme zprávy z narativních pramenů, z pramenů diplomatické povahy a dobové korespondence, které se týkají osobnosti Haška z Valdštejna. Posléze se pokoušíme přinést nové podněty a závěry do diskuse k Haškově osobnosti.

Hašek z Valdštejna

Smyslem následujících řádek není podat podrobný popis života Haška z Valdštejna. Nebylo by to účelné, ale ani možné, protože pramenného materiálu k jeho životním osudům je tolik, že by vydaly na samostatnou knižní monografii (toto tvrzení není v rozporu s výše uvedenou tezí, že pramenů k charakteristice jeho osobnosti je podstatně méně).² Načrtne zde pouze základní linii jeho životní pouti.

Hašek z Valdštejna pocházel ze zchudlé dětenické větve rodu Valdštejnů.³ O době jeho zrození nejsme informováni, lze předpokládat, že se narodil někdy mezi lety 1380–1390. Svě zájmy z oblasti Železného Brodu v Čechách přenesl na Moravu, kde získal snad před rokem 1405 panství Uherský Ost-

- 2 Autor této studie připravuje podrobnou knižní monografii o Haškovi z Valdštejna.
- 3 Stručný nástin životních osudů Haška z Valdštejna sestaven na základě následujících zdrojů: srov. František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, díl III. (od roku 1403 až do roku 1439)*, Praha 1939; TÝŽ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, díl IV. (věk Jiřího z Poděbrad od roku 1439 až do roku 1457 čili do smrti krále Jiřího)*, Praha 1939; Wáclaw Wladiwoj TOMEK, *Dějepis města Prahy, díl IV.–VI.*, Praha 1879–1885; Václav Wladiwoj TOMEK, *Jan Žižka*, Praha 1993 (původní vydání vyšlo v Praze v roce 1879); Josef PEKAŘ, *Žižka a jeho doba*, Praha 1992 (původní vydání vyšlo v Praze v letech 1927–1933); Augustin NEUMANN, *K dějinám husitství na Moravě. Husitské války*, Olomouc 1939; Rudolf URBÁNEK, *České dějiny. Díl III., část 1. Věk poděbradský*, Praha 1915; TÝŽ, *České dějiny. Díl III., část 2. Věk poděbradský*, Praha 1918; František Michálek BARTOŠ, *České dějiny. Díl II., část 7. Husitská revoluce. I. Doba Žižkova 1415–1426*, Praha 1965; TÝŽ, *České dějiny. Díl II., část 8. Husitská revoluce. II. Vláda bratrstev a její pád 1426–1437*, Praha 1966; František HOFFMANN, *K prehistorii moravských táborů*, Sborník Matice moravské 86, 1967, s. 202–218; Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy, díl I. Středověká Morava*, Brno 1991, zvláště s. 121–138; František ŠMAHEL, *Husitská revoluce, I.–IV. díl. Praha 1995–1996* (původní vydání vyšlo v Praze v roce 1993); Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české, sv. V. (1402–1437)*, Praha–Litomyšl 2000; Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české, sv. VI. (1437–1526)*, Praha–Litomyšl 2007; Martin ŠANDERA, *Zikmundovi věrní na českém severovýchodě. Opocenská strana v husitské revoluci*, České Budějovice 2005; TÝŽ, *Vrtkavý husitský pán Hašek z Valdštejna*, Krkonoše–Podkrkonoší 20, 2012, s. 479–485; Jiří JUROK, *Stranici markraběte Prokopa kolem roku 1399 a otázka jejich kontinuity do husitské revoluce*, Olomoucký archivní sborník 13, 2015, s. 25–116 (pasáže o Haškovi z Valdštejna na s. 39 a 84–87); TÝŽ, *Hašek z Valdštejna. Od straníka markraběte Prokopa k husitskému hejtmánovi, moravskému zemskému hejtmánovi a diplomatu stran habsburské, rožmberské a posléze poděbradské*, Vlastivědný věstník moravský 68, 2016, s. 18–22 (v podstatě totožné pasáže o Haškovi, jak ve studii z roku 2015 na s. 84–87).

roh. V předhusitské době měl na Moravě údajně ovládat lapkovskou družinu, kterou F. Hoffmann označil za budějovicko-hrotovickou.⁴ V listopadu 1419 vyhlásil nepřítelství husitské Praze a 1. listopadu 1420 bojoval v Zikmundově vojsku proti husitům v bitvě na Vyšehradě. V bitvě byl zajat Pražany a v zajetí se stal stoupencem husitských myšlenek. Na podzim 1421 statečně bránil na Moravě Uherský Ostroh proti útokům římského a uherského krále Zikmunda, aby posléze na straně Jana Žižky proti témuž nepříteli bojoval na přelomu let 1421–1422 v Čechách. Za to si vysloužil velký obdiv ze strany husitů, v únoru 1422 byl vybrán za vrchního velitele pražských měst. Již v březnu 1422 byl patrně jedním z hlavních osnovatelů popravu pražského radikálního tribuna Jana Želivského. Litevský kníže Zikmund Korybutovič ho po svém příchodu do Čech jmenoval v září 1422 kutnohorským mincmistrem. V listopadu 1423 se stal členem dvanáctičlenné zemské vlády jako zástupce husitů. Hašek vystupoval jako stoupenec Pražanů a umírněných husitů, takže je zřejmé, že musel být konfrontován s husitskými radikály, a hlavně s Janem Žižkou. V červnu 1424 rozdrtil Jan Žižka umírněné husitské síly v bitvě u Malešova a hned poté vyhnal Haška z Kutné Hory.

Počátkem roku 1425 nabídl Hašek své služby prostřednictvím olomoucké městské rady Albrechtovi Rakouskému a Zikmundovi Lucemburskému. Slíbil jim, že pomůže zvrátit situaci v jejich prospěch. Za to ho v květnu 1425 jmenoval Albrecht Rakouský moravským zemským hejtmanem. Přes Haškovu velkou snahu nepřineslo jeho hejtmanství na Moravě zvrát ve prospěch Albrechta a Zikmunda. V roce 1427 proto Hašek skončil v úřadu moravského zemského hejtmana. Zdá se, že stál v roce 1427 v pozadí pokusu přívrženců Zikmunda Korybutoviče ovládnout Prahu, ač se akce patrně osobně neúčastnil. V pozdějších letech vystupoval Hašek na Moravě jako jeden z nejdůležitějších straníků Zikmunda Lucemburského a Albrechta Rakouského. V roce 1436 byl císařem Zikmundem jmenován do královské rady, v roce 1437 se stal zemským hejtmanem v Kladsku.⁵ Jeho příbuzná Machna z Vartenberka mu v roce 1438 odkázala

4 F. HOFFMANN, *K prehistorii...*, s. 202–218. Hašek z Valdštejna (*Hassek z Walsteina, od jinand z Wiczkowa*) je označen za člena lapkovské družiny v jediném výslechu jménem neuvedeného lapky. Výslech či jeho záznam se uskutečnil v letech 1417–1419 (ARCHIV ČESKÝ ČILI STARÉ PÍSEMNÉ PAMÁTKY ČESKÉ I MORAVSKÉ XXXVIII., ed. F. Hoffmann, Praha 2000, s. 46–48, č. 32, Hašek z Valdštejna uveden na s. 47). Celá záležitost s údajnou Haškovou lapkovskou minulostí bude muset být v budoucnu podrobena důkladné revizi, již teď je ale zřejmé, že F. Hoffmann udělal z Haška vůdce budějovicko-hrotovické lapkovské skupiny na základě nedostatečných pramenných podkladů. Nemáme zde prostor celou záležitost řešit, vyžádala by si samostatnou studii. K problematice lapků alespoň dále uvedme práci František HOFFMANN, *Popravě zápisy jihlavské*, *Právněhistorické studie* 18, 1974, s. 163–204; TÝŽ, *Bojové družiny na Moravě a v Čechách před husitskou revolucí a za revoluce*, *Táborský archiv* 6, 1994, s. 47–144 (tam i odkazy na další literaturu k tématu).

5 Přesné datum nástupu Haška do úřadu kladského hejtmana není známo. V oblasti se ale pohyboval již v lednu 1436, kdy 6. ledna 1436 v Kladsku řešil dědictví po zemřelém Půtovi z Častolovic (ARCHIV ČESKÝ ČILI STARÉ PÍSEMNÉ PAMÁTKY ČESKÉ I MORAVSKÉ /dále AČ/ XV., ed. J. Kalousek, Praha 1896, s. 186–188, č. 84). Podle práce M. ŠANDERA, *Zikmundovi věrní...*, s. 134, byl Hašek z Valdštejna kladským hejtmanem již od roku 1436. Podle jiných autorů spadá Haškovu působení v úřadu kladského hejtmana do let 1437–1438 (přesněji od března 1437 do

panství Veliš (s městem Jičínem) a několik dalších majetků ve východních Čechách. Při korunovaci Albrechta Rakouského na českého krále dne 29. června 1438 nesl Hašek z Valdštejna část královských insignií (jablko s křížem).

Ani po smrti Albrechta Rakouského v roce 1439 důležitá politická role Haška z Valdštejna neskončila. Hašek se účastnil zemských sněmů v Čechách a opakovaně byl jmenován do poselstev, která měla vyjednat návrat malého Ladislava Pohrobka z područí římsko-německého krále Friedricha III. Habsburského. Hašek patřil ke straníkům Oldřicha z Rožmberka, i když se později začal sblížovat se stranou Jiřího z Poděbrad (na poděbradské straně poprvé doložen v roce 1449). Dne 31. října 1452 odprodal Hašek z Valdštejna velišské panství Jiřímu z Poděbrad.⁶ Někdy brzy poté zemřel (buď koncem roku 1452 nebo v roce 1453). Jeho manželkou byla Anna z Riesenburka, se kterou měl syny, kteří ale nijak samostatně nevystupovali a neznáme je ani jménem.⁷

Výše uvedený stručný přehled životní pouti Haška z Valdštejna ukazuje, že se jednalo o významnou osobnost své doby, která si podrobnější studium plně zaslouží. Jednalo se o člověka, který spoluvytvářel vývoj v českých zemích v první polovině 15. století. Bližší poznání jeho charakteru a osobní motivace může objasnit některé jeho činy a skutky.

Osobnost Haška z Valdštejna z pohledu odborné literatury

Zaměříme se nyní na to, jak hodnotili osobnost Haška z Valdštejna historici ve svých dílech. Budeme postupovat po chronologické linii, tj. nejdříve se seznámíme s názory autorů děl z 19. století a postupně se dostaneme až do současnosti. Je zřejmé, že autoři byli ve svém hodnocení Haška z Valdštejna silně ovlivněni dobou, ve které žili. Není cílem a smyslem této práce doplňovat u jednotlivých autorů kontext doby vzniku jejich děl. Domnívám se, že by měl být každý autor osobně odpovědný za svá publikovaná stanoviska ať již vznikala v jakékoliv době. U některých z představených autorů nelze dostatečně zřetelně zjistit, jaké hlubší důvody je vedly k zaujetí často velmi rozdílných stanovisek k charakteristice osobnosti Haška z Valdštejna. Pokud oni sami něco takového ve svých dílech podrobně neuvádějí, tak podsouvání jim určitých důvodů, pokud

dubna 1438), srov. Jan URBAN, *Boj o Kladsko (1435–1454)*, Historie a vojenství 43, 1994, č. 3, s. 7–8; Pavel SEDLÁČEK, *Pečeť frankenštejnského hejtmanství*, *Paginae historiae* 5, 1997, s. 29, 34, 37; TÝŽ, *Vztahy mezi Kladskem a Frankenštejnem ve 14. a 15. století*, *Kladský sborník* 2, 1998, s. 121–122.

6 Datum 31. října 1452 je uvedeno na Haškově listině o prodeji velišského panství Jiřímu z Poděbrad – AČ XV., s. 210–211, č. 102. Podle záznamu ve Starých letopisech českých předal Hašek z Valdštejna Jiřímu z Poděbrad velišské panství 11. listopadu 1452 (STARÉ LETOPISY ČESKÉ Z RUKOPISU KŘÍŽOVNICKÉHO, ed. F. Šimek – M. Kaňák, Praha 1959, s. 218). Obě data nejsou v rozporu, ale zachycují postupný proces předání panství Jiřímu z Poděbrad. Datum 11. listopadu 1452 je také posledním, kdy se v pramenech Hašek z Valdštejna připomíná jako živý.

7 ARCHIV ČESKÝ ČILI STARÉ PÍSEMNÉ PAMÁTKY ČESKÉ I MORAWSKÉ (dále AČ) II., ed. F. Palacký, Praha 1842, s. 206, č. 465. V roce 1454 vypověděli Haškovi synové, jménem neuvedení, že jejich otec dostával platy z opatovického kláštera, které mu v roce 1419 daroval český král Václav IV., velmi nepravdělně. Platy z kláštera měl Hašek dostávat až do své smrti, z čehož nám plyne, že byl v roce 1454 po smrti, když za něho vystupují jeho synové.

to není z textu zřejmé, by nebylo správné. V případech, kdy jsou důvody jejich stanovisek jasné, je v následujícím textu komentuji a rozebírám.

Z autorů historických děl 19. století se nejdříve zastavíme u **Františka Palackého**. V jeho od roku 1836 vznikajících *Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě* (doplňme, že od roku 1836 vycházela německá verze jeho Dějin, česky pak od roku 1848) se na mnoha místech textu objevuje osobnost Haška z Valdštejna. Silná hodnotící slova na Haškovu adresu se v Palackého textu hledají těžko, autor většinou pouze popisuje, co Hašek udělal, aniž by přitom použil bližší charakteristiku Haška. Přece jen v případě popravu Jana Želivského u F. Palackého jisté hodnocení nalézáme. Podle F. Palackého šlechtici v Praze (tj. i Hašek z Valdštejna) v roce 1422 jednali proti Želivskému následujícím způsobem: „... i aby zbavili se bázně této navždy /Želivského – pozn. D. Papajík/, stůj co stůj, uzavřeli způsobem zrádným učiniti jemu a předním stoupcům totěž, čehož předchůdcové jejich před půlletím proti Janu Sádlovi byli se dopustili.“ Palacký popravu J. Želivského označuje za „nešlechtný skutek“.⁸ I když F. Palacký v těchto pasážích Haška z Valdštejna přímo nejmenuje, je zřejmé, že myslí právě na jeho osobu. Palackého kritika je podaná kultivovaným způsobem. Při líčení událostí z roku 1443 našel F. Palacký pro Haška i slova uznání: „...pán tento, který od r. 1419 již všem stranám v Čechách i v Moravě, jedné po druhé, byl sloužil, uznán byl před jinými za hodného důvěry všestranné.“⁹

Také jiný velký historik 19. století, **Václav Vladivoj Tomek**, ve svém nejdůležitějším díle *Dějepis města Prahy* (svazcích IV.–VI. z let 1879–1885) nechává Haška z Valdštejna vystupovat na mnoha místech knihy. Při popravě kněze Jana Želivského v Praze v roce 1422 V. V. Tomek sice Haška opakovaně vzpomíná, dělá ho jedním z hlavních aktérů, ale nijak jeho činy přímo nehodnotí.¹⁰ Jinak je tomu při líčení událostí v roce 1425, kdy Hašek přešel na Albrechtovu a Zikmundovu stranu: „Podobně odpadl později také pan Hašek Ostrovský z Waldšteina od strany pod obojí z pohnútek nám neznámých, nejspíše osobních, a s úmyslem zrádným.“¹¹ Žádnou další charakteristiku Haška v Tomkově zásadní práci nenalezneme.

Rudolf Urbánek v příslušných svazcích *Českých dějin* z let 1915–1918 na mnoha místech připomíná činy Haška z Valdštejna, ale příliš jeho činnost nehodnotí a nerozebírá. Autor většinou uvádí, kde všude byl Hašek poslán jako vyjednaváč, případně jako rozhodčí sporu. R. Urbánek označuje Haška ve 40. letech 15. století za vlašného utrakvistu, který si ze záležitosti víry nedělal otázku svědomí.¹²

8 F. PALACKÝ, *Dějiny národu...*, III. díl, s. 319. V textu pracujeme s pozdějším vydáním Palackého Dějin z roku 1939.

9 F. PALACKÝ, *Dějiny národu...*, IV. díl, s. 61.

10 W. W. TOMEK, *Dějepis města Prahy...*, IV. díl, s. 234–239.

11 *Tamtéž*, s. 320.

12 R. URBÁNEK, *České dějiny...*, díl III., část 1., s. 286, 497, 497, 647, 679 (zde ohledně Haška jako vlašného utrakvisty); TÝŽ, *České dějiny...*, díl III., část 2., s. 37, 367, 824, 854. Závěr R. Urbánka o Haškovi jako vlašném utrakvistovi vychází z usnesení nymburského sněmu z roku 1444, kdy si utrakvisté stěžovali, že na statcích Haška z Valdštejna byli dříve utrakvističtí faráři podávající pod obojí způsobou a teď (tj. v roce 1444) jsou na nich dosazeni katoličtí kněží (ARCHIV ČESKÝ

Nejpodrobnější osobní charakteristiku Haška z Valdštejna ze všech vydaných děl podává ve svém monumentálním díle *Žižka a jeho doba z let 1927–1933* **Josef Pekař**. Autor na mnoha místech své práce vyzvedává roli Haška z Valdštejna. Označuje ho za „*muže neobyčejné energie a vůle*“, člověka, který si musel v Praze v roce 1421 zjednat „*autoritu zcela neobyčejnou*“.¹³ Hašek měl dle něho „*podíl vynikající*“ na vítězství husitů nad králem Zikmundem u Habrů a Německého Brodu.¹⁴ Podle J. Pekaře byl Hašek tím šlechticem, který připravil v Praze půdu pro příchod knížete Zikmunda Korybutoviče. Haškovým cílem bylo dle našeho průvodce udržet a upevnit pozici Zikmunda Korybutoviče v českých zemích proti revolučním silám. J. Pekař dále dodává: „*Vstupem jeho /Haška z Valdštejna – doplnil D. Papajík/ na dějiště soudobé historie počíná se nová kapitola v dějinách revoluce – to období dějin Prahy a země, jemuž vládní myšlenka společného postupu části husitského panstva s Prahou, postupu proti Táboru a Žižkovi čím dále tím patrněji namířeného.*“¹⁵

Podle Pekaře (při popisu událostí z roku 1422) bylo diplomatické umění Haška z Valdštejna pozoruhodné.¹⁶ I v dalších částech svého textu hodnotí J. Pekař roli Haška z Valdštejna vysoko, označuje ho za „*politického ředitele Pražan*“, který usiloval o sjednocení země proti Táboru a Janu Žižkovi a o spojení s katolíky. Po porážce od Žižky v bitvě u Malešova (7. června 1424) nastal v lednu 1425 u Haška „*záhadný obrat*“. Hašek je hned přijat na milost Albrechtem a Zikmundem a jmenován moravským zemským hejtmánem.¹⁷ Zikmund dle našeho autora: „*získávající starého, neoblomného a politicky a vojensky nad jiné vynikajícího protivníka svého, pana Haška z Valdštejna, učinil jej hned (1425) správcem (hejtmánem) země moravské.*“¹⁸ Pekař dále dodává: „*I po tom překvapujícím obratu v kariéře jeho (znamená jistě, že schopností jeho vážil si neobyčejně i nepřítel) nejsou přetřhány jeho vztahy ke Korybutovi a jeho české politice...*“. V dalších letech se dle J. Pekaře Hašek snažil „*mermomocí Prahu a zemi získat Korybutovi...*“. Haška z Valdštejna a jeho příbuzného Hynka Kolštejnského z Valdštejna označuje za přátele Zikmunda Korybutoviče.¹⁹

V období po roce 1436 podle J. Pekaře Hašek z Valdštejna „*patří k vůdčím politickým osobám země, na jejichž sněmech a akcích má místo velmi významné (v tom i v poselstvích ke králi Fridrichovi do Rakous, do Uher a do Slez); vidíme, že patří k předním pánům zemským i svým majetkem.*“ O jeho náboženské přísluš-

---

ČILI STARÉ PÍSEMNÉ PAMÁTKY ČESKÉ I MORAWSKÉ /dále AČ/I., ed. F. Palacký, Praha 1840, s. 287, č. 17: „...na páně Haškovu zboží a jiných mnohých tak sie děje, že kde jest dávano pod obojí způsobu, tu sie dáwa pod jednu.“). Nelze vyloučit, že mohl Hašek z Valdštejna být v této době i katolíkem, když na farárech na jeho panství byli katolíčtí kněží.

13 J. PEKAŘ, *Žižka...*, III. díl, s. 142–143.

14 *Tamtéž*, s. 146.

15 *Tamtéž*, s. 143.

16 *Tamtéž*, s. 158.

17 *Tamtéž*, s. 145.

18 J. PEKAŘ, *Žižka...*, IV. díl, s. 164.

19 J. PEKAŘ, *Žižka...*, III. díl, s. 145.

nosti po smíru s Albrechtem a se Zikmundem dle J. Pekaře nevíme nic jistého. Nejsou zprávy o tom, že by se zřekl kalicha.²⁰

Jak jsme si ukázali, J. Pekař vyzvedá osobnost Haška z Valdštejna na mnoha místech své knihy. Jediný drobný šmouh na jeho krásný Haškův obraz dává v souvislosti s hodnocením Čenka z Vartenberka. Podle J. Pekaře byl Čeněk z Vartenberka: „osobnost vynikající, muž, jenž zaslouží, tuším, jméno vlastence, jeden z těch, kdo se, vida beznadějnost revoluce, snažil smířit věrnost králi jedině přijatelnému s věrností ke kalichu a upokojení země. Jinou, méně čestnou cestu, volil jeho nadaný příbuzný, pan Hašek z Valdštejna, do nedávna horlivý a šťastný průkopník politiky Korybutovy; zdá se, že volil službu Zikmundovu především z důvodů hmotných, nebyv po ztrátě Kutné Hory opatřen Korybutem postavením a duchodem, jež by srovnávaly se s jeho tížádností. Ale je pravděpodobno, že si dříve uvědomil, že po spojení Sirotků a Táborů nemá Praha a Korybut již naději, že by ovládla situaci v zemi a zvítězila nad revolucí.“²¹

Přes výše uvedený „štouchanec“ do obrazu Haška z Valdštejna podal J. Pekař nejpodrobnější a také nejvíce pozitivně laděný pohled na Haška v historiografii. Je to pro něho vynikající válečník, člověk plný energie a vůle, člověk s velkou autoritou, politicky a vojensky vynikající osobnost. Skutečný vůdce Pražanů a blízký spolupracovník Zikmunda Korybutoviče, velký odpůrce Jana Želivského, Jana Žižky, táborů a sirotků. Podle něho Hašek směřoval politiku země ke smíření umírněných husitů s katolíky a Zikmundem Lucemburským (od roku 1422).

Ve svých *Českých dějinách* doby husitské revoluce vydaných v roce 1965 nacházel **František Michálek Bartoš** pro činy Haška z Valdštejna málo pochopení. Při líčení událostí v roce 1422 F. M. Bartoš o Haškovi píše: „...a třeba se snad v boji osvědčil, mohl budít málo důvěry.“ F. M. Bartoš dále pokračuje v obecnějším duchu, že členové panského stavu (mezi něž Hašek z Valdštejna patřil), kteří se přidali ke kalichu, byli „nespolehlivým živlem“. Tito šlechtici v rozhodující chvíli od revoluce odpadli a hledali milost u krále. Podle F. M. Bartoše byl Hašek „mužem povahy násilné a úskočné, o němž mohlo již tenkrát vzniknout podezření, že je nastrčen proradným králem, aby připravil cestu jeho návratu, jež jako by došlo potvrzení po dvou letech, kdy stav se v Čechách nemožným, dostal od Zikmunda úřad zemského hejtmána moravského.“ F. M. Bartoš hromadí v textu další negativa na Haška, dle něho konfiskoval v Praze v roce 1422 majetek stoupencům Jana Želivského a zatýkal své odpůrce.²²

Hašek z Valdštejna dle F. M. Bartoše nejen, že přišel s myšlenkou na odstranění kněze Jana Želivského, historik označuje Haška i za hlavního viníka samotné exekuce diktátorského kněze („Hlavní viník Hašek unikl spravedlnosti, ač byl hledán po celém městě a mnoho lidí při tom zabito místo něho“).²³ Když

20 *Tamtéž*, s. 146.

21 *Tamtéž*, s. 282.

22 F. M. BARTOŠ, *České dějiny...*, díl II., část 7., s. 165–166. Velmi podobně o Haškovi pojednal F. M. Bartoš ve své starší práci. Srov. TÝŽ, *Pád Želivského*, Jihočeský sborník historický 21, 1952, s. 84.

23 F. M. BARTOŠ, *České dějiny...*, díl II., část 7., s. 167–168.

v září 1422 litevský kníže Zikmund Korybutovič jmenoval Haška z Valdštejna do funkce kutnohorského mincmistra, okomentoval tuto skutečnost F. M. Bartoš následovně: „Na čelné místo ve státě vstoupil tak muž, nenáviděný četnými odpůrci a odpovědný za vraždění, provedené způsobem svrchovaně odporným, poněvadž úkladným.“²⁴ Ani v pozdějším výkladu své knihy nenachází F. M. Bartoš pro Haška pochopení. Když se kníže Zikmund Korybutovič s Pražany dohodl se stoupenci krále Zikmunda v roce 1425 o vyslání poselstva na jednání o církevních záležitostech do Brna, F. M. Bartoš ihned našel viníka – Haška z Valdštejna („Vzbudilo pohoršení a podezření tím větší, že sotva zůstalo tajemstvím, že úmluva je dílo muže, jenž přeběhl právě ke králi Zikmundovi a byl jím za zradu kalicha odměněn propůjčením nejvyššího úřadu v markrabství, krvavého Haška z Valdštejna, původce popravy Jana Želivského a jeho stoupenců i bratrovražedné bitvy malešovské. Pobouření nad tím bylo možno očekávat jistě zvláště v Praze, kde Haškovo jméno bylo v prokletí.“)²⁵

F. M. Bartoš ve svých textech vystupuje jako výrazný stoupenec a zastánce radikálních husitských směrů, tím, že se jím Hašek z Valdštejna stavěl do cesty a snažil se je oslabit či zničit, je v Bartošových očích velkým nepřítelem. Autor mu připisuje všemožné negativní vlastnosti (zrada, vraždění, úskočnost, násilná povaha).

Poměrně podrobný obraz Haška z Valdštejna načrtl v roce 1967 **František Hoffmann** v článku pod poněkud matoucím názvem *K prehistorii moravských táborů*. Celý text je v podstatě věnován osobnosti Haška z Valdštejna, autor s mírnými nepřesnostmi rekonstruuje jeho životní pouť. F. Hoffmann charakterizuje Haška následujícím způsobem: „Dostáváme obraz muže, který v sobě slučoval rysy velkého husitského pána a chudého ctižádostivého zemana, kterému doba poskytuje příležitost k vzestupu. Jako jiní čeští i moravští páni projevoval náklonnost k husitství, poskytoval mu podporu, ale především sledoval své prospěchářské zájmy. Jako šlechtic ze zchudlého rodu byl v postavení prostého zemana, kterému nechybí značné vojenské nadání, ale zato majetek a silná vojenská družina. [...] Bylo by však nespravedlivé vidět jeho osobnost jednostranněji, než tomu bylo ve skutečnosti. Haškovi nelze upřít husitské smýšlení v období předrevolučním i revolučním v první polovině dvacátých let. A je možno soudit, že se ho nevzdal ani po smíru se Zikmundem.“²⁶

I v jiné své studii (věnované Vilémovi z Pernštejna) z roku 1968 podal F. Hoffmann charakteristiku Haška z Valdštejna: „K jinému typu patřil chudý příslušník významného rodu, pan Hašek z Valdštejna, nadaný válečník a přizpůsobivý politik, u něhož brzy přesvědčení bylo přemoženo lákavými nabídkami hmotnými.“²⁷

24 Tamtéž, s. 175.

25 Tamtéž, s. 207.

26 F. HOFFMANN, *K prehistorii...*, s. 202–218 (citovaná pasáž na s. 213).

27 František HOFFMANN, *Vilém z Pernštejna. Pokus o portrét moravského pána husitské doby*, Časopis Matice moravské 87, 1968, s. 163–186 (citace o Haškovi z Valdštejna s. 185). Podobně o Haškovi z Valdštejna TÝŽ, *Morava před husitskou revolucí*, Časopis moravského muzea, vědy společenské 69, 1984, s. 65.

Jak je z uvedených ukázek zřejmé, autor poměřoval velikost Haška podle toho, zda a po jak dlouho, byl stoupencem husitských myšlenek. Nepochybně se jedná o velmi zavádějící pohled. Stejně autor zveličoval Haškovu chudobu, Hašek určitě nikdy nebyl v postavení prostého zemana, jak autor uvádí. I když hlavně v počátcích kariéry nedisponoval ohromujícím majetkem, přirovnávat ho k prostému zemanovi je omyl.

Moravský historik **Josef Válka** ve svých *Dějínách Moravy* vydaných v roce 1991 vidí působení Haška pozitivně. Podle něho si Hašek zjednal obranou Uherského Ostrohu a boji ve východních Čechách takovou prestiž v pražském svazu, že se dostal do jeho vedení a zahájil velkou kariéru jako protihráč Jana Žižky a strůjce pádu Jana Želivského.²⁸ Podle J. Války nebylo pochybností o Haškových vojenských schopnostech.²⁹ Haškův akt z roku 1425 hodnotí J. Válka následovně: „*Haškův přestup k Albrechtovi je nejsenzačnější změnou politického tábora významné osobnosti v prvních letech revoluce, ale příliš nepřekvapuje, protože je dovršením jeho politiky z předcházejících let. Stal se z něj zásadní odpůrce radikálů a vojenských bratrstev a stoupenec kompromisu s králem a církví.*“³⁰ Pro J. Válku byl Hašek „*hlavním protihráčem Žižkovým a duší všech smiřovací pokusů husitů s církví a Zikmundem. O likvidaci bratrstev usiloval zřejmě se stejnou energií jako o likvidaci radikálů v Praze. Malešov znamenal především jeho porážku a vzestup moci bratrstev v druhé polovině roku 1425 odsoudil jeho politiku kompromisu na dlouhou dobu k neúspěchu.*“³¹ J. Válka označuje Haška za znamenitého válečníka a vhodnou osobu pro zastávání úřadu moravského zemského hejtmána.³²

Na mnoha místech své významné tetralogie *Husitská revoluce* z roku 1993 se vyjadřuje k osobnosti Haška z Valdštejna **František Šmahel**. Autor nevidí působení Haška příliš pozitivně. K počátkům Haškovy kariéry F. Šmahel dodává: „*Tvrými lokty se snažil povznést z bídy pan Hašek z Valdštejna.*“³³ Na jiném místě autor o Haškovi píše jako o „*moravském pánu z Nemanic.*“³⁴ F. Šmahel ve své knize vyjadřuje velké sympatie kazateli Janu Želivskému, tak je logické, když se proti němu v Praze Hašek z Valdštejna postavil, že mnoho pochopení u autora nenašel. Během událostí v roce 1422 v Praze F. Šmahel nazývá Haška „*černým koněm a kandidátem opozice*“.³⁵ F. Šmahel spekuluje o tom, že se možná Jan Žižka pokoušel po dohodě s Janem Hvězdou z Vícemilic odlákat Haška v roce 1422 z Prahy, aby tím uvolnil ruce Janu Želivskému. Podle F. Šmahela v dané době (únor–březen 1422) „*...Hašek myslel jen na to, jak využít životní příležitost, která se mu naskytla.*“ Autor dále dodává: „*...pravcový režim /který reprezentoval*

28 J. VÁLKA, *Dějiny Moravy...*, s. 128.

29 *Tamtéž*, s. 135.

30 *Tamtéž*, s. 134–135.

31 Josef VÁLKA, *Vrchol bojů o Moravu (1423–1425). Studie k dějinám husitské revoluce na Moravě III.*, Jižní Morava 21, 1985, svazek 24, s. 100.

32 *Tamtéž*.

33 F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce...*, I. díl, s. 266.

34 TÝŽ, *Husitská revoluce...*, IV. díl, s. 357.

35 *Tamtéž*, s. 113.

Hašek z Valdštejna – pozn. D. Papajík/ *si chtěl uvolnit ruce pro drtivý úder vůči vnitřní radikální opozici.*“ Přičemž autor doplňuje: „*Ctižádostivému, politicky obratnému i agilnímu Haškovi se v krátké době podařilo navázat styky s dalšími husitskými šlechtici a upevnit tak aristokratickou elitu pražského svazu.*“³⁶

Podle F. Šmahela začal v Praze „*vrchní hejtman Hašek z Valdštejna s pomocí své šlechtické kliky prosazovat tvrdý kurs proti radikálům.*“ Skupina kolem Haška se rozhodla vyřešit situaci v Praze „*fyzickou likvidací tribuna /Jana Želivského – pozn. D. Papajík/ a několika dalších předáků radikální strany.*“ Spiklenci v čele s Haškem „*upřesnili režii odvety, jejíž drastičnost mnohonásobně překonala represe Hvězdovy diktatury.*“³⁷ Autor barvitě líčí okolnosti Želivského zatčení, jeho popravu a roli Haška v celé záležitosti. O Želivském píše jako o „*úkladně zavražděném tribunovi.*“³⁸

Do kontextu Šmahelova podání charakteristiky Haška z Valdštejna zapadá, když uvádí, že si Hašek z Valdštejna „*nepochybně sám vyžádal za své služby*“ od litevského knížete Zikmunda Korybutoviče úřad kutnohorského mincmistra.³⁹ Zikmund Korybutovič dle F. Šmahela „*podléhal vlivu tribunova vraha Haška z Valdštejna.*“⁴⁰ K událostem koncem března 1423 v Praze píše F. Šmahel: „*Rozhodující vliv na sebe strhl kutnohorský mincmistr Hašek z Valdštejna, jemuž uvážlivý podkomoří Vilém Kostka nebyl s to čelit. Hašek hnal z osobních důvodů pražskou radu do otevřeného konfliktu s Hvězdovým Táborem, a navíc se pokusil navázat na smírčí jednání s katolickým blokem.*“⁴¹

Když v roce 1425 přestoupil Hašek z Valdštejna na stranu Albrechta a Zikmunda, F. Šmahel to komentoval slovy: „*V nouzi byl králi /Zikmundovi – pozn. D. Papajík/ dobrý i zrádný Hašek.*“⁴² Podle F. Šmahela se jednalo o málo čestný odchod Haška z Valdštejna z českého bojiště.⁴³

Snad ještě můžeme připomenout starší Šmahelovu knihu o Janovi Žižkovi z Trocnova z roku 1969, ve které se také na několika místech dotýká osobnosti Haška z Valdštejna. Žádná hezká slova pro něho nemá ani zde, neboť ho nazývá „*konzervativním kariéristou*“, který „*dostane za svou obojetnost od Zikmunda úřad moravského zemského hejtmana.*“⁴⁴

František Šmahel vidí Haška z Valdštejna velmi negativně, považuje ho za zrádce, kariéristu a vraha. Z kladných vlastností mu připisuje ctižádost (pokud je to kladná vlastnost), politickou obratnost a agilní jednání.

36 Tři v textu uvedené citace pocházejí z *Tamtéž*, s. 114.

37 *Tamtéž*, s. 116–117.

38 *Tamtéž*, s. 117–119 (citace textu ze s. 119).

39 *Tamtéž*, s. 124.

40 *Tamtéž*, s. 125. O tom, že kníže Zikmund Korybutovič silně podléhal vlivu Haška z Valdštejna, píše F. Šmahel i ve své starší práci. Srov. František ŠMAHEL a kol., *Dějiny Tábora, I. díl, 2. svazek (1422–1452)*, České Budějovice 1990, s. 342.

41 F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce...*, I. díl, s. 135.

42 *Tamtéž*, s. 162. Slovní spojení zrádný Hašek si F. Šmahel velmi oblíbil, používá i při líčení událostí v roce 1427 (obléhání Žleb, s. 193).

43 *Tamtéž*, s. 371.

44 František ŠMAHEL, *Jan Žižka z Trocnova*, Praha 1969, s. 144.

V práci věnované kladským dějinám vydané v roce 1994 **Jan Urban** stručně charakterizoval osobnost Haška z Valdštejna. Podle něho se stal v roce 1437 hejtmanem v Kladsku „proslulý Hašek z Valdštejna“, ovšem ani přítomnost „tohoto obratného a revolučními zmatky zoceleného muže [...]“ nemohla situaci v zemi uklidnit a stabilizovat.⁴⁵

Nový pohled na husitské období přinesl ve svých dílech **Petr Čornej**. V roce 2000 vyšla jeho zásadní práce o husitství, ve které se na mnoha místech objevuje postava Haška z Valdštejna. Většinou k němu P. Čornej přistupuje střídavě, bez velkých slov a silných hodnotících soudů (např. v souvislosti s popravou Jana Želivského). Když v roce 1425 přešel Hašek na stranu Albrechta Rakouského, P. Čornej to označuje za „senzační přestup“. Své myšlenky o Haškovi v tomto případě rozvádí dál: „Někdejší kališnický hrdina z Uherského Ostrohu a od Kutné Hory i Německého Brodu zjevně nestrávil porážku své politiky v Čechách a nezadržitelný nástup radikálních husitských uskupení. Ani pocit zklamání však nepřekryl jeho ambicióznost a touhu zůstat vlivnou a respektovanou politickou osobností. Příklon k nedávným protivníkům se dá vysvětlit právě snahou pomstít se za nezdar v Čechách.“⁴⁶ Po smrti Zikmunda Lucemburského označuje P. Čornej Haška z Valdštejna za politicky oportunního (tj. jde o způsob jednání a rozhodování, které se neřídí vlastními zásadami, nýbrž se přizpůsobuje vnějším okolnostem, příležitostem a výhodám daného jednání).⁴⁷

Hradecký historik **Martin Šandera** vidí Haška z Valdštejna jako schopného organizátora, který velmi brzy získal velký respekt při svém působení v Praze. Píše o něm jako o vrtkavém šlechtici, ambiciózním a politicky i vojensky aktivním pánovi.⁴⁸

Podle **Jiřího Juroka** Hašek z Valdštejna zřejmě vynikal diplomatickými schopnostmi. Autor u něho spatřuje konjunkturálnost jeho postojů, aniž by se blíže pokusil podat jeho charakteristiku.⁴⁹

Představili jsme si názory 12 historiků, kteří se ve svých dílech vyjádřili k osobnosti Haška z Valdštejna. Někteří svá stanoviska více rozvedli, jiní Haška zmínili daleko méně. Jsem přesvědčen, že se jedná o reprezentativní seznam zachycující nejpodstatnější závěry k diskusi o Haškově osobnosti. Velmi pozitivně hodnotili Haška z Valdštejna Josef Pekař, Josef Válka, Jan Urban a Martin Šandera, střídavě s klady i záporů František Palacký, František Hoffmann a Petr Čornej, mírně negativně Václav Vladivoj Tomek a Jiří Jurok, velice negativně František Michálek Bartoš a František Šmahel, bez jasného hodnocení Rudolf Urbánek. Na obou pomyslných krajích pak stojí tři autoři, Josef Pekař spatřuje

45 J. URBAN, *Boj o Kladsko...*, s. 8.

46 P. ČORNEJ, *Velké dějiny...*, s. 464–465. Ve své časopisecké práci P. Čornej nazývá Haška z Valdštejna „mužem neobyčejně pestré minulosti“ Srov. TÝŽ, *Pád Jana Želivského*, Český časopis historický 101, 2003, s. 291.

47 P. ČORNEJ, *Velké dějiny...*, s. 654.

48 M. ŠANDERA, *Vrtkavý husitský pán ...*, s. 481, 484.

49 J. JUROK, *Straníci markraběte Prokopa...*, s. 87; TÝŽ, *Hašek z Valdštejna...*, s. 20–21. V práci TÝŽ, *Příčiny, struktury a osobnosti husitské revoluce*, České Budějovice 2006. J. Jurok sice Haška z Valdštejna připomíná na mnoha místech textu, ale nijak ho necharakterizuje.

v Haškovi z Valdštejna vynikajícího válečníka, člověka s velkou autoritou, politicky a vojensky vynikající osobnost, naopak pro Františka Michálka Bartoše byl Hašek mužem násilné a úskočné povahy, úkladným vrahem a podobně tomu bylo i u Františka Šmahela, který ho označuje za kariéristu, zrádce a vraha.

Hodnocení Haška u nejvyhraněnějších autorů je dáno podle mého názoru celkovým postojem historiků k husitství, k jeho jednotlivým proudům. Pokud Josef Pekař nevyjadřuje sympatie radikálním složkám v husitství, logicky mu musí vyplynout jako pozitivní osobnost člověk, který proti husitským radikálům bojoval, Hašek z Valdštejna. Naopak František Michálek Bartoš a František Šmahel spatřovali tu nejkladnější stránku v husitství spojenou s radikální složkou, tak odpůrce této politiky, Haška z Valdštejna, vidí negativně. Úplně stejně je to ve vztahu k Janovi Želivskému, jehož popravu F. M. Bartoš a F. Šmahel velmi odsuzují, jelikož za dění v Praze a popravu Želivského byl zodpovědný Hašek z Valdštejna, je pro ně krvavým Haškem a vrahem.

Osobnost Haška z Valdštejna z pohledu narativních pramenů

V hledání charakteru Haška z Valdštejna se teď vydáme po stopách dobových vyprávěcích pramenů. Činy Haška z Valdštejna budily vášně, což je dobře. V případě kronikářských záznamů se jeho jméno objevuje poměrně často. Ještě, než se k pramenům přesuneme, je třeba zdůraznit, že si uvědomujeme, že jejich výpovědní hodnota je subjektivní.

Nejvýznamnější husitský kronikář Vavřinec z Březové vzpomíná ve svém díle *Husitská kronika* Haška na několika místech. Nejrozsáhlejší pasáž týkající se Haška se váže k roku 1421 a bojům Haška na východní Moravě proti vojsku Zikmunda Lucemburského: „*Qua de causa predictus Magister Sigismundus / Zikmund z Jistebnice – pozn. D. Papajík/ cum venerabili sacramento populoque fideli ad Ostroh ad dominum Hasskonem divertitur, qui quamvis multa perpessus fuisset ab Ungaris dampna in bonis suis, tamen velut firma petra veritatis petre Christo constanter adhesit et noctis tempore cum suis in regis quendam exercitum irruit, quem aliquociens personaliter penetrando aliquot centena eorum prostravit, in rusticis tamen suis, qui spoliis vacabant, dampnum notabile est perpessus.*“⁵⁰ (v českém překladu: „*Proto se řečený mistr Zikmund /Zikmund z Jistebnice – pozn. D. Papajík/ s velebnou svátostí a věrným lidem uchýlil na Ostroh k panu Haškovi. Ten, ačkoli utrpěl od Uhrů na svých statcích mnoho škod, přece se jako pevná skála pravdy stále přidržel skály Kristovy a v noční době udeřil se svými lidmi na nějaké vojsko královo, a osobně jím několikrát proniknuv, pobil jich několik set, ale utrpěl značnou škodu na svých sedlácích, kteří neměli zbroje.*“⁵¹

Vavřinec z Březové byl univerzitním mistrem a pražským měšťanem, který názorově stál jak proti králi Zikmundovi, tak radikálním husitům. Asi i z toho

50 FONTES RERUM BOHEMICARUM (dále jen FRB). PRAMENY DĚJIN ČESKÝCH V., edd. J. Emler, J. Gebauer, J. Goll, Praha 1893, s. 526. V české verzi otištěné ve FRB V., s. 526 je nesprávně uvedeno, že se Zikmund z Jistebnice vydal k panu Lackovi, správně má být Haškovi.

51 VAVŘINEC Z BŘEZOVÉ, HUSITSKÁ KRONIKA. PÍSEŇ O VÍTĚZSTVÍ U DOMAŽLIC, edd. F. Heřmanský, M. Bláhová a kol., Praha 1979, s. 269.

důvodu vyzvedá Haška a označuje ho za „pevnou skálu pravdy“ a výborného bojovníka. Nevíme přesně, kdy své dílo, jehož jádro spadá do let 1419–1421, sepsal. Kdyby kroniku psal až po roce 1425 (přestup Haška na stranu Albrechta a Zikmunda), možná by Haška viděl jinak.

Na mnoha místech rukopisných záznamů z doby husitské a jagellonské, které František Palacký nazval *Staré letopisy české*, nacházíme zprávy o Haškovi z Valdštejna. Pouze v jednom případě se ale jedná o hodnocení Haškova charakteru. Přítel Jana Želivského a svědek posledních okamžiků jeho života, kněz Vilém, byl patrně autorem zprávy o konci fanatického kazatele (Vilémovo autorství záznamu není nesporné, nemáme prostor zde ovšem tuto otázku řešit). Autor záznamu píše o rozhovoru Jana Želivského s Haškem z Valdštejna před jeho popravou. Dále autor uvádí, že lidé v Praze našli Haška „z kurvy syna toho zrádného“, když se snažil uklidňovat situaci po Želivského popravě. Hašek měl jezdit mezi lidmi na koni a tvrdit, že se Želivskému nic nestalo. Lidé na něho měli volat, že když Želivskému nic není, tak ať jim ho ukáže. Když jim ho neukázal, měli na něj křičet: „Haha, zrádný a nevěrný pane! I s jinými zlosyny zamordovali jste nám kazatele našeho milého.“ Když chudina objevila Želivského hlavu, vypukla vzpoura, kterou se snažil Hašek s vojáky zastavit. Jelikož se to nepodařilo, schoval se někde v Praze a následně z Prahy odjel.⁵²

Straník kněze Jana Želivského popisuje Haška z Valdštejna jednoznačně negativně, označuje ho za „z kurvy syna“ a zrádného a nevěrného pána. Důvod je zřejmý, Hašek měl výrazný podíl na Želivského popravě, Želivského příznivec proto nenechává na Haškovi nit suchou.

Z dalších zpráv *Starých letopisů českých* týkajících se Haška si připomeňme, že v roce 1443 byl Hašek zajat Benešem Mokrovouským z Hustířan a následně osvobozen vojsky hradeckého landfýdu, v roce 1444 byl Hašek vyslán jako posel českých stavů do Vídně za římsko-německým králem Friedrichem III.⁵³ V roce 1447 podnikl Hašek z Valdštejna s Bernardem z Moravy (patrně z Cimburka) útok na Beneše Mokrovouského z Hustířan, Mokrovousy úspěšně ubránila vojska hradeckého landfýdu.⁵⁴ Jedna z verzí *Starých letopisů českých* zazname-

52 STARÉ LETOPISY ČESKÉ Z VRATISLAVSKÉHO RUKOPISU, ed. F. Šimek, Praha 1937, s. 39–45 (citace uvedené v textu jsou ze s. 39); STARÉ LETOPISY ČESKÉ Z RUKOPISU..., s. 73–82; STAŘÍ LETOPISOVÉ ČEŠTÍ OD ROKU 1378 DO 1527 ČILI POKRAČOVÁNÍ V KRONIKÁCH PŘIBÍKA PULKAVY A BENEŠE Z HOŘOVIC Z RUKOPISŮ STARÝCH VYDANÉ, in: Dílo Františka Palackého, sv. 2, vydal J. Charvát, Praha 1941, s. 62, 398–402; ZE STARÝCH LETOPISŮ ČESKÝCH, edd. J. Porák – J. Kašpar, Praha 1980, s. 81–87. Je třeba doplnit, že věrohodnost záznamů *Starých letopisů českých* byla pro některé části zpochybněna či přímo vyvrácena. K tomu např. Petr ČORNEJ, *Žižkova bitva u Malešova 7. června 1424 (Příspěvek ke kritice Starých letopisů českých)*, Jihočeský sborník historický 49, 1980, s. 152–166; TÝŽ, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, Praha 1987, s. 149–194.

53 STARÉ LETOPISY ČESKÉ Z VRATISLAVSKÉHO..., s. 98–99. K zajetí Haška z Valdštejna v roce 1443 z literatury R. URBÁNEK, *České dějiny...*, díl III., část 1., s. 819.

54 STAŘÍ LETOPISOVÉ ČEŠTÍ..., s. 135. K tomu z literatury R. URBÁNEK, *České dějiny...*, díl III., část 2., s. 160.

nává také, že 11. listopadu 1452 odevzdal Hašek z Valdštejna velišské panství s městem Jičínem Jiřímu z Poděbrad.⁵⁵

Husitský kronikář Bartošek z Drahonice ve svém díle Haška z Valdštejna vzpomíná na dvou místech textu, ale bez jakýchkoliv hodnotících soudů. Bartošek píše, že se v roce 1427 zmocnili radikální husité hradu a města Žleb, které tehdy držel Hašek z Valdštejna a že se v roce 1427 vzdalo radikálním husitům město Kolín, kde byl hejtmanem Hašek z Dětenic (*Hassko de Dietenicz*, tj. Hašek z Valdštejna). Žádné další informace o Haškovi nám Bartošek nepodává.⁵⁶

Jiné vyprávěcí prameny vypovídající o osobnosti Haška z Valdštejna se nedochovaly. I z těch zachovaných nelze pro náš úkol vyčíst nic zásadního. Pro Vavřince z Březové byl Hašek hrdina, „pevná skála pravdy“, pro autora, jehož vzpomínky jsou součástí *Starých letopisů českých*, byl Hašek „z kurvy syn“, zrádný a nevěrný pán.

Osobnost Haška z Valdštejna z pohledu diplomatických pramenů a dobové korespondence

U některých historiků by mohl vzniknout dojem, že podrobnou charakteristiku osobnosti Haška z Valdštejna získáme z pramenů diplomatické povahy a z dochované korespondence. Případně, že rozbořením jeho majetkových poměrů dospějeme k lepší charakteristice sledovaného šlechtice. Jistě, ekonomické zájmy byly pro Haška důležité, ale o jeho osobnosti nám toho mnoho nesdělí. Prameny tohoto typu, které by alespoň trochu charakterizovaly Haškovu osobnost, nejsou až na několik výjimek dochovány.

Dne 12. února 1425 napsala olomoucká městská rada dopis moravskému markraběti Albrechtu Rakouskému, ve kterém ho informovala o novinkách v zemi. Mimo jiné mu zaslala poněkud překvapivou zprávu, že do města Olomouce přijel posel jménem neuvedeného významného šlechtice s nabídkou vstupu do Albrechtových služeb. Posel měšťanům sdělil, že jeho pán ví, jak pro Albrechta získat jmenovitě města Šumperk a Jevíčko a další sídla. Dále jim posel tlumočil, že uvedený šlechtic dokáže vyčistit od husitů cesty kolem města Olomouce („*Darczu hat vns gesagt, die selbe person, die er an vns gesant hat, wurd er mit E. G. vorsunet, er wolde dofur gedenden, das der Schomberg, Gebicz ec. den veinden benumen wurden vnd die strassen doselbst gefreit wurden.*“).⁵⁷ U historiků převažuje názor, že zmíněným tajuplným šlechticem byl Hašek z Valdštejna.⁵⁸ Pochybnosti, o jakého šlechtice by se mohlo jednat, nám rozptýlí dopis římského a uherského krále Zikmunda Lucemburského polskému králi

55 STARÉ LETOPISY ČESKÉ Z RUKOPISU..., s. 218.

56 FRB V., s. 596–597. V českém překladu ZE ZPRÁV A KRONIK DOBY HUSITSKÉ, edd. I. Hlaváček a kol., Praha 1981, s. 238–239.

57 URKUNDLICHE BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DES HUSSITENKRIEGES VOM JAHRE 1419 AN, I. BAND (VON DEN JAHREN 1419–1428), (dále jen UB I.), ed. F. Palacký, Prag 1873, s. 378–379, č. 325.

58 Ladislav HOSÁK, *Olomoucký patriciát v boji proti husitskému revolučnímu hnutí*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 1, 1960, s. 21; J. VÁLKA, *Vrchol bojů...*, s. 99.

Vladislavovi II. Jagellonskému odeslaný z Trnavy počátkem března 1425.⁵⁹ Král Zikmund sděloval polskému protějškovvi, že mu Hašek z Valdštejna vysvětlil poměry v Čechách a slíbil, že sežene ochotné husitské šlechtice z Čech, kteří přestoupí pod vlivem Haška na jeho stranu („*Preterea carissime frater, ut Vestra Fraternitas nouorum emergencium non sit expers, scire placeat, quod nobilis Hassko de Waldstein nos et illustrem Albertum ducem Austrie et marchionem Morauie filium nostrum carrissimum accessit, qui per sollicitam filii nostri et solertem intercessionem graciám nostram consecutus, nobis varia regni Bohemie negocia explicauit..... Quibus sic venientibus speramus iuxta specificacionem dicti Hasskonis, quod multos reperiemus humiliatos ad veniam, et multos allis modis congruis ad nostram obedienciam attrahemus.*“).⁶⁰

Co z uvedeného plyne? Hašek z Valdštejna byl dostatečně sebevědomý, že se rozhodl nabídnout své služby moravskému markraběti Albrechtovi a potažmo králi Zikmundovi Lucemburskému. Sliboval jim v podstatě zvrat ve válečném konfliktu, získání mnoha měst a šlechticů na jejich stranu. Oba jmenovaní Haškovu nabídku rádi přijali a Albrecht někdy velmi brzy poté (nejpozději v květnu 1425) jmenoval Haška z Valdštejna moravským zemským hejtmanem. Z faktu, že byla Haškova nabídka přijata, také vyplývá, že oba panovníci považovali zmíněnou nabídku za relevantní, ne za nějaký „výstřel do tmy“.⁶¹ Zbývá doplnit, že Haškovy plány na změnu situace v zemi (alespoň na Moravě) se přes jeho velkou aktivitu a nasazení nepodařilo prosadit (v roce 1427 je jmenován moravským zemským hejtmanem místo něho Jan z Lomnice).⁶²

Přesuňme se do polipanského období. Ne všem bylo Haškovo angažmá po chuti, což ukazuje skutečnost, že na něj nezbylo v roce 1440 místo v hejtmanské radě boleslavského kraje stejně jako v případě hradeckého kraje. Hynek Ptáček z Pirkenštejna v závětrří s mladým Jiřím z Poděbrad neměli zájem na Haškově výraznějším zapojení do vedení landfrýdů ve východních Čechách.⁶³ I když

59 UB I., s. 381–383, č. 328.

60 *Tamtéž*, s. 382–383, č. 328.

61 W. W. TOMEK, *Dějepis města Prahy...*, IV. díl, s. 321. V květnu 1425 se olomoucká městská rada obracela na Haška z Valdštejna jako na moravského zemského hejtmana (UB I., s. 394, č. 338). Neznáme stanovisko olomouckého biskupa Jana Železného a moravského kléru na Haškův přestup. Ze skutečnosti, že se katolická olomoucká městská rada opakovaně na Haška z Valdštejna obracela s žádostí o pomoc, můžeme předpokládat, že katolická část Moravy neměla s Haškovým angažmá ve funkci moravského zemského hejtmana žádný problém (např. UB I., s. 394, č. 338; s. 412, č. 360; s. 412–413, č. 361; s. 419–420, č. 371; s. 420–421, č. 372).

62 K tomu alespoň srov. L. HOSÁK, *Olomoucký patriciát...*, s. 21–25; J. VÁLKA, *Vrchol bojů...*, s. 100–103; TÝŽ, *Hegemonie husitů na Moravě (1426–1434). Studie k dějinám husitské revoluce na Moravě IV. Jižní Morava* 23, 1987, svazek 26, s. 65–71.

63 Zápis landfrýdu boleslavského kraje z 10. března 1440 – AČ I., s. 249–254, č. 2. Hašek z Valdštejna je v zápise uveden na třetím místě mezi druhým Hynkem Ptáčkem z Pirkštejna a čtvrtým Jiřím z Poděbrad. Zápis landfrýdu spojených krajů kouřimského, čáslavského, chrudimského a hradeckého ze 17. března 1440 – AČ I., s. 254–263, č. 3. Hašek z Valdštejna je na dokumentu uveden na pátém místě hned ze Jiřím z Poděbrad. K landfrýdu boleslavského kraje srov. Zdeněk BERAN, *Boleslavský landfrýd 1440–1453. Krajský landfrýdní spolek v pohusitských Čechách*, České Budějovice 2011, s. 90–93. K problematice landfrýdu a Haškova „neangažmá“ M. ŠANDERA, *Vrtačavý husitský pán ...*, s. 483. Obecně k landfrýdům srov. Zdeněk BERAN, *Landfrýdní hnutí*

v obou krajích Hašek z Valdštejna vystupoval jako důležitá osoba, do vedení landfrýdů se nedostal (nelze ovšem vyloučit, že o angažmá v čele landfrýdů ani neusiloval).

Hašek se mohl realizovat v dané době i jinak, neboť 14. dubna 1440 jako nejvyšší ubrman zvolený od obou stran sporu (*Hašek z Waldšteina, najvyšší ubrman ku postředku od obú stranú volený*) spolu s ubrmany moravských stavů Janem z Lomnice a Petrem z Konice a ubrmany českých stavů Janem z Pernštejna a Divišem z Chlumu a z Košumberka dojednal konečný mír a ukončení všech záští mezi moravskými a českými stavy.⁶⁴ Vybrali by si české a moravské stavy za nejvyššího rozhodčího svého sporu někoho, kdo by nepožíval důvěry? Domnívám se, že ne. Hašek z Valdštejna musel být respektován oběma stranami.

Kromě českých a moravských stavů či alespoň jejich části požíval Hašek z Valdštejna velkou důvěru i u římsko-německého krále Friedricha III. Habsburského. Když psal římsko-německý král Friedrich III. Habsburský z Vídně 2. května 1444 dopis Aleši Holickému ze Šternberka, označil v něm Haška z Valdštejna za svého věrného, který ústně sdělí Aleši Holickému další informace, které nemohl král do listu uvést („*jakož tě pak urozený Hašek z Waldšteina, věrný náš milý, toho ústně zpraví lépe.*“).⁶⁵ Svěřoval by římsko-německý král delikátní informace někomu, koho by považoval za nespolehlivého a nedůvěřivého? Asi těžko.

V diplomatickém materiálu a dobové korespondenci nelze dohledat podrobnější přímou charakteristiku osobnosti Haška z Valdštejna. Ani analýza majetkových poměrů Haška provedená mimo rámec tohoto textu nám o jeho osobnosti nepřináší žádné podstatné informace.

Osobnost Haška z Valdštejna

Představili jsme si velmi rozporné hodnocení Haška z Valdštejna ze strany historiků i dobových kronikářů, které jsme doplnili ukázkami z diplomatického materiálu a dobové korespondence. Zdálo by se, že k tématu již nelze nic víc doplnit. Domnívám se, že to není až tak pravda. Níže se pokouším přinést několik nových podnětů ohledně hodnocení osobnosti Haška z Valdštejna. Připomínám, že se jedná o mé vlastní závěry a hypotézy podložené pramenným studiem.

Během husitských válek Hašek z Valdštejna opakovaně bojoval ať již slovem nebo činy proti husitským radikálům (táborům, sirotkům, Želivskému, Žižko-

v zemích České koruny. Snahy o zajištění veřejného pořádku a bezpečnosti ve středověké společnosti, Hradec Králové 2014.

64 ARCHIV ČESKÝ ČILI STARÉ PÍSEMNÉ PAMÁTKY ČESKÉ I MORAVSKÉ /dále jen AČ/ X., ed. J. Kalousek, Praha 1890, s. 258-260, č. 13; stručný regest srov. ARCHIV ČESKÝ ČILI STARÉ PÍSEMNÉ PAMÁTKY ČESKÉ I MORAVSKÉ /dále jen AČ/ III., ed. F. Palacký, Praha 1844, s. 524-525, č. 415. Ke sporné dataci dokumentu srov. R. URBÁNEK, *České dějiny...*, díl III., část 1., s. 498.

65 AČ I., s. 284-285, č. 15. Římsko-německý král Friedrich III. vzkazoval zprávy českým stavům po Haškovi z Valdštejna i v roce 1446 (AČ I., s. 292-294, č. 19) a v roce 1451 (AČ II., s. 301-303, č. 51).

vi).⁶⁶ Tuto linii nikdy neopustil, držel se jí celý život. To podle mého názoru svědčí o vnitřní konzistenci názorů.

Poprava Jana Želivského, která měla být ukázkou Haškova zrádného charakteru. Hašek, pokud opravdu stál za odstraněním radikálního kněze (a zdá se, že ano), se zachoval úplně stejně jako částí české historiografie opěvovaný Jan Želivský, který předtím nechal v Praze protiprávně popravít Jana Sádla ze Smilkova, který do Prahy přijel pod ochranným glejtem očistit svou pověst.⁶⁷ Pokud Hašek v Praze odstraňoval diktátora, který nedodržel práva, nepovažují to za nic zločinného, co by mělo ukazovat na špatný charakter Haška z Valdštejna.

Přestup na stranu Albrechta Rakouského a Zikmunda Lucemburského v roce 1425. Podle části historiků, jak jsme si ukázali, byl Haškův přestup zradou, která charakterizuje jeho nepěkný charakter.⁶⁸ Opravdu se jednalo o zradu? Hašek se snažil prosazovat program umírněných husitů spočívající mimo jiné ve snaze vyřadit ze hry husitské radikály a dohodnout se s katolickou stranou. Když byla tato Haškova politika v roce 1424 Žižkou poražena, hledal velmi pravděpodobně Hašek cestu, jak svou politiku spolupráce umírněných husitů a katolíků provádět dál. Ukázalo se, že v rámci husitských uskupení to možné není, proto nabídl své služby katolické straně. Z tohoto úhlu pohledu se nedá hovořit o zradě.

Hašek z Valdštejna je od 2. poloviny 30. let 15. století až do své smrti považován mnoha diplomatickými úkoly (nejčastěji vedl poselstva k římsko-německému králi Friedrichovi III. do Vídně).⁶⁹ Byly by tyto úkoly zemskou obcí svěřovány někomu, kdo by byl kontroverzní, s problematickou minulostí, kdo by byl považován minimálně částí zemské obce za zrádce? Určitě nikoliv. Hašek musel požívat v dané době důvěru alespoň částí zemské obce. Byly by tyto úkoly opakovaně svěřovány někomu impulzivnímu, výbušnému, prostořekému? Asi těžko, pro delikátní úkoly se hodil někdo, kdo je přijatelný pro většinu zemské obce, člověk klidného jednání, důvěryhodný a schopný řešit složité záležitosti. Výše uvedené se může také vázat na Haškův věk. Pokud se Hašek narodil někdy v letech 1380–1390, tak se dožil vysokého věku (zemřel buď koncem roku 1452 nebo v roce 1453). Hypoteticky se tak mohl dožít až téměř 75 let. I z toho mohla pramenit jeho autorita.

Hašek z Valdštejna často vystupoval jako smířčí soudce či prostředník v různých sporech (v roce 1440 byl nejvyšším ubrmanem sporu moravských stavů s některými českými stavy ve Velkém Meziříčí, dále řešil spory ve Slezsku, spory

66 To neznamená, že s nimi nemohl krátkodobě bojovat na stejné straně barikády.

67 K Želivského diktatuře v Praze, protiprávní popravě Jana Sádla ze Smilkova a dalším Želivského zločinům P. ČORNEJ, *Velké dějiny...*, s. 307.

68 F. M. BARTOŠ, *České dějiny...*, díl II., část 7., s. 207; F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce...*, IV. díl, s. 135, 162.

69 STARÉ LETOPISY ČESKÉ Z VRATISLAVSKÉHO..., s. 99; R. URBÁNEK, *České dějiny...*, díl III., část 1., s. 286 (v roce 1438 poselstvo do Uher), s. 627 (Hašek poslem do Vídně v roce 1443), s. 643, 645, 647 (Hašek poslem do Vídně v roce 1444); TÝŽ, *České dějiny...*, díl III., část 2., s. 37 (reakce na Haškovo poselství do Vídně v roce 1443), s. 489 (poselstvo k Friedrichovi III. v roce 1450); STARÉ LETOPISY ČESKÉ Z VRATISLAVSKÉHO..., s. 99.

s Janem Koldou ze Žampachu atd.).⁷⁰ Opět si položme otázku, mohl by zastávat takovou úlohu člověk s výrazně kontroverzní pověstí? Podle mne velice těžko.

Jistým způsobem by nám více o osobnosti Haška z Valdštejna mohlo říct srovnání s jinými výraznými osobnostmi dané doby jako byl např. Čeněk z Vartenberka, Jan Čapek ze Sán, Jan Smiřický ze Smiřic a Jakoubek z Vřesovic. Každé srovnání ovšem pokulhává, každá výrazná osobnost své doby jde svou cestou. Haška z Valdštejna spojoval s Janem Smiřickým ze Smiřic odpor k husitským radikálům. Na rozdíl od Smiřického se Hašek dokázal ke konci života domluvit s Jiřím z Poděbrad, intriky proti Jiřímu stály Smiřického život.⁷¹ Jiný podle mnohých kontroverzní šlechtic Jan Čapek ze Sán bojoval po celou dobu husitských válek na straně radikálních kališníků. Po skončení domácích válek hledal obživu v žoldnéřských službách, majetkově se orientoval do oblasti Moravy a Slezska a z českého prostoru se vytrácel.⁷² S ním nemá Hašek mnoho styčných bodů (kromě kontroverznosti hodnocení v dílech historiků). O Jakoubkovi z Vřesovic nemáme z doby před rokem 1434 příliš mnoho zpráv. Zdá se, že se převážně věnoval hromadění pozemkového majetku, v čemž pokračoval i po roce 1434. Na rozdíl od Haška se dokázal uplatnit jako hejtman žateckého a litoměřického kraje.⁷³ Věkově o něco starší Čeněk z Vartenberka během husitských válek několikrát změnil strany konfliktu. Tím, že zemřel již v roce 1425, tak nezažil dobu pohusitské konsolidace, čímž se liší od předešlých šlechticů. Také v jeho případech se hodnocení historiků na jeho osobnost výrazně liší.⁷⁴

Jaký byl Hašek z Valdštejna? Nepochybně se jednalo o úspěšného vojáka, politika a diplomata husitské a pohusitské doby. Dokázal se dobře orientovat ve spletné a dynamické době plné zvratů. Podle mého názoru ho nelze považovat za zrádce ať již v souvislosti s popravou Jana Želivského v roce 1422 nebo s jeho přestupem na Albrechtovu a Zikmundovu stranu v roce 1425. Kdyby byl kariérista, tak přestoupí na Albrechtovu a Zikmundovu stranu v okamžiku, kdy se této straně bude mimořádně dařit a bude zřejmé, že docílí jednoduchého vítězství. Hašek přestoupil na jejich stranu v době, kdy se Albrechtovým a Zikmundovým silám v Čechách a na Moravě příliš valně nevedlo, byly v defenzivě a na nějaké jasné vítězství to vůbec nevypadalo. Toto nebyl vykalkulovaný přestup mající za cíl bezpracný zisk. Souhlasím s J. Pekařem, že je velmi pravděpodobné, že

70 AČ X., s. 258–260, č. 13; stručný regist AČ III., s. 524–525, č. 415 (Hašek ubrmanem v roce 1440 ve Velkém Meziříčí); R. URBÁNEK, *České dějiny...*, díl III., část 2., s. 361 a s. 367 (Hašek je pověřen v roce 1449 jednáním s Janem Koldou ze Žampachu), s. 824 (v roce 1443 Hašek jako zástupce českých stavů urovnává spory ve Slezsku), s. 854 (Hašek v roce 1450 sjednal příměří).

71 K osobě Jana Smiřického ze Smiřic podrobně, ovšem ne vždy přesvědčivě a s chybami srov. Jakub Jiří JUKL, *Jan Smiřický ze Smiřic (*1453). Vzestup a pád zakladatele slavného rodu*. České Budějovice 2012, s. 187–189.

72 K němu podrobněji srov. David PAPAJÍK, *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa. Vojevůdce, kondotír a zbohatlík 15. století*. České Budějovice 2011.

73 K němu více srov. Jan BOUKAL, *Jakoubek z Vřesovic (*1462). Cesta chudého moravského rytíře k vládě nad severozápadními Čechami*. České Budějovice 2016, zde např. s. 125–134.

74 K tomu více srov. Ivana RAKOVÁ, *Čeněk z Vartenberka (1400–1425). Příspěvek k úloze panstva v husitské revoluci*, Sborník historický, 28, 1982, s. 57–99 (rozbor hodnocení Čenka kronikáři a historiky zvláště na s. 77–80).

Hašek připravoval dohodu s katolickou stranou již v roce 1424 (jednoznačné důkazy o tom ale chybí). Pokud by byla Haškova politika té doby plně úspěšná, znamenalo by to ukončení války. Jelikož byla tato linie poražena Žižkou a jeho nástupci, muselo se na řešení počkat dalších 10 dlouhých let.

Závěr

Pokusil jsem se v textu analyzovat osobnost Haška z Valdštejna. Po stručném představení základních údajů z jeho života jsem rozebral autory odborné literatury hodnotící jeho osobnost, vyprávěcí prameny vyjadřující se k Haškovi z Valdštejna a některé ukázky diplomatických pramenů a dobové korespondence. Na základě těchto zdrojů jsem se snažil provést zhodnocení Haškova charakteru. Šlo mi o to přinést některé nové pohledy na Haškovu osobnost, které jsem se pokusil argumentačně podpořit. I přes jistou míru hypotetičnosti považuji své závěry za obhajitelné. Je samozřejmé, že v případě takto citlivého tématu nemusejí mé závěry všem historikům vyhovovat. Považuji za správné otvírat problematické záležitosti dějin a pokoušet se k nim přinášet nové podněty, případně i rozpoutat novou diskusi. Doba, kdy museli mít všichni historici stejné názory na určité události či osobnosti snad již definitivně skončila v roce 1989. Nezastírám, že se můj pohled na Haška z Valdštejna v některých bodech blíží k jeho charakteristice u J. Pekaře, což ale nebylo mým cílem, pouze to vyplynulo ze studia pramenného materiálu.

Všechny dochované zdroje ukazují, že se v případě Haška z Valdštejna jednalo o silnou osobnost, úspěšného válečníka a člověka s výrazným vyjednávacím talentem. Během svého života požíval Hašek autority u většiny ostatních stavů, byl jmenován do různých diplomatických poselstev a vybírán jako rozhodčí významných sporů. Snažil jsem se ukázat, že spojení zrádce a vraha v jeho případě není vůbec platné. Že tak byl některými radikálními husity označován a vnímán, nehraje podstatnou roli. Líčit v rámci našich dějin Haška z Valdštejna jako bezskrupulózního a bezcharakterního kariéristu, není podle mého názoru správné.

Autor | Author

David Papajík

Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 08 Olomouc
david.papajik@upol.cz

Prof. PhDr. David Papajík, Ph.D., (* 1971), moravský historik, profesor na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Zabývá se dějinami středověku, především šlechtických rodů. Je autorem nebo spoluautorem více než dvou desítek monografických publikací, z nichž nejvýznamnější se týkají krále Ladislava Pohrobka a šlechtických rodů a jejich představitelů (*Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa. Vojevůdce, kondotier a zbohatlík 15. století*, České Budějovice 2011; *Ladislav Pohrobek 1440–1457. Uherský a český král*. České Budějovice 2016). Je autorem mnoha odborných textů publikovaných v zahraničí (USA, Velká Británie, Maďarsko, Polsko, Slovensko a jinde). Za svou vědeckou a výzkumnou činnost byl již několikrát oceněn (např. Cenou Josefa Pekaře za nejlepší monografii v oboru historie za rok 2005 autora do 35 let).

Summary

To the personality and character of Hašek of Wallenstein

Based on an analysis of sources and literature, the author attempts to create a new perspective on the controversially perceived personality of the Hussite and post-Hussite period, Hašek of Wallenstein (Valdštejn). The chronicler Vavřinec of Březová, who stood against both King Zikmund of Luxembourg and the radical Hussites, is picking up Hašek of Wallenstein and calling him „the solid rock of truth“ and an excellent warrior. The author of the record about the end of Jan Želivský (probably priest Vilém), whose views have been preserved in the Old Czech Chronicles (Staré letopisy české), was on the side of priest Jan Želivský, and therefore describes Hašek of Wallenstein clearly negatively, calling him „son of the whore“ and „treacherous and unfaithful Lord“. The reason is obvious: Hašek had a significant share in the execution of Želivský, so Želivský’s supporter sees nothing positive about him. The author also analyzes the opinions of 12 historians who in their works commented on the personality of Hašek. Hašek of Wallenstein was positively rated by J. Pekař, J. Válka, J. Urban and M. Šandera, rational views with pros and cons presented F. Palacký, F. Hoffmann and P. Čornej, slightly negative were in their evaluation V. V. Tomek and J. Jurok, negative attitude was manifested by F. M. Bartoš and F. Šmahel, without clear evaluation stands R. Urbánek. On both different poles there are three authors: J. Pekař sees in Hašek of Wallenstein an excellent warrior, a man of great

authority, a politically and militarily excellent personality, while for F. M. Bartoš he was a man of violent and cunning nature, an assassin. Similarly F. Šmahel describes Hašek as a careerist, traitor and murderer.

What conclusions has the author made regarding the character of Hašek of Wallenstein? Hašek was a successful soldier, politician and diplomat of the Hussite and post-Hussite period. He was extremely well versed in a dynamic time full of twists and turns. He cannot be considered a traitor either in connection with the execution of Jan Želivský in 1422 or his own shift to the Albrecht and Sigismund side in 1425. If he were a careerist, he would have been a part of the Albrecht and Sigismund side at a time when this side was extremely successful and it was obvious that he would achieve a simple victory. Hašek shifted to their side at a time when Albrecht's and Sigismund's forces in Bohemia and Moravia were not doing very well, they were on the defensive and the situation did not look like a clear victory at all. This was not a calculated shift aiming at a profit.

Jans Enikel, Otakar Štýrský a Jan z Viktringu. Glosátoři dějin českého království¹

ANNA KOŠÁTKOVÁ

Abstrakt | Abstract

Jans Enikel, Otakar Štýrský a Jan z Viktringu popisují dějiny českého království z perspektivy obyvatel rakouských zemí v období od poloviny 13. do poloviny 14. století. První dva jmenovaní – obyvatel Vídně a štýrský příslušník šlechtické vrstvy – sepsali svá díla ve střední horní němčině ve verších, opat kláštera v korutanském Viktringu v prozaické formě v latině. Všechny tři jmenované kronikáře zajímala primárně zahraniční politika a postavy panovníků. Jans Enikel a Otakar Štýrský dávali přednost popisu slavností a bitev, pro Jana z Viktringu byla podstatnější diplomatická jednání. Tyto rozdíly vyplývají pravděpodobně i z rozdílného publika jednotlivých kronikářů. Jans Enikel, Otakar Štýrský and Jan of Viktring described the history of the Kingdom of Bohemia from the perspective of the inhabitants of the Austrian countries from the mid-13th to the mid-14th Centuries. The first two - a resident of Vienna and a Styrian nobleman - wrote their works in Middle High German (Mittelhochdeutsch) in verses, the abbot of the monastery in Viktring (Carinthia) in a prosaic form in Latin. All three mentioned chroniclers were primarily interested in foreign policy and rulers. Jans Enikel and Otakar Štýrský preferred to describe the festivals and battles, for Jan of Viktring the diplomatic negotiations were more important. These differences are probably due to the different audiences of the individual chroniclers.

Klíčová slova | Key Words

rakouské dějepisectví, kroniky, střední horní němčina, latina, dějiny českého království, 13.–14. století, Jans Enikel, Otakar Štýrský, Jan z Viktringu
Austrian historiography, chronicles, Middle High German, Latin, Kingdom of Bohemia, 13th–14th Century, Jans Enikel, Otakar of Styria, Jan of Viktring

Texty nejrozumnějších středověkých kronik představují rozmanité podání dějin, které bývá obohaceno o subjektivní pohled jednotlivých kronikářů. I proto zprostředkovávají kroniky často protichůdné zobrazení dějinných událostí, sestavené z různých zdrojů. Od vlastních zkušeností kronikářů, vyprávění očitých svědků přes přebrané informace z diplomatických materiálů, jiných kronik a análů, často obohacené o dobová topoi. Odlišná zobrazení jedné historické

1 Tato studie byla financována Grantovou agenturou Univerzity Karlovy.

skutečnosti jsou lákavým historiografickým tématem. Cílem předkládané studie je představit podání dějin českého království očima tří kronikářů z rakouských zemí 13. a 14. století – Janse Enikela, Otakara Štýrského a Jana z Viktringu.²

Zpočátku by se snad mohlo zdát, že by se jednotliví kronikáři mohli doplňovat, a že by tak vytvořili, když už ne celistvý, tak alespoň kontinuální příběh českého království. Již při letném čtení textů jednotlivých kronik se přesvědčíme, že tomu tak není, a že vyprávění, styl i motivace každého z kronikářů se liší. Nyní přichází kruciólní otázka – proč tedy postavit tuto studii na dílech třech odlišných autorů, kteří mají společné jen to, že pocházejí z rakouských zemí a žili v podobném časovém rozmezí. A pouze právě tyto dvě charakteristiky je spojují. Není mnoho kronikářů z jihoněmeckého kulturního okruhu, kteří by dějiny svého severního souseda do pojetí dějin zahrnuli, natož s takovou intenzitou, jako pisatelé výše zmínění. Pojdme tedy badatelské zaměření studie postavit odlišně – nikoliv co mají tito tři kronikáři a jejich díla společného, ale co je na nich rozdílného.

Při řešení této otázky bude potřeba vymezit několik termínů, které budou v následující studii použity. Pod termínem kronikář rozumím osobu, která dotyčnou kroniku sepsala a hlásí se k tomu. Problematictější je však vymezení termínů vypravěč a autor.³ Oba výrazy lze v rámci této studie chápat jako podřazené výrazy ke slovu kronikář, jelikož pisatel kroniky může být jak vypravěčem převzatého textu, tak autorem textu originálního. Samozřejmě textová analýza by umožnila určit, zda je kronikář v daném úseku svého díla pouhým vypravěčem, zda danou pasáž převzal nebo beze změny opsal v jiném prameni nebo zda se jedná o novou, originální autorskou část textu. Není to vždy možné, už pro tristní stav dochovaných dobových pramenů, ale též kratší dobu trvání mého výzkumu. Pro období 2. poloviny 13. a 1. poloviny 14. století je pro písemnou produkci ve střední Evropě typický nárůst textů ve vernakulárních jazycích. Pro příliš komplikovanou problematiku středověkého národa se vyhýbám pojmu národní jazyk, přičemž vernakulár je chápán jako jazyk, jež umožnil přenos písemné produkce i do širších složek panovnického dvora, případně i na dvory šlechtické a do prostředí vzdělanějších městských elit.

Vernakulární jazyky se nejprve prosazovaly na poli narativních pramenů. Do této kategorie spadají rytířské a dvorské romány, kratší básnická tvorba minnesängerů i kronikářská tvorba. Mimo zde uvedená díla Janse Enikela a Otakara Štýrského lze ze středohornoněmecké písemné produkce jmenovat například

2 *Jansen Enikels Werke. Weltchronik*, MGH, Deutsche Chroniken III., hg. von Philip Strauch, Hannover – Leipzig 1900. Dále jen „Enikel, Světová kronika“; *Jansen Enikels Werke. Fürstenbuch*, MGH, Deutsche Chroniken III., hg. von Philip Strauch, Hannover – Leipzig 1900. Dále jen „Enikel, Kniha o knížatech.“ *Ottokars österreichische Rheimchronik*, MGH, Deutsche Chroniken 5/1–2, hg. von Joseph Seemüller, Hannover 1890. Dále jen „Otakar.“ *Iohannis Abbatis Victoricensis Liber certarum historiarum*, MGH, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex monumentis germaniae historicis separatim editi, hg. von Fedorus Schneider, Hannover – Leipzig 1909. Dále jen „Viktring.“

3 K této problematice srov. Vojtěch BAŽANT, *Kronikář ve svém díle. Problematika autora a vypravěče*, *Medievalia Historica Bohemica* 20/1, 2017, s. 141–157.

Německou císařskou kroniku, Světové kroniky Rudolfa von Ems a Heinricha von München, a ze staročeské tvorby známou Kroniku tak řečeného Dalimila.

Pro tvorbu ve vernakulárních jazycích, především ve střední horní němčině, jsou typická nejružnější topoi, kterými vypravěči hýřili především při popisech bitev, dvorských slavností a při charakteristikách panovníků. Právě studiem těchto topoi lze podpořit teorii o vypravěčství a autorství středověkých kronikářů.

Středověké kronikářství zahrnuje mnoho kategorií tvorby. V následující studii budu pracovat s kategoriemi světová kronika, kniha o knížatech a regionální kronika. Pojem světová kronika (*Weltchronik*) je především v německojazyčných germanistických a historiografických studiích hojně zmiňován. Rozumí se pod ním vyprávění o dějinách starověkých říší s přechodem k říši římské, většinou až do současnosti kronikáře.⁴ Ve světových kronikách jsou ve stručnosti načrtnuty dějiny orientálních říší (Asýrie, Babylonie, Egypt), Řecka, Říma a dějiny raného křesťanství. Právě u Enikelovy *Světové kroniky* tvoří dvě třetiny obsahu biblické příběhy ze Starého zákona, avšak převyprávění evangelií u Enikela nenajdeme. Není běžné ani v jiných světových kronikách. Další kroniky uvedené v této studii (*Knihy o knížatech* Janse Enikela, *Veršovaná kronika* Otakara Štýrského, *Liber certarum historiarum* Jana z Viktringu) spadají do kategorie regionálních kronik, respektive takových regionálních kronik, ve kterých je kladen velký důraz na soudobé dějiny kronikáře.⁵ Starší dějiny jsou velice zběžně zachycené u Jana z Viktringu, ale hlavní pozornost věnuje 1. polovině 14. století. Otakar Štýrský a Jans Enikel své vyprávění časově omezují. Otakar Štýrský zachycuje v dochované části kroniky události let 1250–1309 ve středoevropském prostoru, Jans Enikel se v *Knize o knížatech* omezil na babenberské državy od počátku křesťanství do bitvy u Litavy v roce 1246.

Předkládaná studie je geograficky vymezena na české království, pod tímto pojmem rozumím veškeré državy přemyslovské dynastie do roku 1306. Následně i území, které bylo předmětem habsbursko-korutanských sporů mezi lety 1306–1310, a regiony pod vládou lucemburské dynastie do roku 1344. Rok 1344 není vybrán náhodně, je posledním rokem zmíněným v kronice *Liber certarum historiarum* Jana z Viktringu, tudíž je i horním chronologickým ohraničením studie. Mimo značně zjednodušený termín české království budu pracovat s označením domovských regionů jednotlivých kronikářů. Vídeň, Štýrsko a Korutany, které lze chápat jako čistě geografické vymezení tehdejších vévodství a města.

4 Raymond Graeme DUNPHY, *Daz was ein michel wunder. The Presentation of Old Testament Material in Jans Enikel's Weltchronik*, Göppingen 1998, S. 14–17; Ursula LIEBERTZ-GRÜN, *Gesellschaftsdarstellung und Geschichtsbild in Jans Enikels Weltchronik. Mit Notizen zu Geschichtserkenntnis und Geschichtsbild im Mittelalter*, Euph. 75, Wien 1981, s. 71–99.

5 Podrobněji ke klasifikaci středověkých kronik Marie BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila 3, v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota*, Praha 1995; TÁŽ, *Klasifikace předhusitských narativních pramenů české provenience*, in: 200 let pomocných věd historických na Filozofické fakultě UK v Praze, Praha 1988, s. 165–199. K okruhu středověkého kronikářství srov. Robert CURTIUS, *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha 1998.

Období, ve kterém jednotlivé kronikářské texty vznikaly, je poměrně rozsáhlé a zahrnuje kolem sta let vývoje evropských dějin. Nejstarším z vymezených pramenů je *Světová kronika* Janse Enikela, jež mohla vzniknout mezi lety 1260–1272, následuje Enikelovo mladší dílo *Knihy o knížatech*, poté *Veršovaná kronika Otakara Štýrského* (vznik mezi lety 1290–1309). Nejmladším použitým dílem je práce Jana z Viktringu *Liber certarum historiarum*, která byla sepsána do roku 1347.

Shrnout vývoj ve střední Evropě od poloviny 13. do poloviny 14. století není na zde vymezeném prostoru beze zbytku možné, proto se omezují jen na stručnou informativní charakteristiku tohoto období bohatého jak na politické, tak na společenské změny. Z hlediska „velkých“ či „politických“ dějin představuje tento časový úsek od poloviny 13. století ve střední Evropě barvitě období výměny několika dynastií, vytvoření i rozpadu nových panovnických říší i vlády mnoha silných osobností. Na následujících řádcích se budu zabírat pouze již vymezeným jihoněmeckým prostorem, byť jsem si vědoma širší provázanosti a spjitosti s dalšími událostmi evropských dějin.

Zásadním bodem politického vývoje v říšské oblasti bylo vymření štaufské dynastie v roce 1254. Následné období interregna (se slabými panovnickými intermezzy Viléma Holandského, Richarda Cornwallského a Alfonse Kastilského) přetrvalo až do roku 1273, kdy byl římským králem zvolen Rudolf Habsburský. Mezi lety 1254–1273 je však dobré obrátit pozornost do východních oblastí říše, především do Rakous a do českého království. Již před rokem 1254 je nutné reflektovat neklidnou situaci v Podunají, jež byla způsobena uherskými nájezdy. Tyto šarvátky nebyly neobvyklé, stejně tak jako soupeření babenberské a přemyslovské dynastie na rakousko-moravském pomezí. V roce 1246 však nastala v politickém životě drastická změna, ve srážce s uherskou armádou na řece Litavě zahynul babenberský vévoda Fridrich II. Bojovný, poslední mužský příslušník dynastie. Vzápětí došlo k soupeření o Rakousy, ze kterých vítězně vyšla přemyslovská dynastie. Krátce se chopil vlády Vladislav Český, jež svou pozici stvrdil sňatkem s Gertrudou Babenberskou, jednou ze dvou zbylých příslušnic dynastie. Jeho vláda však trvala pouze několik měsíců do počátku roku 1247, kdy za dodnes nevyjasnitelných okolností zemřel. Po krátkém vladařském pokusu druhého manžela Gertrudy Babenberské, Heřmana (IV.) Badenského, se Horní i Dolní Rakousy ocitly v roce 1250 opět bez vladaře. Následně byl rakouskou šlechtou v čele s rodem Kueringů zvolen vévodou Přemysl, po zesnulém Vladislavovi druhorozený syn českého krále Václava I.⁶

Přemysl, tehdy moravský markrabě, měl za sebou vzpouru proti otci, která byla potlačena, vězení na hradě Přimda, určitou dobu v úřadu moravského markrabího a pravděpodobně jisté dovednosti v jednání se šlechtici. Úřadu rakouského markraběte se ujal v roce 1251. Svou volbu stvrdil sňatkem s Markétou, druhou ze dvou přeživších Babenberkoven. Vzhledem k velkému věkovému

6 Podrobnější popis daných událostí například *Das babenbergische Österreich (976–1246)*, hg. von Erich Zöllner, Wien 1987; Lenka BOBKOVÁ, *Ustanovení Koruny království českého*, Praha 2006, s. 16–17; Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011.

rozdílu se muselo s velkou pravděpodobností jednat o pouhé potvrzující gesto, respektující tzv. privilegium minus z roku 1156, jež zahrnovalo i dědické právo ženských příslušnic babenberské dynastie. Přemyslova vláda nad Rakousy trvala od roku 1251 do roku 1276, vláda v českém království od roku 1253 až do roku 1278. Na počátku své vlády se musel potýkat s uherským elementem. Až do roku 1260 leželo v uherských rukách Štýrsko, i Dolní Rakousy se musely vypořádat s několika vpády. Mimo upevňování vnitropolitické situace byl toto podstatný úkol Přemyslovy vladařské kariéry. Spory s uherským králem Bélou IV. vyvrcholily v červenci 1260 v bitvě u Kressebrunnu, kde bylo uherské vojsko poraženo. Následné mírové urovnání zahrnovalo též stažení uherské armády ze Štýrska. Vzápětí dochází k navýšení štýrské nobility v okruhu Přemysla Otakara II. Dalším výsledkem mírových jednání byl též sňatek Přemysla Otakara II. s neteří Bély IV. – Kunhutou. Aby k tomuto sňatku mohlo v prosinci 1261 dojít, musel této svatbě předcházet rozvod s Markétou Babenberskou. Tento akt mohl podle dochovaných narativních pramenů uškodit obrazu Přemysla Otakara II. u rakouské i štýrské nobility, pro které Markéta stále představovala jistou kontinuitu s babenberskou dynastií. Zřejmě není náhodné, že již ve 2. polovině 13. století, ale i v pozdějších pramenech (*Knihla o knížatech Janse Enikela, Veršovaná kronika Otakara Štýrského*) jsou babenberské časy označovány jako skvělé, dobré či takřka dokonalé.⁷

Takovýto kariérní vzestup Přemysla Otakara II., který byl podtržen nejenom dvěma křížovými výpravami do pobaltských Prus (zima 1255 a 1266/1267), ale i oslavnými verši dvorských básníků i blahosklonnými řádky kronikářů, byl umožněn v zásadě také již zmíněnou nestabilní situací v římské říši. Přemysl Otakar II. neměl po porážce Bély IV. Uherského na politické scéně střední Evropy sobě rovného protihráče. V polovině 60. let 13. století představuje „říše Přemysla Otakara“ (zahrnující Čechy, Moravu, Horní a Dolní Rakousy, Štýrsko, Korutany, Kraňsko, Vindickou Marku a Pordernone) po římské říši druhý největší státní celek Evropy. Jednotlivé části byly připojeny buď válečnou cestou, či v případě Korutan diplomatickým jednáním. Problémy podobného státního celku se však projeví záhy, nejprve v oblasti nobility v okolí panovníka, jež si především na základě svědectví narativních pramenů stěžovala na panovníkovu neznalost poměrů v rakouské, štýrské či korutanské oblasti. Od poloviny 60. let 13. století se též množí zmínky o údajně panovačné, vzteklé, mstivé až nenávislné povaze Přemysla Otakara II.⁸

7 K právním otázkám vlády Přemysla Otakara II. především v Rakousích a ve Štýrsku srov. Victor HASENÖHRL, *Österreichisches Landesrecht im 13. und 14. Jahrhundert. Ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte*, Wien 1867, S. 167–175; Otto BRUNNER, *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*, Wien – Wiesbaden 1958, S. 35–38, 197–209; Erich ZÖLLNER, *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien 1974; K vládě Přemysla Otakara II. nad Rakousy, Štýrskem a Korutany souborně v *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich (Ottokar – Forschungen)*, Neue Folge (44/45), 1978–1979, hgg. von Maximilian Weltin und Andreas Kusternig, Wien 1978–1979.

8 Sáša DUŠKOVÁ, *Die Tätigkeit der Landeshauptleute von Steier unter Ottokar II. von Böhmen im Lichte der Urkunden*, in: *Geschichte und ihre Quellen. Festschrift für Friedrich Hausmann zum*

Na vrcholu své moci se Přemysl Otakar II. uchází v roce 1273 o titul římského krále. Protikandidátem je mu hrabě Rudolf Habsburský, v té době správce domovských oblastí na soutoku řeky Aary a Rusy. Pro kurfiřtský sbor však nebyla kandidatura českého krále přijatelná. Jako chabé se dnes jeví argumentace podle Saského zrcadla, že „Čech není Němec,“ tudíž se nemůže stát říšským panovníkem. Spíše lze kalkulovat s rostoucími obavami z velké moci Přemysla Otakara II., jež byla podporována cílenou propagandou panovnického kultu. V roce 1274 se český král odvolával u lyonského koncilu ohledně nespravedlnosti volby, nicméně papež jeho argumenty nevyslyšel.⁹

Rudolf I. Habsburský usiloval o větší koherenci římské říše, tedy i o opětné připojení „odumřelých lén,“ do kterých spadaly i Rakousy. Dožadoval se na Přemyslu Otakaru II. jejich navrácení, což jen nadále rozklíčovalo vztahy obou panovníků. K vyvrcholení sporu došlo v listopadu 1276 při teatrálním oblénění Přemysla Otakara II. před Vídní, kdy musel Rudolfovi za přítomnosti jak svého, tak Habsburkova vojska, odevzdat korouhve všech svých zemí, a navráceny mu byly pouze korouhve česká a moravská. Byl vzápětí podepsán mír, stvrzený jednáním o sňatku královny Václava a Jitky-Guty Habsburské, a Anežky Přemyslovny s Rudolfem Habsburským, začal Přemysl Otakar II. připravovat pozice k boji s Habsburkem. Intenzivní přípravy lze rozklíčovat od počátku přelomu let 1277/1278. Spojenectví bylo uzavřeno mezi Přemyslem Otakarem II., jeho švagrem Otou Braniborským a některými středoněmeckými hrabaty, Rudolf Habsburský naopak spojence našel ve své domovské oblasti Švábska a v Uhrách. Rozhodující střetnutí, které potvrdilo pozici Rudolfa Habsburského, se odehrálo na konci srpna 1278 na Moravském poli.¹⁰

Začátkem 80. let 13. století dochází ke konsolidaci vlády Rudolfa Habsburského, zatímco české království se musí vyrovnat s obdobím „zlých let“ po smrti Přemysla Otakara II. a s obdobím braniborské vlády v Čechách i habsburské okupace Moravy. Po návratu Václava II. do Čech (1283) se musel třináctiletý panovník vypořádat s rostoucí mocí šlechty, zastoupenou především příkladem Závise z Falkenštejna. Dalším úkolem byla stabilizace vztahů s Habsburky. V roce 1285 se v Chebu konala královská svatba s Jitkou-Gutou Habsburskou, její trvalý příchod do Prahy však nastal až o dva roky později. K následným významným panovnickým počínům Václava II. lze přiřadit jistě eliminaci Závise z Falkenštejna, vyrovnání se s odbojem jihočeských Vítkovců a následné posílení hospodářské situace (zahájení těžby stříbra v Kutné Hoře, zákoník *Ius Regale Montanorum*) a nárůst kulturního života (podpora cisterciáckého řádu,

70. Geburtstag, hg. von Reinhard Härtel, Graz 1987, s. 135–142.

9 Oswald REDLICH, *Rudolf von Habsburg. Das Deutsche Reich nach dem Untergang des alten Kaisertums*, Innsbruck 1903; Karl-Friedrich KRIEGER, *Habsburkové ve středověku. Od Rudolfa I. (1218–1291) do Fridricha III. (1415–1493)*, Praha 2003, s. 22–33; Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011, především s. 404 nn.

10 Andreas KUSTERNIG, *Studien zur Schlacht bei Dürnkrut und Jedenspeigen 1278: Quellenproblematik und Schlachtrekonstruktion*, Wien 1981; Jörg K. HOENSCH, *Přemysl Otakar II. Der goldene König*, Graz – Wien 1989.; Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011, s. 411 nn.

založení Zbraslavského kláštera, literární život na pražském dvoře). K úspěchům Václavovy zahraniční politiky se nepochybně řadí jeho korunovace na polského krále v roce 1301. Nelze opomenout ani předcházející balancování na poli evropské vysoké politiky – spojenectví s Albrechtem Habsburským proti římskému králi Adolfu Nasavskému a jeho porážku v bitvě u Gollheimu v roce 1298, či vpád vojsk Albrechta Habsburského a jeho ústup po neúspěšném obléhání Kutné Hory v roce 1304.¹¹

Přelom 13. a 14. století čítal však na jevišti středoevropské politiky velké množství změn. Dynastickou politiku poznamenalo především vymření arpádovské dynastie v Uhrách roku 1304, přičemž pokusy Václava II. i jeho syna Václava III. o vládu v Uhrách se nesetkaly s trvalými úspěchy. Ve středoevropském regionu nyní vedle sebe stály přemyslovská, habsburská a anjouvská dynastie. Vymření přemyslovské dynastie po meči, zapříčiněné olomouckým atentátem v srpnu 1306, způsobil na mezinárodní politické scéně jistě údiv. Další čtyři roky se ve středoevropském regionu nesly ve znamení sporů o osiřelý český trůn mezi Jindřichem Korutanským a habsburskou dynastií.¹²

Další výrazné oživení nejen středoevropské, ale i celoevropské politiky představovala volba Jindřicha VII. Lucemburského římským králem v listopadu roku 1308. V květnu téhož roku otrásla vyšší společností vražda Albrechta Habsburského jeho synovcem Janem, řečeným Parricidou. Jindřichův úspěch ve volbě zapříčinila jednak čilá zákulisní jednání, ale také touha kurfiřtů po nepříteli silném panovníkovi. Jindřichovi se však povedlo přivést svůj rod do vyšších pater (středo)evropské politiky, o čemž svědčí i sňatek jeho třináctiletého syna Jana s Eliškou Přemyslovnou na konci léta 1310. Následně Janovo převzetí moci v českém království neprobíhalo hladce, nicméně lucemburskou

11 Bertold BRETHOLZ, *Geschichte Böhmens und Mährens bis Austerben der Přemysliden (1306)*, München – Leipzig 1912; Miloš VYSTYD, *Zbislav Zajíc z Třebouně a konec Závíše z Falkenštejna. Příspěvek ke kritice Štýrské rýmované kroniky a formuláře Tobiáše z Bechyně*, ČČH 1914, s. 165–187; Vratislav VANÍČEK, *Vítkovci a český stát v letech 1169–1278*, ČČH 79/1, Praha 1981, s. 89–110; Josef ŽEMLIČKA, *Přemyslovci, Vítkovci, Kueringové. Vytlačení šlechtické moci do politických hranic (1156/58–1310)*, in: *Kultury na hranici / Kulturen an er Grenze. Jižní Čechy – jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel*, edd. Andrea Komlosyová – Václav Bůžek – František Svátek, Vídeň 1995, s. 39–43; Jiří JUROK, *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku. Majetková a sociální struktura, politická moc a kulturní reprezentace šlechty a feudalit v českém státě 13. – první polovině 17. století*, Nový Jičín 2000; Libor JAN, *Proces se Závíšem z Falkenštejna a proměny královské vlády v letech 1289–1290*, ČČH 103, Praha 2005, s. 1–40; Josef ŠUSTA, *Skládal Václav II. básně milostné*, ČČH 1915, s. 217–244; Hans-Joachim BEHR, *Literatur als Machtlegitimation. Studien zur Funktion der deutschsprachigen Dichtung am böhmischen Königshof im 13. Jahrhundert*, München 1989.; Josef ŠUSTA, *Václav II. a koruna polská*, ČČH 1915, s. 313–346; Lenka BOBKOVÁ, *Ustanovení Koruny království českého*, Praha 2006, s. 24.; Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006; TÝŽ, *Václav II. Král na stříbrném trůnu*, Praha 2015; Josef ŽEMLIČKA, *Do tří korun. Poslední rozmach Přemyslovců 1278–1301*, s. 587 nn.

12 Karl-Friedrich KRIEGER, *Habsburkové ve středověku. Od Rudolfa I. (1218–1291) do Fridricha III. (1415–1493)*, Praha 2003, s. 71–97; podrobněji srov. Robert ANTONÍN, *Jihomoravská města v souboji o český trůn 1306–1310*, Brno v minulosti a dnes 21, Brno 2008, s. 13–25.

moc se v tomto prostoru podařilo zakotvit a nebyla zpochybněna ani po úmrtí Jindřicha VII. v roce 1313.¹³

Na politické scéně střední Evropy se však začíná více prosazovat též bavorská wittelsbašská dynastie. Po smrti Jindřicha VII. byl římským králem zvolen roku 1314 nejprve Fridrich (Sličný) Habsburský, o několik měsíců později vybrali kurfiřtí vzdorokrále – Ludvíka IV. Wittelsbašského. Právě tato dvojí volba vedla k vytvoření wittelsbašsko-lucemburské koalice proti habsburskému rodu. Spory se táhly až do roku 1322, kdy došlo k rozhodující bitvě u Mühlendorfu a porážce Fridricha Habsburského. K definitivnímu potvrzení Ludvíka (řečeného Bavor) Wittelsbašského jako římského panovníka došlo o tři roky později, též pro jeho spory s papežskou kurií.¹⁴

Dalšími významnými aktivitami lucemburského rodu byly jak kontakty s francouzským královským dvorem, tak zájem o severoitalská města a o Tyroly. Poslední dva vladařské projekty Jana Lucemburského se nesetkaly s úspěchem, kontakty s královským dvorem v Paříži přetrvaly v různé intenzitě až do Janovy smrti v bitvě u Kresčaku v srpnu 1346. V projektech zahraniční politiky Jana Lucemburského je od počátku 30. let 14. století aktivně zapojen i jeho prvorozený syn Karel. Tyto Karlovy politické aktivity se proluly s jeho jistým odbojem vůči otci i s následným úřadem moravského markraběte.¹⁵

Ve stručném dějinném exkurzu nelze opomenout další složky života vyšší společnosti vymezeného období. Jedním z mnoha aspektů společenského a kulturního života 2. poloviny 13. století a 1. poloviny 14. století ve výše vymezeném středoevropském (respektive jihoněmeckém) prostoru je posun literární a písemné kultury z panovnických dvorů a ze dvorů duchovních hodnostářů i na dvory ministeriálské či šlechtické. Samotná terminologie „šlechtic“ či „ministeriál“ není zcela jednoznačná a samotný přerod služebné ministeriality ve „svobodnou“ šlechtu představuje jeden z historiografických problémů tohoto období. Posílení moci této sociální vrstvy vedlo pravděpodobně k zvýšení jejich životního standardu, který se mohl odrazit i v kulturní úrovni jejich života a v otázce reprezentace vlastní osoby či vlastního rodu. V jihoněmecké oblasti ve 2. polovině 13. století narůstá na šlechtických dvorech světská písemná produkce ve střední horní němčině. Jedná se většinou o veršované texty s náměty buď

13 Nejnověji Lenka BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský: Otec slavného syna*, Praha 2018; Wojciech IWAŃCZAK, *Jan Lucemburský: dějiny bouřlivého života a hrdinné smrti českého krále a lucemburského hraběte v jednadvaceti obrazech*, Praha 2018.

14 Lenka BOBKOVÁ, Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně, *Acta Universitatis Purkynianae, Philosophica et historica I*, Ústí nad Labem 1993; TÁŽ, *Jan Lucemburský: Otec slavného syna*, Praha 2018; Wojciech IWAŃCZAK, *Jan Lucemburský: dějiny bouřlivého života a hrdinné smrti českého krále a lucemburského hraběte v jednadvaceti obrazech*, Praha 2018.

15 Václav ŽŮREK, *Karel IV. Portrét středověkého vládce*, Praha 2018; Marie BLÁHOVÁ – Zuzana LUKEŠOVÁ – Martin NODL, *Karel IV. v soudobých kronikách*, Praha 2016; František KAVKA, *Karel IV.: historie života velkého vladaře*, Praha 2016.

milostnými (Fridrich von Sonnenburg), rytířskými (Ulrich von Liechtenstein) či historickými (Otakar Štýrský).¹⁶

Ve spojitosti s pravděpodobným pobytem literátů na šlechtických či pánovnických dvorech se velice podstatným stává téma středověkého mecenátu. Mecenát patří od 2. poloviny 20. století k podstatným otázkám německé historiografie. Průkopnické studie k propojení dvorského života a mecenátu předložil Joachim Bumke, který považuje za kořeny středohornoněmecké veršované tvorby inspiraci ve francouzském prostředí. Jako nejstarší příklady lze jmenovat hrabata z Loonu a Kleve a vévody z Limburgu na dnešní belgicko-francouzské hranici. Již na počátku 13. století již zmiňuje Walther von der Vogelweide babenberskou Vídeň jako místo, kde se mnohému naučil. V průběhu 13. století se světská písemná kultura (především produkce eposů a básní) rozšířila na mnoho dalších šlechtických dvorů. Není možné beze zbytku zmínit všechny, avšak jako dobrý příklad mohou posloužit dvory korutanských vévodů, rodu Andechs-Meran či štýrských Liechtensteinů a hrabat z Montfortu.¹⁷

Lze předpokládat, že kroniky díky své jazykové formě představovaly vedle básní a eposů součást dvorské písemné kultury. Podpora písemnictví představovala nejenom cestu ke vzdělání, ale především svébytnou formu reprezentace. Zatímco mnohé dvorské eposy vykazují jistou šablonovitost, kroniky naopak obnáší větší míru originality. Kronikáři se od sebe navzájem inspirovali, ovšem „opisovali“ pouze data, jména a události, nikoliv vlastní koncepci dějin.

Tři rozdílné osobnosti a jejich díla

Jans Enikel

Chronologicky nejstarší je Jans Enikel. Je známý především jako autor dvou dochovaných textů, a to *Světové kroniky* (Weltchronik) a *Knihy o knížatech* (Fürstenbuch). Na tomto místě lze poněkud zklamaneč poznámenat, že zde by mohly končit poznatky a začínat domněnky. Zkusme však z domněnek poskládat jeho příběh. Žil mezi lety 1230/40–1290/1302. Většina literatury se shoduje na roku 1302 jako na datu úmrtí, zbylé roky jsou předmětem diskuze. Pocházel z Vídně. Ve svých textech na sebe prozrazuje, že je pravý Vídeňan, a že ve Vídni vlastní dům.¹⁸ V úředních dokumentech najdeme jednoho z jeho předků, pravděpodobně děda – obchodníka se sukrem. Jaké mohl mít kronikář

16 Maria HORNUNG, *Der Durchbruch einer spezifisch landesgebundenen Eigenart in der österreichischen Literatur des späten 13. Jahrhunderts*, in: *Studien zur deutschen Literatur des Mittelalters*, hg. Rudolf Schützeichel, Bon 1979, S. 522–529.

17 Hans-Joachim BEHR, *Literatur als Machtlegitimation. Studien zur Funktion des deutschsprachigen Dichtung am böhmischen Königshof im 13. Jahrhundert*, München 1989; Joachim BUMKE, *Mäzene im Mittelalter. Die Gönner und Auftraggeber der höfischen Literatur in Deutschland 1150–1300*, München 1979., Werner PARAVICINI, *Noblesse Studien zum adeligen Leben im spätmittelalterlichen Europa*, Ostfildern 2012; Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013, s. 306, 318–325.

18 Enikel, *Světová kronika*, v. 83–87: *der ditz getiht gemacher hât, / der sitzt ze Wienn in der stat / mit hús und ist Johann genant. / an der koróniken er ez vant. / der Jansen enikel sô hiez er*; Enikel,

Jans Enikel vzdělání můžeme odhadovat. Pravděpodobně mohl navštěvovat některou z vídeňských farních škol, vyššího vzdělání se mu nedostalo. Univerzita byla ve Vídni založena až v roce 1365. Jeho jméno ani podobné nefiguruje v bolongských univerzitních matrikách. Bologna byla totiž nejběžnějším cílem studentů z rakouských zemí. Nevíme, zda byl ženatý, zda měl rodinu či působil u dvora. Takto bylo by možné pokračovat.¹⁹

Světová kronika a Kniha o knížatech Janse Enikela

Již jsme si nastínili osudy osobností jednotlivých kronikářů, pojďme nyní zaměřit pozornost na jejich díla. *Světová kronika* a *Kniha o knížatech* Janse Enikela jsou jedněmi z nejstarších dokladů středohornoněmeckého veršovaného kronikářství. Starší *Světová kronika* čítá na 28 958 veršů. Dvě třetiny obsahu Enikelovy Světové kroniky tvoří rýmované převyprávění biblických příběhů, ve zbylé třetině obsahuje životopisy vybraných římských panovníků až ke Karlu Velikému. Především německojazyčná mediévistika rozumí pod pojmem světová kronika (tzv. *Weltchronik*) vyprávění o dějinách světových říší od stvoření světa do současnosti kronikáře.

Jazyk a forma nejsou pro světové kroniky jednotícím prvkem. V jihoněmeckém prostředí vznikají ve 13. a 14. století veršované kroniky ve střední horní němčině jako nový útvar písemnictví. Jans Enikel své vyprávění v rámci Světové kroniky označuje jako kroniku (*korônike*) nebo knihu (*buoch*).²⁰ Podobná označení se u soudobých kronikářů různí, ale nejčastějšími výrazy, kterými svá díla označují, jsou právě kronika, kniha, nebo příběh s příslušnými středohornoněmeckými ekvivalenty. Například Otakar Štýrský nazývá svůj text povětšinou jako příběh (*diu mære*), Rudolf von Ems jako spis (*diu schrift*) a Heinrich von München jako knihu (*das puoch*).²¹ Badatelka Ursula Liebertz-Grün označuje

---

Kniha o knížatech, v. 19–23: *ich bin Jans genangt, / daz getiht ich von mir selben vant. / hern Jansen eninchel heize ich; / des mac ich wol vermezzen mich, / daz ich ein rehter Wiener bin.*

- 19 Oto BRUNNER, *Das Wiener Bürgertum in Jans Enikel Fürstenbuch*, MIOG 1950, s. 550 nn.; Ursula LIEBERTZ-GRÜN, *Das andere Mittelalter: erzählte Geschichte und Geschichtserkenntnis um 1300. Studien zu Ottokar von Steiermark, Jans Enikel, Seifrid Helbling*, München 1984; Ursula LIEBERTZ-GRÜN, *Gesellschaftsdarstellung und Geschichtsbild in Jans Enikels Weltchronik. Mit Notizen zu Geschichtserkenntnis und Geschichtsbild im Mittelalter*, Euph. 75, Wien 1981, s. 71–99; Gesine MIERKE, *Risikante Ordnungen. Von der Kaiserchronik zu Jans von Wien*, Berlin 2014; Joseph SEEMÜLLER, *Deutsche Poesie vom Ende des XIII. bis in den Beginn des XVI. Jahrhunderts*, Sonderabdruck aus Band III. der „Geschichte der Stadt Wien“, herausgegeben vom Altherthumsvereine zu Wien, Wien 1903.; *Deutsche Studenten in Bologna (1289–1562)*. Biographischer Index zu den Acta nationis Germanicae universitatis Bononiensis, bearbeitet von Gustav C. Knod, Berlin 1899.
- 20 Enikel, *Světová kronika*, v. 111: *daz ich daz buoch getihtet hân*; v. 11350–11352: *dâ von wil ich âne swaer / von im daz maerel tihten / und an daz buoch richten*; v. 11358: *des wil ich an dem buoch verjehen*. *Buoch* představuje u Janse Enikela též výraz pro Bibli.
- Enikel, *Světová kronika*, v. 86–87: *an der korôniken e rez vant / der Jansen enikel sô hiez er*
- 21 Otakar, v. 74–76: *ich sag, als e mich an kam / von den, die mich berihten, / diu maere zu tihten*. *Maere* představuje u Otakara Štýrského také výraz pro zvěst, zprávu či příhodu.; Xenja von ERTZDORF, *Rudolf von Ems. Untersuchungen zum höfischen Roman im 13. Jahrhundert*, Mün-

Světovou kroniku Janse Enikela jako „historii složenou z menších příběhů, resp. historek“ („Geschichte in Form von Geschichten“). Enikel tedy vypráví biblické příběhy (stvoření světa, Adam a Eva, Abraham, Sodoma a Gomora, král David). Dále zmiňuje motivy ze starověkých dějin (trojská válka, Achilles, Nabukadnesar, Darius, Alexander). Nedílnou součástí jsou dějiny starověkého Říma (založení Říma, císař Augustus, Nero, Vespasianus, Klaudius a Dioklecian) až k příběhům Karla Velikého. Příběhy jsou bez výraznějšího propojení. Text Enikelovy *Světové kroniky* působí jako mnoho příběhů seřazených za sebou. U takto podaných dějin lze jen velmi obtížně stanovit hranici mezi „historia“ a „fabula.“ Prameny, ze kterých Jans Enikel čerpal při tvorbě *Světové kroniky*, nejsou jako u ostatních soudobých kronikářů jednoznačné. Vzhledem k charakteru příběhu lze předpokládat, že zdrojem informací byla Bible. Pravděpodobná je znalost Německé císařské kroniky (*Deutsche Kaiserchronik*), ze které mohl čerpat informace k římským dějinám a k období Karla Velikého.²² Ursula Liebertz-Grün předpokládá inspiraci u autorů pravděpodobně přítomných u vídeňského babenberského dvora (díla Walthera von der Vogelweide či mistra Tannhäusera) a hledání inspirace u tamějších užívaných textů (*Imago mundi Honoria Augustodunensia* nebo *Historia scholastica Petra Comestora*). Počítejme i se znalostí dolnorakouské analistiky. Historik Josef Seemüller předpokládá u Enikela znalost latiny.²³

Ve druhém díle, v *Knize o knížatech*, se Jansen Enikel přesouvá k dějinám své domovské oblasti Rakous. *Knihy o knížatech* vznikla pravděpodobně až po *Světové kronice*, protože Enikel se v *Knize o knížatech* na text *Světové kroniky* několikrát odkazuje. Ve 4 258 verších shrnuje vyprávění o dějinách města Vídně a o vybraných příslušnících babenberské dynastie. Kdo bylo obecenstvo Janse Enikela je otázka, kterou nelze zodpovědět s jistotou. I na základě zmínek, které o sobě ve svém díle kronikář zanechal, můžeme usuzovat na příslušníky vídeňské vyšší vrstvy. Historik Oto Brunner hovoří o šlechticko-měšťanské společnosti. Josef Seemüller, jehož úvahy předcházeli Brunnerovým tezím, předpokládá, že hlavně *Knihy o knížatech* byla určena vídeňskému šlechticko-měšťanskému kruhu, který prahl po ukotvení vlastní identity. Idea starých

chen 1967, S. 48; Paul GICHTEL, *Die Weltchronik Heinrichs von München in der Runkelsteiner Handschrift des Heinz Sentlinger*, München 1937, S. 16.

22 *Deutsche Kaiserchronik*, Trierer Silverster, *Annolied*, MGH, Deutsche Chroniken I., hg. von E. Dümmler, Hannover 1895.

23 Ke světovým kronikám jihoněmeckého prostoru více srov. např. Raymond Graeme DUNPHY, *The presentation of Old Testament material in Jans Enikel's Weltchronik: das was ein Michel Wunder*, Göppingen 1998. Jansen Enikel není v kompozici *Světové kroniky* výjimkou, podobné schéma biblických a starověkých dějin předkládá i mj. Rudolf von Ems či Heinrich von München. K problematice světových kronik více srov. např. Helmut BRACKERT, *Rudolf von Ems. Dichtung und Geschichte*, Heidelberg 1968; Xenja von ERTZDORF, *Rudolf von Ems, Untersuchung zum höfischen Roman im 13. Jahrhundert*, München 1967; Ursula LIEBERTZ-GRÜN, *Gesellschaftsdarstellung und Geschichtsbild in Jans Enikels Weltchronik. Mit Notizen zu Geschichtserkenntnis und Geschichtsbild im Mittelalter*, Euph. 75, Wien 1981, s. 71–99. *Studien zur Weltchronik Heinrichs von München, Band 1. Überlieferung, Forschungsbericht, Untersuchung, Texte*, hg. von Horst Brunner, Wiesbaden 1998.

dobrych babenberských časů byla po přibližně třech generacích stále živá. Protiklad k těmto starým dobrým časům představovala doba vlády Přemysla Otakara II. a také nástup habsburské dynastie, jejíž přijetí v Rakousích nebylo bezkonfliktní, připomeňme například povstání v Dolních Rakousích v letech 1308–1309. Enikel však své vyprávění končí bitvou na Litavě a smrtí Fridricha II. Bojovného v roce 1246. Proč další události nelíčí, není jasné – autograf není dochovaný a můžeme se jen domýšlet, že buď kroniku nechtěl, nebo naopak nestihl dovést dál. Enikel se zmiňuje o významných klášterech, například založení tzv. Skotského kláštera, dále píše o dvorských slavnostech, například uvítání Fridricha II. Babenberského ve Vídni a poté líčí střety s uherskou armádou vrcholící bitvou u Litavy. Lze tedy konstatovat, že *Knihy o knížatech* je pramen složený z několika sugestivních obrazů, které ukazují na nevšední události. Toto konstatování navazuje i na předchozí poznatky o *Světové kronice* – Jans Enikel pro své publikum vybral atraktivní příběhy či postavy, a sestavil z nich značně zjednodušený příběh.

Autograf ani jednoho z Enikelových děl není dochovaný, většina bádání posledních sta let se zakládá na edici Philippa Straucha z roku 1900. Tento text prošel též jazykovou úpravou, která sjednotila drobné odlišnosti v rukopisech, které všechny pocházejí z jihoněmecké oblasti. Enikelův jazyk se jeví jako střední horní němčina se stopami vídeňského dialektu.

Jedním z metodických kroků, který by mohl napomoci k poznání osobnosti a k motivaci kronikáře, je analýza předmluv jednotlivých děl. Skýtá však nemalá úskalí. Předmluvy středověkých kronik jsou ve velké míře šablonovité. Kronikář varuje publikum před svou nedostatečností, představí narativní rámec svého díla, požádá o pomoc nebesa a zahajuje své podání vytyčeného úseku historie.

Z děl vídeňského kronikáře se dochovaly dvě předmluvy. Ke *Světové kronice* poměrně obsáhlá (138 veršů), stručnější ke *Knize o knížatech* (28 veršů).²⁴

Předmluva *Světové kroniky* představuje modelový příklad předmluvy středověkých kronikářů. Hned v úvodu prosí Enikel Boha o sílu a požehnání jeho jednání. Pochybuje, co vše by mohl svou prací přinést, a zda je takového úkolu hoden, když je obyčejný muž. V následujících verších uvádí, že ten, kdo toto dílo psal, sídlí ve městě Vídeň a je zvaný Jans (Johans), a jmenuje se Jans Enikel. Dále popisuje svůj záměr, popsat lidské dějiny pohanské i křesťanské, s důrazem na římské panovníky, vymezuje geografické území od moře až k řece Rýnu. Následuje modlitba v rozsahu 30 veršů. V posledních deseti verších předmluvy Jans Enikel ještě jednou žádá Boha o požehnání, položí mu řečnickou otázku, zda je (on – Enikel) skutečně hoden tohoto úkolu, ještě jednou osloví Boha: „*Kdo by chtěl proti Tobě, Bože, něco mít / pojďme se nyní k Bibli obrátit,*“ čímž přechází k převyprávění starozákonních příběhů.²⁵

24 Enikel, *Světová kronika*, v. 1–138.; Enikel, *Knihy o knížatech*, v. 1–28.

25 Enikel, *Světová kronika*, v. 1–138: *Got, aller ding ein überkraft, / gip mînem muot die meisterschaft, / alsô daz mî zunge / von dîner barmunge, / und ouch von dîner gotheit, / dâ nimmer ze end wirt von geseit, / sprech ein teil von dem sin, / wan ich ze kranc dar zuo bon. / wie sol ich mich des nemen an, / daz ich ze end niht bringen kan? / dâ von bit ich dich, herre got, / daz dû mich habest in dînem*

Oproti předmluvě ke *Světové kronice* je Enikel v předmluvě ke *Knize o knížatech* daleko stručnější. Začíná verši, že „jeho jazyk nezamlčí, aby nyní neřekl něco o Rakousku a Štýrsku v této (nynější) době,“ následně upozorňuje čtenáře, že nebude již dlouho otálet, a pustí se do vyprávění. Ještě se však recipientovi představí známými verši „*pan Jans Enikel se jmenuji... a jsem dobrý Vídeňan.*“ Dlouhé prosby o Boží požehnání se v této předmluvě nevyskytují, pouze v závěru uvede, že věří ve smilování, aby tento úkol mohl dobře provést.²⁶

gebot. / wan ich weiz von der wârheit wol, / dâ von ich ze sagen sol, / daz aller griez und alliu loup / und swaz ie geflouc oder stoup, / wern daz ie geflouc oder stoup, / wern daz allez zungen gar, / die möhten niht in tûsent jâr / gar gesungen diu wunder, / diu got alliu besunder / mit sîner kraft beschaffetn hât / an einer ieslichen stat. / dâ von bich ich ein tumber man, / daz ich mich des weil nemen an / wund ein teil wil dâ von sagen. / ich möht gerner stille dagen, / wan daz ich moch des troesten sol, / daz got ist aller gnâden vol. / dâ von will ich mich nemen an / des ich nie begunnen hân, / wan gotes genâd ist sô starc, / si hilfet baz dan tûsent marc. / Wan swem got hilf mit teilen wil, / der hât immer êren vil: / er hilfet baz dann alz daz lebt. / ist ieman der dâwider strebt, / er hât nicht kriestenlichen ist, / dâ er sîn sêl behaltet mit. / Wil mir nû got bî gestân, / sô wil ich mich nemen an. / daz ich daz buoch wil slihten, / nâch mînem sinne richten / uf die genâd der gotheit, / dâ nimmer ze eind wirt von geseit. / nâch der künclîchen lër wil ich / tihten und ouch rihten mich, / wie die heiden besunder / stiften manic wunder / verr in der heidenschaft – / si hêten liut michel kraft – / und waz si dâ beginen; / si stiften unde viegen / beudiu stet unde lant: / wie daz stuont allez in irr hant. / Verduzz iuch sîn niht sêre, / wie dieu künig te Rôm sâzen / und ir trûren vergâzen, / und ouch ir ent næmen, / wie ieslicher besunder / stifte in Rôm wunder. / daz wolt ich gern bescheiden, / wie die kristen und die heiden / dâ gekroent giegen / und werdiclich epnfingen / den zins von den rîchen. / des mohtens niht entwîchen, / die fûrsten muosten in zins geben. / dâ mohten si niht wider streben, / wan die Roemære / lobt man dô âne swære, / wan si gewaltic wâren / bî den selben jâren: [wan] ein ieglich fûrst muost gâhen / diu lant von in enphâhen. / swer des selben niht eintet, / der wart vertriben dâ ze stet. / des hêt er schaden unde schant, / swâ er fuor in dem lant. / des moht in nieman widerstân, swer von Rôm niht wolt lêhen hân. / Der ditz getiht gemachet hât, / der sitzt ze Wienn in der stat / mit hûs und ist Johan genant. / an der korôniken er ez vant. / der Jansen enikel sô hiez er. / von dem buoch nam er die lër. / sî ieman, dem ez missehag, / der mach ein bezzer sag, / daz wil ich lâzen âne zorn. / er sî edel oder ungeborn / oder swie er ist sô gestalt, / er sî junc oder alt, / dürr oder veist genuoc: / der dat zuo ist alsô kluoc, / daz dâ heizet tihten, / nâch dem wolt ich mich rihten / und lernen die gefuoc, / daz ich kund genuoc. / ir tihter über tiutschiu lant / oder swâ die tihter sîn bekant, / von dem mer hînz an den Rîn, / die lâzen mich irn diener sîn, / wan ich in den gedenken bin, / daz ich die gefuog wil von in / lernen unde tihten; / der gefuog wolz ich mich richten. / Ich wil die red nû lâzen sîn. / si iemna der nû spotte mîn, / daz ich daz buoch getihtet hân, / der sî des tievels kappelân / und müez sîn der helle kint. / an den ougen werd er blind. / an handen, an fuezen werd er lam, / an armen, an beinen alsam. / ha ber iht, daz im sî liep, / daz müez im steln ein diep. / den liuten werd r widerzaem / und sînen mâgen ungenaem. / des helfe mir der sîeze Krist, / der himel und erd gealtic ist. / den fluoch wil ich lâzen stân / und wil iu allen tuon bekant, / wie got den êrsten menschen vant, / und wie ouch got der reine / beschuof die engel gemeine. / Got aller gnâd und güete vol, / dû hâst beschaffen alsô wol / ieglich dine besunder / und hâst manic wunder / der werlt ze trôst beschaffen, / leien unde pfaffen, / juden und heiden gemeine. / dû lieber got vil reine, / wer möht daz ân dich haben getân? / hie hebet sich bibel an.

- 26 Enikel, *Knih a o knížatech*, 1–28: Nû wil mîn zung niht verdangen, / si well von Österrîche sagen / und von dem werden Stîrlant, / wan ich ez an der krônken vant, / dâ von ich ez ân widerstrîf / hân brâht unz her an dise zît / mit der rehten wârheit, / als mir die alten habent geseit. / mir hât ouch diu krônken verhejen, / daz ez als sî geschîhen / als ich ez hie getihtet hân; / da von ichz geschriben hân ân wân. / Nû wil ich lenger niht verdagen, / ich well die selben wârheit sagen, / und hân ez heizen schrîben, / wan mîn herz mac beliben / niht, ich müez ez enden; / mir chol got helfe senden. / ich bin Jans genant, / daz getiht ich von mir selben vant. / hern Jansen eninchel heize ich; / des mac ich wol vermezzen mich, / daz ich ein rehter Wierner bin. / nû gene mir got solichen sîn, / daz ich daz

Pokud budeme pracovat se všeobecně přijímanou teorií, že *Knihy o knížatech* vznikla až po *Světové kronice*, nemusí být kratší předmluva nic překvapivého. Úvahy lze upínat i dalším směrem, a to, že Enikel mohl psát své texty jako jedno kompaktní dílo. *Knihy o knížatech* se jeví jako nedokončená, a to kvůli své délce, chvatnému ukončení, i přidání babenberské genealogie pravděpodobně někým jiným než Jansem Enikelem.

Otakar Štýrský

Otakar Štýrský, o několik let mladší současník Janse Enikela, pocházel z údolí štýrské řeky Mur. Byl členem složitého uskupení ministeriálské organizace. On, pravděpodobně i jeho předkové, patřili do služebné organizace rodu Liechtensteinů, sídlícího na několika hradech v okolí Judenburgu. Pokud budeme pátrat po osudech tohoto kronikáře, je nutno do hledáčku zahrnout i jména „Otacher ouz der geul“ a „Otakar Horneck.“ Přízvisko „ouz der geul“ odkazuje k vesničce Gaal nedaleko kláštera v Seckau. Titul Horneck k přetransformované podobě přídomku Harnek/Horneck, pod kterým byl známý kronikářův otec Dietzman, správce hradu Gaal. Ačkoliv k původu Otakara Štýrského sesbíráme více informací než k původu Janse Enikela, i u Otakarova zázemí a vzdělávání visí otazníky. Je pravděpodobné, že pobýval na dvoře štýrských Liechtensteinů jako páže. Tam získal základní povědomí o rytířských mravech, chování, ale i o dvorské literatuře, které bohatě zužitkoval. V roce 1290 byl na univerzitě v Bologni imatrikulovaný Odaker de Styria – mohl by to být náš kronikář. V roce 1308 se zúčastnil poselstva do Kastilie, a o rok později se pravděpodobně začal věnovat tvorbě své kroniky (tzv. *Ottokars Österreichische Reimchronik*). Z listinného materiálu víme, že byl ženatý. Jeho manželka Elisabeth pocházela z rodu pánů z Kainachu. Otakar zemřel mezi lety 1319–1322. Tento rozptyl nám umožňuje stanovit nekrologium kláštera v Seckau, které zmiňuje pouze den (27. září), kdy má být za Otakara sloužena zádušní mše.²⁷

buoch müez enden; / die helf schol mir got senden, / des getrouwe ich siner gnäden wol, / sit er ist aller güete vol.

27 *Deutsche Studenten in Bologna (1289–1562)*. Biographischer Index zu den Acta nationis Germanicae universitatis Bononiensis, bearbeitet von Gustav C. Knod, Berlin 1899; *Monumenta Germaniae Historica, Necrologia Germaniae*, Tomus II., hg. von Sigismud Herzberg-Fränkell, Berolini 1904, S. 424; Monika HINTERBAUER, *Die Reimchronik des Ottokar von Steiermark*. Hausarbeit aus Germanistik bei Prof. Horacek, Wien 1979; Karin HOFBAUER, *Die Protagonisten der steirischen Politik an der Wende vom 13. zum 14. Jahrhundert. In der Darstellung der Steirischen Reimchronik Ottokars aus der Gaal*, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, hg. Fritz Posch – Gerhard Pferschy, Graz 1986, s. 67–89; Eberhard KRANZMAYER, *Die steirische Reimchronik Ottokars und ihre Sprache*, Wien 1950; Anna KRÜGER, *Stilgeschichtliche Untersuchungen zu Ottokars österreichischer Reimchronik*, Wien 1938; Ursula LIEBERTZ-GRÜN, *Das andere Mittelalter. Erzählte Geschichte und Geschichtserkenntnis um 1300. Studien zu Ottokar von Steiermark, Jans Enikel, Seifried Helbling*, München 1984; Ursula LIEBERTZ-GRÜN, *Ottokar von Steiermark. Ein Klassiker der deutschsprachigen Geschichtsschreibung des europäischen Mittelalters*, in: *Die mittelalterliche Literatur in der Steiermark. Akten des Internationalen Symposiums Schlo Seggau bei Leibnitz 1984*, hgg. von Alfred Ebenbauer – Fritz Peter Knapp – Anton Schwob, Bern – Frankfurt am Main – New York – Paris 1984, s. 165–180; Maja LOEHR, *Der Steirische Reimchronist – ein österreichischer Geschichtsschreiber des Mittelalters*, Der Binderschild, Dars-

Veršovaná kronika Otakara Štýrského

Při studiu *Veršované kroniky Otakara Štýrského* badatelé vycházejí v drtivé většině z edice Josepha Seemüllera, jež vznikla komparací osmi rukopisů. Primární ukotvení v oblasti písemných pramenů je nutné hledat v kronikářově domovské oblasti. Kromě Otakarovy domácí informační základny (pramenů a ústního sdělení z oblasti Štýrska, Korutan a Rakous) se kronika poskládala z pramenů říšských, písemných dokumentů salcburské arcidiecéze²⁸, bavorských, českých, alsaských, brunšvických, durynských, flanderských, italských a francouzských pramenů.²⁹

Pokud si položíme otázku, kdo bylo obecenstvo Otakara Štýrského, nevychází nám již měšťanská společnost, ale šlechtická společnost štýrské oblasti. U vídeňské společnosti, jež pravděpodobně tvořila publikum Janse Enikela můžeme předpokládat větší sociální rozmanitost, tím pádem i větší rozdíly mezi povědomím o nedávné současnosti i vzdálené minulosti. Otakar Štýrský pocházel z oblasti, jejíž identitu obtížně definujeme – středověké Štýrsko bylo samostatným státním celkem, posléze prošlo uherskou nadvládou i vládou Přemysla Otakara II. Ani s jednou se nebylo sto zcela ztotožnit. U publika Otakara Štýrského nám vychází, že si kronikář mohl dovolit složitější kompozici textu, zahrnout větší územní rozsah. Veršuje nejen o Štýrsku a Rakousích nebo Korutanech, ale i o Českém království, Uhrách, Bavorsku, Francii, Anglii, namátkově i o Španělsku a Orientu. Dodnes se nám z Otakarova pera dochovaly události let 1246–1309. Badatelka Maja Loehr na základě několika zmínek v Otakarově

---

tellung aus dem Kultur-und Geistesleben Österreichs, Heft 2, 1946, s. 7–44; Maja LOEHR, *Der steirische Reimchronist: her Otacher ouz der Geul*, MIOG 51, 1937, s. 89–130; Fritz POPELKA, *Der Verfasser der steirischen Reimchronik. Eine bedeutendste Entdeckung auf dem Gebiete der steirischen Literaturgeschichte*, Tagespost Graz, 22. Dezember 1937, s. 14; Herwig EBNER, *Burgen und Schlösser Graz, Leibnitz, Weststeiermark*, Wien 1967, s. 105–106.

- 28 Monika HINTERBAUER, *Die Reimchronik des Ottokar von Steiermark*. Hausarbeit aus Germanistik bei Prof. Horacek, Wien 1979, s. 22; Otakar, v. 6199–6204: *sîn was reht nâch Krists geburt / zwelf hundert unde funfzic jâr / und niune, daz der kunic dar / zdem dritten mâkle liute sant / Philippen, dâmit er daz lant / dem goteshûse wüesten solde*. Ann. Salisb. a. 1259 (SS. IX, 795): *Dux Austrie iam tercia vice misit armatos domino Phylippo ad destruendam terram (citra montes et ultra)*.; S Continuatio Vindobonensis srovnával text *Veršované kroniky Otakara Štýrského* Theodor JACOBI, *De Ottacari chronico austriaco*, Vratislavie 1839, s. 18–19. Jako další písemné prameny přichází v úvahu široká paleta salcburských analů (Annales Sancti Rudperti, Continuatio Weichardi, Annales Matseens, Vita Geberhardi), altašské analý (Continuatio Ratisbonensis, Eberhardi Ratisbonensis, rakouské analý (Annales Mellicenses, Continuatio Garstensis, Continuatio Claustro-neoburgensis, Continuatio Admuntinenses, Continuatio Vindobonensis, Auctarium Vindobonensis, Historia annorum, Continuatio Florianensos, Continuatio Zwetlenses), alsaské prameny (Annales Colmariensis, Annales Basiliensis), prameny erfurtské (Chronicon Sampetrium) a také české prameny (Annales Ottacariani, možná i Zbraslavská kronika, ovšem tato eventualita se mi nejeví jako pravděpodobná). Více srov. *Otakar*, s. LIX.

- 29 Maja LOEHR, *Der steirische Reimchronist – ein österreichischer Geschichteschreiber des Mittelalters*, s. 18; Heinrich Matthias HEINRICHS, *Zum Problem des Verfassers in der Mündlichkeit*, in: *Studien zur Deutschen Literatur des Mittelalters*, hg. Rudolf Schützeichel, Bonn 1979, s. 86; Heinrich Matthias HEINRICHS, *Zum Problem des Verfassers in der Mündlichkeit*, in: *Studien zur deutschen Literatur des Mittelalters*, hg. Rudolf Schützeichel, Bonn 1979, s. 96–97.

úvodu ke kronice došla k závěru, že dodnes dochovanému textu předcházely i kapitoly o starověké Asýrii a Persii i Římě, tudíž by i Otakar Štýrský naplnil žánr světové kroniky.³⁰

Otakar Štýrský veršuje také ve střední horní němčině. Jeho jazyk (byť jeho ediční podoba je složena z rukopisů, které pravděpodobně vznikly nejen v rakouské či jihoněmecké oblasti, ale i v Sasku či oblasti dnešního centrálního Německa) obsahuje stopy štýrského dialektu a na rozdíl od Janse Enikela užívá vzcnější výrazy inspirované tvorbou Walthera von der Vogelweide, Hartmana von Aue či Ulricha z Liechtensteinu. Otakar Štýrský často používá výrazy dobrý (*guote*), odvážný (*muot*), silný (*sterke*), bohatý (*rieh*), mocný (*maht*, *mehtic*), vysoce postavený v sociální hierarchii (*høhe*), bohatý, vzácný (*tiwer*), případně v superlativu nejvzácnější (*tiuriste*), fyzicky silný (*kreftic*), ušlechtilý, pravý (*edle*), veselý či druhé obšťastňující (*frò*), čestný (*ernstlich*, *ernst*, *ernsthafft*), v opět superlativu nejlepší (*beste*), milý (*lieber*), moudrý (*wise*), chytrý (*kluoc*), fyzicky krásný (*schøne*), urozený (*hochgemeute*, *hochgeborn*). Ve smyslu pozitivní charakteristiky užívá i substantiva – bohatství (*rieh*, *riehheit*), odvaha (*muot*), síla (*sterke*), dobrotu (*guote*), rytířství (*ritterschaft*), ctnost, ryzost (*ellen*), síla (*kraft*), chvála (*lob*), čest (*ære*), zbožnost (*sælikeit*) a všeobecná rytířská či panovnická ctnost (*tugent*). V negativních konotacích Otakar užívá adjektiv, například nečestný (*untugent*), útrpný, trápení způsobující, trpící (*leides*), osiřelý (*ledic*), ale i substantiv, jako například strach (*angst*), nouze (*nòt*), žal, žalozpěv, nářek (*klage*).³¹

Metrická forma, kterou používal nejenom Otakar Štýrský, ale i Jans Enikel, je typická pro dvorskou a rytířskou epiku 12. a 13. století. Jedná se o tři až čtyřstopé verše sdruženého rýmu (aa bb), jen zřídka dochází k jeho porušení.

Předmluva dochované části *Veršované kroniky Otakara Štýrského* může být také uvedena jako příklad schematického úvodu středověké kroniky.³² Otakar

30 Maja LOEHR, *Der Steirische Reimchronist – ein österreichischer Geschichtsschreiber des Mittelalters*, Der Binderschild, Darstellung aus dem Kultur- und Geistleben Österreichs, Heft 2, 1946, s. 7–44; Maja LOEHR, *Der steirische Reimchronist: her Otacher ouz der Geul*, MIOG 51, 1937, s. 89–130.

31 Podrobněji srov. diplomová práce Anna KOŠÁTKOVÁ, *České království v kronice Otakara Štýrského*, Praha, Karlova univerzita, Filozofická fakulta, 2015, s. 36 nn.

32 Otakar, v. 1–76: *Swer selten gewert, / des man an in gert, / der verliust umb die schulde / diche guoter liute hulde: / alsò vorht ich mir geschehen / swie selten daz wirt ersehen, / daz mir sò gelinge, / daz mich hoflicher dinge / begrüeze ieman, / wand ich ir leider niht enkan, / iedoch swaz ich vermac, / dâmit ich gern bejag / der liut gruoz und ir gunst / von mîner kleinen kunst. / nam ich mich an ze suochen / ûz den alten buochen / keiser zal unde phaht / und hân daz ze lichte brâht / ze tiusche von latîn. / Als verre der sin mîn / mohte gezingen / sò hân ich sunder liugen / ir dehein hin lâzen, / die an dem gewalte sâzen, / des êrsten in Assyria, / ze Kriechen und in Persia, / darnâch in rômischen rîchen / unz an den lesten keiser Friedrichen, / der aller fuove unde leben, / wie ichz mit worten hân für geben, / alsò ichz ouch hân gelesen, / und wolt nû müezic sîn gewesen. / dô wart ich gebeten / von den, die leip heten / ze wîzzen diu mære / waz hie geschehen wære / nâhen unde wîten / sît keiser Fridrichs zîten. / Als lange lâgen si mir an, / unz ich der Arbes began. / Nû bit ich alle die, / die hernâch und die hie / an disem buoche lesen, / daz si mir genædic wesen / und mich von den schulden / lâzen in ir hulden, / daz ich sinnerlöser man / der werlze dienste hân getân / daz best, daz ich vermoht. / Ich het mich bedâht, / daz wolt muoze hân gephegen / und wol hân lâzen under*

Štýrský samozřejmě varuje recipienta před svou neschopností a nedostatečností, přiznává, že se dlouho nechal přemlouvat, než se psaním vůbec začal, a v závěru obligátně žádá Boha o pomoc při tomto těžkém úkolu. Ve vztahu k samotnému textu kroniky jsou na této předmluvě pozoruhodné dvě věci – Upozornění, že kronikář převádí informace z latinského jazyka do německého a zmínka o asyrských, řeckých, perských i římských panovnících, o kterých má být pojednáno. Právě tento odkaz na starší dějiny, které však v Otakarově kronice chybí, nás může utvrdit v domněnce, že původní rozsah *Veršované kroniky Otakara Štýrského* byl ještě mnohem větší.

Jan z Viktringu

Posledním z trojlístku kronikářů je cisterciácký opat Jan. Nevíme přesně, kdy a kde se narodil, dohady se vztahují na období kolem roku 1270 a na lotrinskou oblast. Od roku 1312 působil jako viktringský opat. Do tohoto kláštera se mohl dostat snad o čtyři roky dříve. Je zmiňován jako kaplan a sekretář Jindřicha Korutanského, jako z odpovědník jeho dcery Markéty a od počátku 30. let i jako kaplan Albrechta II. Habsburského. Cisterciácká tradice – angažování vyšších řádových funkcionářů ve vysoké politice – mu zajistila dobrý přehled o stře-doevropském dění 30. a 40. let. Nejenom politické povědomí, ale i hluboké znalosti evropských a církevních dějin zužitkoval ve svém textu *Liber certarum historiarum*. Kronika se skládá z šesti knih a obsahuje vybrané politické události let 1217–1343, přičemž krátce zmiňuje i dění předešlé. Jan z Viktringu zemřel mezi 30. červencem 1345 a 31. říjnem 1347. Předposlední červencový den roku 1345 vydal svou poslední dodnes dochovanou listinu a poslední říjnový den o dva roky později je označen za zemřelého.³³

---

wegen / aller der kunic getât, / die man gemacht hât / sît keiser Fridrichs tôt, / dô wart mir gedrôt, / belibe ez verwigen, / ich wurde gezigen, / ich wære unversunnen, / daz mir der red wær zerunnen, / sô daz manic tâ verswigen wære, / diu lustsam unde redebære / möht werden hernâch / in iegelicher sprâch. / durch der selben tadel / sô muoz ich den zadel / an disen mærn vermîden / ob ich niht wil lîden / spotlichez schelten. / sold aber ich dez enkelten, / des ich nie genozzen hân, / dâ vergaezen si sich an, / die mir darumbe wurden gram: / ich sag, als ez mich an kam / von den, die mich berihten / diu mære ze tihten.

- 33 Wilhelm BAUM, *Margarete Maultasch. Erbin zwischen den Mächten*, Graz 1994; August FOURNIER, *Abt Johann von Viktring und sein Liber certarum historiarum. Ein Beitrag zur Quellenkunde deutscher Geschichte*, Berlin 1875; Heinrich FICHTENAU, *Herkunft und Sprache Johanns von Viktring*, Carinthia I., 1975, S. 25–39; Eugen HILDEBRAND, *Der Geschichtsschreiber Johann von Viktring als politischer Erzieher*, in: Festschrift für Berent Schweineköper. Zu seinem siebzigsten Geburtstag, hgg. von Helmut Maurer und Hans Patze, S. 437–455; *Geschichte der Cistercienserabtei Viktring in Kärnten in der Zeit von 1142–1534*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien, eingerichtet von Magda ROSCHER, Wien 1953; *Das Buch gewisser Geschichten von Abt Johann von Viktring*, uebersetzt von Walter Friedensburg, Leipzig 1888; Wilhelm DEUER, *Ehemaligen Zisterzienserabtei Viktring. Pfarrkirchen von Viktring un Stein*, Salzburg 1992, s. 2–3; K tradici cisterciáckého dějepisectví srov. Robert ANTONÍN, *Chronicon Aulae Regiae – neúspěšný pokus o ustanovení oficiální paměti na poslední Přemyslovce*, Colloquia mediaevalia Pragensia 15, Memoria et damnatio memoriae ve středověku, edd. Martin Nodl – Piotr Wecowski, Praha 2014, s. 91–107.

Liber certarum historiarum Jana z Viktringu

Dílo Jana z Viktringu se od předchozích textů odlišuje. Nejvýraznější rozdíly spatříme na první pohled v oblasti jazyka – opat píše latinsky v próze.³⁴

U tvorby Jana z Viktringu narážíme na další otázku – na objednávku textu. Zajímavé je, jak s postupujícím časem roste jistota. U Janse Enikela naprosto netušíme, kdo mu zadal tvorbu jeho kronik. Ve Vídni totiž tehdy nebyl panovnícký dvůr, a vládci Rakous, kteří byli Enikelovými současníky (Přemysl Otakar II., Rudolf I. Habsburský, Albrecht I. Habsburský) by jej sotva nechali sepsat text, ve kterém by byla natolik adorována předchozí babenberská dynastie. Většina úvah ohledně objednavatele další kroniky – *Veršované kroniky Otakara Štýrského* končí u liechtensteinského dvora ve Štýrsku. Liechtensteinové jsou v textu mnohokrát zmíněni jako „milí, dobří“ páni [kronikáře], přičemž žádnému jinému šlechtickému rodu nevěnuje Otakar takovou pozornost. Joachim Behr hledal Otakarova zadavatele v řadách habsburské dynastie. Argumentoval tím, že v Otakarově kronice pozorujeme znaky legitimizace habsburské vlády v rakouských zemích, které spočívají především v definitivní porážce Přemysla Otakara II.³⁵ Nemáme však spolehlivě doloženou přítomnost Otakara Štýrského v blízkosti Habsburků, a v kronice není tato dynastie zmiňovaná systematicky, vždy jen *ad hoc* při důležitých politických událostech.

U Jana z Viktringu jsme si na základě listinného materiálu takřka jistí, že se velkou část svého života pohyboval v okruhu panovníků rakouských a alpských zemí. Jeho pozice dvorního kaplana u Jindřicha Korutanského mu po jeho smrti v roce 1335 přinesla obdobnou funkci u dvora Albrechta II. Habsburského. S velkou pravděpodobností začal Jan z Viktringu kroniku psát na Albrechtův příkaz v roce 1341. Jedná se totiž o jedno z prvních shrnutí vývoje v rakouských zemích v pochvalném vztahu k habsburské dynastii, čemuž odpovídá i kompozice kroniky. Kronika se skládá ze šesti knih komentující dění od dob císaře Fridricha II. až po úmrtí Jindřicha Korutanského a krátkých (pravděpodobně vcelku nedochovaných) glos k evropským událostem 8. a 9. století.³⁶

Také zdroje Jana z Viktringu jsou různorodé. Pravděpodobně znal některé antické autory (v literatuře je nejvíce skloňovaná inspirace Homérem), dílo sv. Augustina *O obci Boží*, texty Oty z Freisingu, *Historii Scholastica* Petera Comestora i Kroniku Martina Opavského a Veršovanou kroniku Otakara Štýrského. Počítejme též se znalostí rakouské analistiky a vzhledem ke společenskému

34 *Iohannis abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum*, MGH, hg. von Fedorus Schneider, Hannover – Leipzig 1909.

35 Hans-Joachim BEHR, *Literatur als Machtlegitimation. Studien zur Funktion des deutschsprachigen Geschichtsschreibung am böhmischen Königshof im 13. Jahrhundert*, München 1989, s. 41, s. 87–88.

36 *Das Buch gewisser Geschichten von Abt Johann von Victring*, uebersetzt von Walter Friedensburg, Leipzig 1888, s. VI nn., s 6 nn.

zařazení kronikáře i se širokým povědomím o informacích z diplomatického materiálu.³⁷

Viktrinský opat ve své předmluvě oslovuje Albrechta II. Habsburského, zvaného Chromý. Dílo mu věnuje, označuje se za oddaného kaplana. Takto přímou dedikaci nelze u Janse Enikela, ani u Otakara Štýrského najít. Nechybí ani úvodní modlitba za spásu a prozřetelnost přítomných a budoucích, kteří budou sedět na věčném trůně a žezlo slávy třímat. Následně též prosí o milost Boha a naznačuje kompozici svého díla. V jedné z redakcí je zachována zmínka o starověkých dějinách i vzdálenějších krajích, odkazy na biblického krále Ahasuera a na starověké osobnosti (Seneca, Octavianus Augustus, Horatius, Theodosius). Dále kronikář uvádí, že se bude předně věnovat dějinám a vládům Rakous, Štýrska a Korutan. Přemluva končí odkazy na Horatia a Homéra.³⁸

Tři odlišné pohledy na vývoj v českém království

Období vývoje českého království, které kronikáři zmiňují, se neshodují v oblasti chronologie. Popisy jednotlivých období se buď prolínají a překrývají, nebo zachycení některých let úplně chybí. Výpovědi jednotlivých kronik nejsou totožné ani v oblasti společenské objednávky, ale právě v těchto rozdílech lze spatřovat jejich výraznou výpovědní hodnotu.

Časově spadají jednotlivé texty do období od sklonku vlády Václava I. v českém království a konce vlády babenberské dynastie v Rakousích. Pozornost

37 Hans-Joachim BEHR, *Zum Verhältnis von Wirklichkeit und deren Bewältigung im „Frauenbuch“ Ulrichs von Lichtenstein*, in: Die mittelalterliche Literatur in der Steiermark. Akten des Internationalen Symposiums Schlo Seggau bei Leibnitz 1984, hgg. von Alfred Ebenbauer, Fritz Peter Knapp und Anton Schwob, Bern – Frankfurt am Main – New York – Paris 1988, s. 1.; Johann von Viktring, *Chronica Romanorum*, hg. von Alphins Lhotsky, Klagenfurt 1960, s. 33–34; August FOURNIER, *Abt Johann von Viktring und sein Liber certarum historiarum. Ein Beitrag zur Quellenkunde deutscher Geschichte*, Berlin 1875, S. 38 nn.;

Předmluva – srov. Viktring, sv. 1, s. 141 – *Excellentissimo principi, domino Alberto, Dei gratia duci Austriae, Styrie et Karinthiae, frater Iohannes de Victoria abbas indignus, eius devotus capellanus, oracionum suarum libamina cum salute subditorum, in presenti providenter regere atque in futuro cum principibus sedere et sceptrum glorie in eternitatis solio possidere.*

38 Srov. pozn. 31 – Viktring, sv.1, s. 141–147: *Praefatio: Excellentissimo principi, domino Alberto, Dei gratia duci Austriae, Styrie et Karinthiae, frater Iohannes de Victoria abbas indignus, eius devotus capellanus, oracionum suarum libamina cum salute subditorum, in presenti providenter regere atque in futuro cum principibus sedere et sceptrum glorie in eternitatis solio possidere. Rex Assuerus, sicut in veteribus legitur historis, que regnavit ab India usque Ethiopiam super centum et viginti septem provincias, dum quanddam noctem duceret insomnem, iussit afferri et leggi eo presente priorum temporum hystorias et annales, ne ocio marsesceret et ut tempus gratie soporis deputatum interrupcione studii recrearet. Nam, ut ait Seneca... Octavianus Augustus, ... unde Horatius ... Theodosius christianissimus imperator... Est autem congesta materia de imperatoribus, regibus, pontificibus, Austriae, Styrie, Karinthie ducibus propter genealogiam vestri generis introductis, cum diversis incidentibus ad propositum viciorum labes reprimitur, virtutum claritas acquiritur, tempus bonis actibus instruitur, vita componitur, desiderium accenditur, fastidium tollitur, anima pascitur et quasi terra germaninans stillicidiis roralibus irrigatur. [...] Res geste regumque et tristia bella. Quo possint numero scribi, monstravit Homerus.* Přemluva však není zachována ve všech manuskriptech identicky.

posledním příslušníkům babenberské dynastie věnují Jans Enikel a retrospektivně a zběžně Jan z Viktringu.

Následující dějinná epizoda přinesla v daném regionu období vlády Přemysla Otakara II., který ve svém projektu tzv. otakarovské říše propojil oblast Čech, Moravy, Rakous, Štýrska, Korutan, Kraňska a Vindické marky. Současníky těchto událostí byli Jans Enikel, prameně doložený 1271–1302 i Otakar Štýrský, pravděpodobně 1265–1319/1322. Předpokládáme, že první z nich mohl pozorovat dění z vídeňské perspektivy, mohl mít přehled o situaci na česko-rakouské hranici, a o působení uherské armády na nejasně definovatelné uhersko-rakouské i uhersko-štýrské hranici. Zároveň mohl sledovat přechodný dvůr Přemysla Otakara II. ve Vídni, stejně jako mu nebyly vzdálené listopadové události roku 1276, kdy byl český král teatrálně obléhán na polích u Dunaje Rudolfem Habsburským.

Velice podrobným informátorem o vládě Přemysla Otakara II. ve všech jeho državách byl především Otakar Štýrský. Díky svému původu věnoval samozřejmě největší pozornost jeho působení ve Štýrsku, Rakousích a Korutanech, ale ani královny skutky v oblasti Čech a Moravy neušly kronikářově pozornosti. Stejně důkladně sledoval Otakar Štýrský působení Václava II. Byť období tzv. braniborského zajetí a zlých let je v jeho kronice poněkud hluchým místem, následující ekonomický i územní rozmach přemyslovské dynastie patří k jeho nosným tématům. Bez glos nenechal ani krátkou vládu Václava III. a jeho brzký skon.

Další pasáže obou kronik zobrazují období 1306–1310, složitou a neuspořádanou etapu sporů o český trůn. Každý z obou kronikářů ji popsal ze svého pohledu. Otakar Štýrský protičesky, Jan z Viktringu prokorutansky.

Epochu vlády lucemburské dynastie v českém království zachytil ve své kronice pouze Jan z Viktringu. Opat je dobrým zpravodajcem pro rakouskou politiku Jana Lucemburského a pro oblast jeho rakousko-bavorsko-českých aktivit.

Jans Enikel

Ve *Světové kronice Janse Enikela* není české království zmíněno. V závěru kroniky jsou však vylíčeny jednotlivá evropská resp. etnika či jazykové skupiny. Každá z těchto skupin je obdařena pořadovou číslovkou. Českému jazyku přiřadil Enikel číslo šest. Není bez zajímavosti, že o tomto jazyku tvrdí nejenom to, že jeho zemí jsou Čechy, ale hovoří i o lidech: Tamní lidé mají krátké vlasy, jejich nápojem je pivo, a že jeden Čech vypije více piva, než čtyři Němci. Mezi hlavní české zvyky patří podle Enikela též záliba v hlučné zábavě a v jídle, přičemž jim holdují mladí i staří.³⁹

Zmínky o českém království zahrnuje Jans Enikel do své *Knihy o knížatech*. Všímá si především situace na moravsko-rakousko-uherském pomezí a vzájemně

39 Enikel, *Světová kronika*, v. 27579–27594: *diu sehtst zung ist uns bekant / ze Bêheim in ir selbes lant. / di selben habent ouch kurzez hâ, / daz sag ich iu für wâr. / bier ist ir bestez getranc, / dâ bi ist in diu zît niht lanc. / ez trinkt ein Bêheim mër bier / zwâr dann Diutscher vier. / daz sült ir wizzen alle, / sie lebent in grôzem schalle / mit kleidern und mit spîsen / ezzent die jungen und di grîsen, / und sint die besten wirt zwâr, / daz sag ich iu für wâr. / daz ist zwâr der Bêheim sit / und volgt in ze allen zîten mit.*

konfrontace tamějších českých vládců. *Kníha o knížatech* je především oslavnou ódou na vybrané panovníky z babenberské dynastie, tudíž veškeré popisované události jsou poplatné tomuto faktu. Nejpodrobněji se Jans Enikel věnuje Leopoldu II. (1075–1095), Leopoldu III. (1095–1136), Leopoldu V. (1176–1194), Leopoldu VI. (1198–1230) a Fridrichu II. Bojovnému (1230–1246).

Chronologicky první zmínka o Češích v *Knize o knížatech* spadá do líčení zahraniční politiky Leopolda II. Lakonicky je uvedeno, že panovník jednal s Poláky, Rusy (u Janse Enikela i u Otakara Štýrského se jedná o běžné označení pro část uherské armády), Čechy i Bavorsy, přičemž se všemi mívál nějaké srážky či neshody.⁴⁰

Nejvíce zmínek o českém království a o Češích se v Enikelově *Knize o knížatech* váže k vládě Fridricha II. Bojovného. Hned po jeho převzetí vlády akcentuje Jans Enikel, že nový „kníže“ (*fürst*) byl velice ctnostný (*tugenthaft*) a oplýval velkou silou (*kraft*), že se k němu rovnou přiklonili mnohé části římské říše – Uhři, Prusové, Valaši, židé, Řekové, Rusové, Čechové, Poláci a Skotové.⁴¹ Vzhledem k reálnému rozsahu moci Fridricha II. se zde jedná o nutnou idealizaci. Další lakonické zmínky o sousedech Rakous se váží k aktivní a agresivní zahraniční politice Fridricha II. Enikelův narativ je plný zmínek o jeho kontaktech s císařem Fridrichem II., ovšem jedná se o nepřesné útržkovité zprávy, mezi něž se řadí i zmínka o zasnubách syna českého krále s Getrudou Babenberskou v roce 1246.⁴² Ve stejný rok se udála ještě jedna významná událost v rámci konforntace rakouského vévody a českého krále Václava I., které je věnován větší prostor – bitva u Lávy. Kronikář neopomenul ani jednání, která bitvě předcházela. Bez zajímavosti není ani obava, že pokud by rakouské vojsko prohrálo, mohou se Rakousy, Korutany a Štýrsko ocitnout v českých rukou. Enikel zmiňuje rakouského velitele Oldřicha Korutanského (*herzoc Uolrîch ûz Kerntenlant*), ale i některé další bojovníky na obou stranách uvádí jmenovitě (Sífrít Weise, jeho bratr Kadolt, Vok z Rožmberka, Smil z Lichtenburka, Milota z Dědic). Kronikář důrazně vyzdvihl vítězství rakouské strany.⁴³ Nutno poznamenat, že takto

40 V následujících poznámkách nejsou odcitované celé úseky textu, jen klíčové pasáže podporující rámec Enikelova narativu.

Enikel, *Kníha o knížatech*, v. 771–778: *suhles strîtes niht vernam: / si våhten gar ân alle scham. / do gesigt der marcgrâf Liupolt. / die sinen gâben boesen solt / den Pôlân und den Riuzen, / si begunden an si biuzen. / vil manigem Bêheim sagtens mat, / die Beier sluogen si vil drât.*

41 Enikel, *Kníha o knížatech*, v. 2103–2115: *und wart ein fürst loblich - / der was geheizen Fridrîch - / daz under krône / nie fürst gefuor sô schône, / wan im alle die jáhen / des prises, die in ie gesâhen. / er wart ein fürst tugenthaft / und hêt volkes michel kraft, / daz im niht moht gelîchen / ieman in dûtschen rîchen. / an im wâren Unger und Priuzen / Walhen, juden, Kriechen, Riuzen, / Bêheim, Pôlân, Schotten vil.*

42 Enikel, *Kníha o knížatech*, v. 2445–2462: *Der fürst fuor sô lobelîch, / ich mein den vogt von Ôsterrîch. / ein hîrât er schön gevie, / diu wol nâch sînem willen gie. / gegen dem künic von Bêheimlant / wart im diu hîrât bekant, / wan von Bêheim des küniges sun, / von dem wil ich iu kunt tuon, / daz er na mein magt wunneclîch, / die gap im der fürste rîch, / der fürst dâ ûz Ôsterlant. / diu küniginne hiez Gedrût. / diu wart dem marcgrâven trût.*

43 Celkový rozsah bitvy u Lávy Enikel, *Kníha o knížatech*, v. 2829–4214. Enikel, *Kníha o knížatech*, v. 2893–2898: *iower lant in Ôsterrîch, / daz wizzet sicherlîch, / und ouch Krein und Stîrlant, / daz ist mir allez wol bekant; / sô stüenden stet und lant / allez in der Bêheim hant.*

podrobný popis bitvy u Lávy je jedinečný a v rámci Enikelovy *Knihy o knížatech* rovněž nejdůkladněji zpracovanou částí.

Enikelův narativ je však směřován k bitvě u Litavy, které je oproti bitvě s Čechy věnován marginální prostor. V kontrastu s vítězstvím na Lávě je rakouská porážka u Litavy téměř nepovšimnuta.⁴⁴

Otakar Štýrský

V dochované části *Veršované kroniky Otakara Štýrského* začíná příběh českého království *de facto* s postavou královice Přemysla a s jeho převzetím vlády nad Rakousy v roce 1251. Dějiny českého království jsou pro Otakara Štýrského dějinami přemyslovské panovnické dynastie, proto jeho vyprávění kopíruje hlavní činy Přemysla Otakara II., Václava II. a Václava III. Václav I. je zmíněn pouze jako moudrý otec, který se synem sdílí obavy ohledně jeho budoucí vlády v Rakousích. Přemysl podle Václava I. nezná rakouské zvyky či právo a tato osiřelá země jej nemusí přijmout. Nadále kronikář věnuje pozornost například bojům s Uhry v 50. letech 13. století vrcholící bitvou u Kressenbrunnu v létě 1260. Popisuje spory Přemysla Otakara II. s Bavorskem, křížové výpravy do Pobaltí a konfrontaci Přemysla Otakara II. s Rudolfem Habsburským, především královskou volbu v roce 1273, lyonský koncil o rok později, obléhnutí Přemysla Otakara II. před Vídní v roce 1276 a bitvu na Moravském poli roku 1278. Takto pojatý narativ o vládě Přemysla Otakara II. přejal ve 2. polovině 14. století pisatel Rakouské kroniky o 95 vládcích. Tuto kroniku připisuje velká část badatelů teologovi, dějepisci a univerzitnímu učiteli Leopoldu z Vídně.⁴⁵ Pravděpodobně díky němu zjednodušené podání vlády Přemysla Otakara II. zakořenilo v rakouských narativech i pro další období.

Ze všech zde analyzovaných pramenů je příběh českého království u Otakara Štýrského nejkompaktnější a nejpodrobnější, snad již proto, že Otakar byl buď současníkem některých událostí, nebo je znal z odstupu jedné generace. Narativ o dějinách českého království představuje bezmála čtvrtinu dochované části Otakarova textu. Čím se událostí blíží době jeho tvorby (od roku 1290), je jeho vyprávění podrobnější. Zatímco role Václava I. je epizodní a má smysl jen ve vztahu k vyprávění o převzetí moci Přemyslem Otakarem II. v Rakousích

---

Enikel, *Knihy o knížatech*, v. 2789–2802: *Dô der Ungern von im reit, / ein ander bot vil gemeit / kom von Bêheim geriten / zuo dem fürsten mit guoten siten / und brâht im ouch daz widerbot, / daz was niur des fürsten spot. / er sprach: „zwâr der Bêheim, / der moht mit êren sîn dâ heim, / wan die Bêheim ze aller zît, / sint erwîht an dem strît, / dâ von solden die Bêheim / im künic heizen sîn dâ heim / si solden i mez vliziclichen / râten oder er muoz entwîchen.* Podrobněji srov. Tomáš SOMER, *Smil z Lichtenburka. Příběh velmože bouřlivého věku*, České Budějovice 2012, s. 23 nn. Umělecký překlad *Bitva s Čechy*, in: Václav Bok – Jindřich Pokorný, *Moravo, Čechy, radujte se! Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců*, Praha 1998, s. 64 nn.

44 Enikel, *Knihy o knížatech*, v. 4215–4258.

45 *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften*, Deutsche Chroniken 6, hg. von Joseph Seemüller, Hannover 1906.

(1251)⁴⁶, další panovníci z přemyslovského rodu představují již samostatně jednající postavy s vlastním příběhem. Přemysl Otakar II. je v přísném hledáčku štyrského kronikáře po celou dobu vladařské kariéry. Je představen jako odvážný mladík, který se ujal vlády nad Rakousy, oženil se s Markétou Babberskou, čímž strvil svoji volbu. Statečně též bojoval s uherskou armádou. Bitva u Kressenbrunnu představuje podle Otakara Štyrského vrchol vladařské kariéry českého krále.⁴⁷

Po kressenbrunnském trimfu však začal český král zneužívat nabitě moci, získal povolení k rozvodu s Markétou Babberskou, plýtvat silami svých (nejen českých, ale hlavně rakouských a štyrských) vojáků při křížové výpravě do Pobaltí v zimě 1255/1256, neodhadl své síly při vpádu do Bavorska a neuměřeně svému postavení chtěl bojovat o říšský trůn s Rudolfem Habsburským. Zasloužený trest podle Otakara Štyrského přišel nejen před Vídní v listopadu 1276, ale především na Moravském poli v srpnu 1278.⁴⁸

46 V následujících poznámkách nejsou odcitované celé úseky textu, jen klíčové pasáže podporující rámec narativu Otakara Štyrského. Už pro velký rozsah pasáží věnující se dějinám českého království u tohoto autora nešlo na prostoru vymezeném této studií uvést kompletní rozsah relevantních pasáží.

Otakar, v. 1785–1791: *er sprach: „her sun, gedenkt daran, / daz wir dicke gesehen hân, / daz ze jungist widergât, / ze siu der man niht reht hât. / ez ist alsus gewant / umbe Ôsterrîch daz lant, / daz er dem rîche ledic ist*

Otakar, v. 2503–2507: *der herzog von Ôsterrîch: / der klagte klegelich, / als im sîn triu gebôz, / sîn vater, der was tôt, / von Bêheim kunic Wenzlá*

47 Otakar, v. 2156–2161: *solt komen her ze Ôsterrîch, / des nû daz lant ze heren jach. / etlich man im leisten sach, / swaz si im gelobt heten / gegen der kunigin Margreten / si wart im êlichen gegeben*

Otakar, v. 1914–1917: *wie sich der kunic bereiten sol / ze sîner hôchgezît, / daz muoz an diser zît / von mir belîben verdiet*

Otakar, v. 2180–2188: *welt ir hôren, waz nû tuo / die kunigin Margret, / dô si gemehelt het / der herzog von Ôsterrîch? / si gap im eigentlich / vor den wægisten und den besten / mit guldigen hantvesten, / die si hete von dem rîche / über Stîr und Ôsterrîch*

Otakar, v. 7143–7150: *kunic Wêlâ vil gar vergaz, / swaz er gelobt des vordern tags. / die Unger kômen slage slags / über die March geswumen, / ir zal deheine sumen / niemen kund ervinden. / mit geschrei si kômen hinden / an die, die dâ huoten nâch*

48 Otakar, v. 9207–9210: *sît er niht het kinde / bî froun Margreten sîner konen, / daz er im erloubt ze wonen / mit einer andern, die er wolt nemen*

Otakar, v. 9649–9675, např. v. 9651–9652: *nû wâren ouch die heren komen / von Stîre und von Ôsterrîch; v. 9656 – 9657: von Stîre den rotten / von Lichtenstein hern Otten*

Otakar, v. 8936–8939: *ein brucke under In gie nider, / dâ nam er grôzen schaden an, / ez verdarp ros unde man, / swaz der ûf der brucke was, / lutzel der dâ genas*

Otakar, v. 14132–14142: *si fuoren mit im algeriht / hinz Wienu zu kunic Ruodolfen: / im wart sô williclich geholfen, / daz er sich sîn freut. / von der stat lac gestreut / der kunic und sîn her. / ze helfe und ze wer / sach man zuo im kêren / von Ôsterrîch die herren / und gemeinlich die Stîrære./ ob ir der kunic ihrt frô wære?*

Otakar, v. 14269–14275: *kunic Ruodolf in die stat reit. / die Wiennær buten im ir eit / und die herren algelich / von Stîre und von Ôsterrîch, / sam tâten si gemeine / von Kernden und von Kreine, / getriulich zu dienen*

Za pasáž o bitvě na Moravském poli je zařazen ještě jinotajný nářek nad smrtí českého krále – Otakar, v. 16147 nn.; umělecký překlad Jindřich POKORNÝ, in: Václav Bok – Jindřich Pokorný, *Moravo, Čechy, radujte se! Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců*, Praha 1998, s. 50–63.

Václava II. zařadil Otakar Štýrský do své kroniky v listopadu 1276, kdy zmiňuje jeho zasnuby s Jitkou-Gutou Habsburskou. Samostatné vladařské činy Václava II. reflektuje Otakar Štýrský od vyrovnání se Závíšem z Falkenštejna. Uvádí, že lstivě získal vládu nad Polskem i nad Uhrami a připomíná jeho konfrontaci s Albrechtem Habsburským i Adolfem Nasavským. Neopomíná ani tehdejší věhlas pražského přemyslovského královského dvora, především s důrazem na korunovaci českého krále v červnu 1297.⁴⁹

Václav III. je ve *Veršované kronice Otakara Štýrského* představen jako mladý král zkažených mravů, který za svůj hříšný život se zálibou ve vínu a hazardu zaplatil brzkou smrtí v podobě vraždy.⁵⁰

Po vymření přemyslovské dynastie stihl Otakar Štýrský zachytit ještě část habsbursko-korutanských sporů o český trůn. Podle kronikáře mohla za neúspěch obou kandidátů česká šlechta, jež se nedokázala domluvit a řádně podpořit jednoho z nich.⁵¹

Jan z Viktringu

V díle Jana z Viktringu je české království zmiňováno mnohokrát, avšak s rozdílnou intenzitou. Nejstarší události, které Viktring zmiňuje, popisují krátce epochu Karla Velikého, ovšem tyto glosy jsou dochovány jen v několika málo exemplářích z těžko určitého období, tudíž pro stanovení narativu o českém království ve Viktringově *Liber certarum historiarum* nehrají zásadní roli.⁵²

Pozornost Jana z Viktringu je zásadním způsobem obrácena na rakouské a alpské země. Vývoj v českém království do svého narativu zařadil povětšinou v případě, že se politika českých panovníků zásadně protlnula se snahami habsburských panovníků nebo koutanských vévodů. Podrobnější informace začínají v roce 1217 v souvislosti s nástupem Fridricha II. na říšský trůn, avšak až do působení Přemysla Otakara II. v Rakousích a ve Štýrsku není vývoj v českých zemích zmiňován.⁵³

49 Otakar, v. v. 22051–22057: *mit sîn selbs briven er daz tet / den brobst von Kamenz er bat, / daz er nâch sînen tôd als drât / dem kunic von Bêheim / die brievie fuort hin heim / unde gæb in sîne hende. / hiemit nâhent ez dem ende*

K uherské epizodě Otakar, v. 79620–79621; dále například v. 80156 nn., především v. 80193–80197: *daz ze sîner heimvart / der junge kunic haben solde, / niht lenger man dô wolde / sûmen sich dâ / der alt kunic Wenzlâ.*

Ke konfrontaci s říšskými panovníky především Otakar, v. 70985 nn.

Otakar, v. 69240–69248: *darzuo sach man kunic Wenzlân / einen roc tragen an, / der was geworht meisterlich: / ûf einem samit rîch / lâgen guldin bleter sô vil, / az iegeliches blates zil / begreif ein ander blat: / alsus den samit hât / daz golt gar bestreut*

50 Otakar, v. 89066 nn. např. *den sterkisten wîn / trinken so vil*

51 Otakar, v. 89983–89989: *nû suochten hin und her / die Bêheim under in, wer / oder wâ man weste / die hantveste. / und swie vil man gesuochte si, / doch beleip man vindens frî. / des beliben si in scham*

52 Viktring, sv. 1, s. 3: *Assit principio sancta Maria meo! Amen. De Karolo Martello avo Marolo Magni et gestis sui temporis. (Capitulum primum). De Pippino Parvo et Karlomanno fratre eius (Capitulum II.) atd.*

53 *Das Buch gewisser Geschichten von Abt Johann von Victring*, uebersetzt von Walter Friedensburg, Leipzig 1888, S. XIII–XV.

Dějiny rakouské, štýrské i korutanské oblasti se s vývojem v českém království začínají v *Liber certarum historiarum* prolínat až po roce 1246. Toto období je líčeno jako těžká krize v Rakousích a nástup Přemysla Otakara II. jakožto rakouského vévody je přijat neutrálně. V dějové lince vztahující se k českému králi se posléze kronikář přesouvá k válce mezi Přemyslem Otakarem II. a Bélou Uherským, kterou počítá do let 1255–1260. Tato dějová linka byť není jasně definována. Jednotlivé kapitoly na sebe ve Viktringově kronice navazují převážně chronologicky, nikoliv tematicky, jak tomu je například u veršů Otakara Štýrského. Válka, Janem z Viktringu chápaná jako rakousko-uherská, je ukončena bitvou u Kressenbrunnu v červenci 1260.⁵⁴

Následující léta vlády Přemysla Otakara II. viktringský opat nahlíží z úhlu panovníkovi činnosti na území Štýrska a Korutan. Je si vědom mocenských vazeb mezi panovníkem a lokální nobilitou, včetně drobných dohod na poli církevní politiky.⁵⁵ Patrně přitom vychází nejenom z ústních informačních zdrojů a dostupného diplomatického materiálu, ale též ze zmínek ve *Veršované kronice Otakara Štýrského*

Po volbě Rudolfa Habsburského římským králem v roce 1273 sleduje Habsburkům nakloněný opat především jejich snahy o zcelení říše, přičemž neuvádí pouze oblénění před Vídní na konci roku 1276, ale i drobné diplomatické kroky v předchozích dvou letech.⁵⁶ Bitva na Moravském poli není samozřejmě opomenuta, ovšem je vylíčena s umírněnějším akcentem i s menšími podrobnostmi než u Otakara Štýrského.⁵⁷

Vládu Václava II. i Václava III. představuje pro Jana z Viktringu opět linie jejich zahraniční politiky. Jistou výjimku tvoří popis korunovace Václava II., kterou Viktring ovšem přiřadil až k roku 1298, tedy o rok později než tomu bylo ve skutečnosti. V této pasáži není oproti Otakarovi Štýrskému akcentovaná vnější nádhera celé festivity, ale především politické spojení s Albrechtem Habs-

54 Viktring, sv. 1, s. 194 nn. – L. I./ Capitulum IIII.: *Quomodo Bela rex Ungarie Styriam apprehendit.* Viktring, sv. 1, s. 200 nn. – L. I./ Capitulum VI.: *Quomodo Ottakarus Belam vicerit et Styriam acquisierit.*

55 Viktring, sv. 1, s. 206: *Anno Domini MCCLXVIII. Ultricus dux Karinthie Philippum frater suum, electum Salczburgensem, de fluctibus periculosi status volens extollere cum intercessoribus Otakari ad Aquilengense capitulum properavit et, ut susciperetur ad regimen illius eccelsie, laboravit.* Viktring, sv. 1, s. 208: *Anno Domini MCCLXIX Otakarum nobiles Stirie ad se vocat, scilicet comites de Phanneberg, de Wildonia, de Liechtenstain, de Stubenberg, de Petovia, viros nobiles, ad omnia probitatis opera probatos.*

56 Viktring, sv. 1, s. 223: L. II. / Capitulum V. – *De legacione regis ad Otakarum pro repeticione terrarum.*

Anno Domini MCCLXXIII. exacta curia apud Augustam rex regni civitates pertransiens venit Ulman, que est civitas in superiori parte Danibii in solo Suevico constituta; iuxta consilium, quod a sapientibus hauserat et de corde proprio habuerat, nobilem virum et in regno nominatum Heinricum burchravium de Nurenberch ad Otakarum statuit destinandum, qui repeteret terras et principatus ad imperium pertinentes et legitimis heredibus destitutas, ad imperium evolutas.

57 Viktring, sv. 1, s. 229–231: L.II. / Capitulum VIII.: *De progressu regis in Austriam et prelio contra Otakarum et obsidione Winne (Capitulum VII.);* Viktring, s. 231–235: *De prelio habito inter eos et victoria Rudolphi.*

burským proti Adolfovi Nasavskému.⁵⁸ Pozorněji Jan z Viktringu nadále popisuje usilování obou posledních Přemyslovců o uherský trůn, pravděpodobně proto, že tyto aktivity byly pro politiku rakouských zemí podstatnější než přemyslovská expanze severním směrem.⁵⁹

Pro Jana z Viktringu představovaly důležitou kapitolu českých dějin korutansko-habsburské spory o český trůn mezi lety 1306–1310. Kronikář má podrobné informace, nejen například o úmrtí Rudolfa Habsburského u Horažďovic v létě 1307, ale zná jednotlivé aktéry zákulisních sporů z řad české nobility. Viktringský opat Jindřicha Korutanskému straní, ovšem jeho aktivity v českém království nevykresluje pouze pozitivně, zmiňuje určitou Korutancovu lenost, neschopnost vládnout dobře a nastolit mír. Lze předpokládat, že určité zprávy o vládě Jindřicha Korutanského v Čechách se donesly do viktringského kláštera zprostředkovaně od očitých svědků, a v této možnosti lze hledat důvod zhoršeného obrazu Jindřicha Korutanského, byť v jiných pasážích *Liber certarum historiarum* vystupuje jako dobrý, moudrý a zbožný vládce.⁶⁰

Součastností byla pro Jana z Viktringu vláda Jana Lucemburského. Kronikář věnuje především pozornost jeho jižní zahraniční politice, snahu o sňatkové propojení s Menhardovci i aktivity na italské půdě. Povšiml si též Janova zalíbení v pobytech na franouczském dvoře a v různých dvorských zábavách, především v turnajích, a jako duchovní neváhal tyto činnosti podrobit kritice. Vnitropolitické záležitosti českého království či řešení polské otázky není pro Jana z Viktringu v kontextu dění blízkému jeho domovině podstatné.⁶¹

58 Viktring, sv. 1, s. 317–320: L.III. / Capitulum V.: *De invitatione Albercti ad regnum secundario et alteracione eius contra Adulfum. Anno Domini MCCLXXXVIII Wenzeslaus rex Bohemie ad coronacionem suam et regine sue consortis vocat archiepiscopum Moguntinum, cuius hoc est officium, scilicet Bohemie principes coronare.*

59 Viktring, sv. 1, s. 332: *Rex quoque Bohemorum Wenzeslaus filium suum Wenteslaum direxerant, eo quod a quibusdam Ungaris fuerat invitatus, et sic regnum scissum multus subiacuit museriis et pressuris.*

60 Viktring, sv. 1, s. 338 nn.; Viktring, sv. 2, s. 12: *Nobiles Bohemorum de Lipa, de Wartenberch, de Luchtenburch cum quibusdam abbatibus religiosi ad regem veniunt, Heinricus suum regem non de iure, sed de facto asserunt...* Viktring, sv. 2, s. 36: *De opposicione Australium et Bohemorum contra principes suos et restitutione Karinthie: Nobiles eciam Bohemorum de Lipa, de Wartenberch, de Leuchtenburch cum quibusdam abbatibus religiosi ad regem veniunt Romanorum, Heinricum ducem Karinthie suum regem de facto, non de iure existere protestantur, nec bene nec providet regnum eum regere, sed negligenter agere querulantur.*

Podrobněji srov. rigorózní práce Jakub RAZÍM, *Jindřich Korutanský jako český král ve světle dobových svědectví*, Praha: Filozofická fakulta UK, 2007, s. 100–105.

61 Viktring, sv. 2, s. 14: L.IV. / Capitulum VI.: *De expulsionem Heinrici de regno Bohemorum et firmacione Iohannis filii regis Romanorum ad idem regnum.*; Viktring, sv. 2, s. 112: *Hoc tempore Iohannes rex Bohemie et Heinricus dux Karinthie in Patavia placitantes ad concordiam convenerunt, ita ut Heinricus sororem Iohannis duceret; quod tamen effectu caruit, puella reclamante et suum assensum nullatenus tribunte, quia religionis votum asseritur habuisse.*

Viktring, sv. 2, s. 144: *Anno Domini MCCCXXXIII. venit Iohannes rex Bohemie in Austriam; et quia iam dudum consorte caruit, inter eum et Elizabeth Friderici regis filiam coniugium est tractatum, et ex utraque parte consensu concurrente puella speciosa ei, Deo et hominibus placabilis, desponsatur, pactisque firmatis captivi liberi dimittuntur.*

Na základě výše uvedených interpretací si lze položit další badatelskou otázku, a to jaké nové či přínosné informace skýtají *Knihy o knížatech* Janse Enikela, *Veršovaná kronika Otakara Štýrského* a dílo Jana z Viktringu k vývoji na území českého království? Na předchozích stránkách byly uvedeny hlavní tendence jejich popisu tuzemských dějin. Pověštinou se ovšem nejedná o informace, o kterých by jiné soudobé prameny mlčely. Jans Enikel, Otakar Štýrský či Jan z Viktringu z velké části podají informace z jiného úhlu pohledu, případně je obohatí o některé podrobnosti nebo naopak se jim určitých detailů nedostává. Rekonstruovat postoj k dějinám českého království či dokonce jejich postoj k této problematice je metodicky velice složitou disciplínou, jelikož se můžeme opřít pouze o jejich kronikářské texty. Pokud však přistoupíme na úskalí tohoto stylu interpretace, lze s jistou rezervou stanovit následující:

Pro Janse Enikela stojí dějiny českého království na okraji jeho zájmu. Skoupá zmínka v rámci *Světové kroniky* má podobnou váhu jako zmínky o všech ostatních evropských etnikách. V narativu *Knihy o knížatech* představují jednu z oblastí aktivit babenberské dynastie bez většího zhodnocení. Ve *Veršované kronice Otakara Štýrského* je naopak českému království věnován zásadní prostor. Ve více než 98 500 verších zaujímají témata vzhajující se k panovníkům českých zemí více než jednu čtvrtinu. Pro Otakara Štýrského jsou dějiny českého království *de facto* příběhy jejich panovníků, přičemž největší prostor věnuje Přemyslu Otakaru II. a Václavu II. Ve starší literatuře panovalo přesvědčení, že Otakar Štýrský nahlíží na oba panovníky takřka bez výjimky negativně.⁶² Při detailním studiu relevantních pasáží lze naopak říci, že postoj kronikáře k českým panovníkům se mění v závislosti na jejich činech. Kronikář leckdy vyšperkuje své vyprávění o českých zemích detailními zmínkami, například při popisu bitvy u Kressenbrunnu, u Göllheimu a na Moravském poli, či při líčení poravy Záviše z Falkenštejna nebo pražské korunovace Václava II. Nelze však zaměňovat detailnost s přesností, tudíž vždy je třeba kalkulovat s možností „pouhého“ zatraktivnění textu a úlitbou tehdejšímu publiku. Jan z Viktringu popisuje události v českém království vcelku nezaujatě. Dějová linka respektuje hlavní dobové politické události, ovšem opat neuvádí žádné detaily, podrobnosti, ani výrazná hodnocení. Vypravěčské tendence jsou samozřejmě nakloněny habsburskému rodu, ale v porovnání s Otakarem Štýrským se Jan z Viktringu jeví jakožto negativní pozorovatel dějin i dalšího vývoje českého království.

Viktring, sv. 2, s. 147: *Rex Johannes Bohemorum pergens Parisius, ubi Franci, Angli, Brotones, Vassachones, Theutonici et de diversis partibus milites ludum instituunt tormentarum, acerrime se invicem contententes, plagis gravibus receptis plures medicorum solamina quesierunt, ita ut ludus pene ad plenum actum bellicum fuerit provocatus, iuxta Oracium, qui dicit: Ludus enim genuit tremulum certamen et iram, Ira truces inimicicias et funebre bellum.*

62 František PALACKÝ, *Dějiny národu českého w Čechách a w Moravě II./I.*, Praha 1877, s. 276; Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin: kus středověké historie našeho kraje. Kniha první. Poslední Přemyslůvci a jejich dědictví 1300–1308*, Praha 1917; Michal SVATOŠ, *Přemysl Otakar II. ve světle štýrské rýmované kroniky Otachera ouz der Geul a české rýmované kroniky tzv. Dalimila*, FRB, Praha 1979, s. 244–251.

Závěr

Závěrem je vhodné si povšimnout – tři rozdílné osobnosti a jejich díla, tři odlišné modely středověkých kronikářů, tři různé společenské objednávky. Právě v těchto rozdílech lze při historiografické syntéze poznatků spatřovat výraznou výpovědní hodnotu pojednaných kronik.

Příslušník etabloující se měšťanské vrstvy, nižší šlechtic a výše postavený duchovní. Jejich motivace sepsání díla jsou odlišné, odvíjejí se od jejich postavení i osudů. Stejně tak pro každého představují dějiny českého království rozdílnou část jejich textů. Jans Enikel, Otakar Štýrský a Jan z Viktringu nevytvořili jednotný příběh českého království. Chronologicky na sebe sice navazují (můžeme hovořit o dějové lince od roku 1246 do roku 1344), pokud se překrývají, jsou pozorovateli stejných událostí, ale líčí je rozdílnou optikou. Rozdíl jejich podání dějin není pouze v jazykové stránce.

Pro Janse Enikela jsou české dějiny především konfrontace Čechů s Babenberky. Nadpoloviční část vyprávění o českých zemích tvoří popis bitvy u Lávy v roce 1246, přičemž je zdůrazněno hrdinské vítězství rakouského vojska proti velké a mocné české armádě.

Průsečík *Knihy o knížatech* Janse Enikela a *Veršované kroniky Otakara Štýrského* představuje osoba českého krále Václava I. U Janse Enikela je představen jako mocný český panovník zapomenuvší na slíbený sňatek svého syna (Vladislava) a babenberské dcery Gertrudy, aktivní podporovatel vojska v bitvě u Lávy. U Otakara Štýrského naopak hraje Václav I. epizodní roli pouze ve vztahu k volbě jeho syna Přemysla rakouským vévodou.

Ze všech vybraných kronik je příběh českého království u Otakara Štýrského nejkompaktnější a nejpodrobnější. Pro Otakara Štýrského jsou české dějiny dějinami panovníků. Všimá si nejenom jejich zahraniční politiky, ale i vnitrostátní činnosti. Kronikář Otakar byl současníkem většiny událostí, které zaznamenal, a pro jeho publikum představovalo mocné sousední království nejen atraktivní, ale též aktuální téma. *Veršovaná kronika Otakara Štýrského* obsahuje mnoho líčení bitev a dvorských slavností, což by mohlo podpořit domněnku, že je určena pro šlechtické publikum.

Chronologicky se Otakarova kronika překrývá s *Liber certarum historiarum* Jana z Viktringu. Viktringský opat si všimá převzetí moci Přemyslem Otakarem II. v Rakousích, sporů českého krále a uherské armády vyvrcholící bitvou u Kressenbrunnu, neopomíná oblénění Přemysla Otakara II. před Vídní ani bitvu na Moravském poli, je si vědom zahraničních aktivit Václava II. i korutansko-habsburských sporů o český trůn. Není však pro něj důležitá vnější nádhera či okázalost jako pro Otakara Štýrského, základ jeho popisu tvoří principy politických jednání. Jako duchovní některé turnaje a zábavy i odsuzuje, například u Jana Lucemburského.

Na základě výše uvedených závěrů lze konstatovat, že všechny tři kronikáře primárně z dějin českého království zajímala zahraniční politika, ovšem z rozdílných úhlů pohledu a v odlišné intenzitě. Právě na těchto vzorcích z je-

jich díla lze demonstrovat jejich vzájemné odlišnosti, pramenící z rozdílného společenského postavení.

Autor | Author

Anna Košátková

Ústav světových dějin
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova
nám. Jana Palacha 1/2
116 38 Praha 1
anna.kosatkova@seznam.cz

Mgr. Anna Košátková (*1991) v současné době studuje v externí formě doktorský program Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy se specializací na dějiny středověku. Od bakalářského cyklu se zabývá Veršovanou kronikou Otakara Štýrského, která byla i náplní její diplomové práce. V rámci disertačního výzkumu rozšířila svůj zájem na další veršované kroniky jihoněmeckého prostoru (Německá císařská kronika, dílo Janse Enikela, okrajově texty Seifrida Helblinga, Petera Suchenwirta a Heinricha Teichnera). V rámci aktivit doktorského studia vyučuje na Univerzitě třetího věku FF UK. Kromě těchto aktivit působí jako vyučující dějepisu na základní a střední škole a jako lektorka doprovodných programů v historických expozicích Národního Muzea.

Summary

Jans Enikel, Otakar of Styria and Jan of Viktring. Glossarists of the history of Kingdom of Bohemia

The aim of this study is to present the history of the Kingdom of Bohemia through the eyes of three chroniclers from the 13th and 14th Century Austrian countries - Jan Enikel, Otakar of Styria and Jan of Viktring. In addressing this issue, it was necessary to define the terms used in the study - chronicler, narrator, author, vernacular languages, Latin, royal court, nobility, world chronicle, regional chronicle. The present study is geographically confined to the Czech Kingdom of Bohemia. Under this term the author understands all possessions of the Přemyslid dynasty until 1306. Subsequently also the territory that was subject to Habsburg-Carinthian disputes between 1306–1310, and regions under the rule of the Luxembourg dynasty until 1344. Development in Central Europe from the mid-13th to the mid-14th Centuries is limited to a brief informative characterization of this period, rich in both political and social changes. In connection with the probable stay of writers in aristocratic or royal courts, the topic of patronage becomes essential. Chronologically the oldest is Jans Enikel (1230/40–1290/1302). He is known primarily as the author of two of Middle High German texts (in verses), the World Chronicles

and the *Book of Princes*. Otakar of Styria, a few years younger contemporary of Jans Enikel, belonged to the service organization of the Liechtenstein family. His *Verses Chronicle* contains about 98,500 Middle High German verses and covers the history of Central Europe between 1246–1309. Jan of Viktring is mentioned as chaplain and secretary of Henry (Jindřich) of Carinthia, confessor of his daughter Markéta and also as chaplain of Albrecht II. Habsburg. The Latin chronicle *Liber certarum historiarum* consists of six books and contains selected political events from the years 1217–1343.

For Jan Enikel, Czech history is primarily a confrontation between the Czechs and the Babenberks. With Otakar of Styria, the story of the Kingdom of Bohemia is more compact and detailed. For him, Czech history is the history of monarchs. Jan of Viktring notices mainly diplomatic activities of Czech rulers. All three chroniclers were primarily interested in foreign policy from the history of the Kingdom of Bohemia.

Přílohy

Tabulka I. – přehled jednotlivých kronikářských děl

kronikář	dílo	vznik	stav dochování, edice	rozsah + obsah	region vzniku	publikum
Jans Enikel , příslušník vyšší vídeňské vrstvy	Světová kronika (Weltchronik)	před 1302, cca 1260–1270	neznámý počet rukopisů, více zachovaná i rozšířená byla Světová kronika	Světová kronika: starozá- konní příběhy, příběhy starověkých panovní- ků a římských císařů; 28 958 veršů	Vídeň	vyšší městská společnost
	Kniha o knížatech (Fürstenbuch)	před 1302, cca 1270–1280	edice MHG Phillipa Strau- cha (1900)	Kniha o knížatech: dě- jiny Vídně a Rakous, příběhy vybraných ba- benberských panovníků; 4 258 veršů		
Otakar Štýrský , nižší šlechtic	Veršovaná kronika Otakara Štýrského	od 1309 do 1319/22	8 rukopisů edice MGH Jose- pha Seemüllera (1893)	dějiny Rakous, Štýrska, Korutan, Bavorska, říš- ské oblasti, Českého krá- lovství, Francie, Anglie, Orientu; 98595 veršů	Štýrsko – Gaal, Seckau, Judenburg	štýrská, popř. rakouská (niž- ší) šlechta
Jan z Viktringu , opat cisterciácké- ho kláštera	Liber cer- tarum historiarum	pravdě- podobně 1340– 1344/1347	edice MGH Fe- dora Schneidera (1909)	glosy k evropskému vývoji 9–10. stoletípo- drobněji dějiny střední Evropy s důrazem na rakouské a alpské země od roku 1217 do 1344	Korutany, klášter Viktring	duchovní, habsburský, resp. menhar- dovský dvůr

Tabulka II. – zmínky o českém království u jednotlivých kronikářů. Tabulka zachycuje obsah, nikoliv rozdílné zpracování apod. Na základě tohoto přehledu lze konstatovat, že Jans Enikel, Otakar Štýrský a Jan z Viktringu vytvořili společně kontinuální chronologický obraz českých dějin.

	1246	1247–1251	1260	1276	1278	1297	1306	1310	jiné
Jans Enikel	bitva u Lávy	---	---	---	---	---	---	---	vylíčení evropských jazykových skupin
Otakar Štýrský	---	volba Přemysla Otakara II. ranským vévodou	bitva u Kressenbrunnu	oblézení Přemysla Otakara II. před Vídní	bitva na Moravském poli	pražská korunovace Václava II.	olomoucká vražda Václava III.	---	---
Jan z Viktringu	částečně	volba Přemysla Otakara II. ranským vévodou	bitva u Kressenbrunnu	oblézení Přemysla Otakara II. před Vídní	bitva na Moravském poli	pražská korunovace Václava II. (uveřejněna však k roku 1298)	úmrtí Václava III.	nástup Jana Lucembuského na český trůn	---

Bartoňové z Dobenína a jejich spolupráce s předními umělci 1. poloviny 20. století¹

LUCIE BAREŠOVÁ

Abstrakt | Abstract

Předkládaná studie se zabývá organizací sociálního prostoru a vzájemnou spoluprací předních výtvarných umělců 1. poloviny 20. století s rodinou textilních průmyslníků Bartoňů z Dobenína v rámci prostoru zámku v Novém Městě nad Metují. Zámek zakoupila rodina Bartoňů z Dobenína na počátku 20. století a postupně si z něho v součinnosti vybranými umělci tehdejší doby vytvořila nejen rodinné sídlo, ale rovněž i reprezentační prostor. Zámek byl vybaven nejen uměleckými a starožitnými předměty, ale rovněž i technickými záležitostmi. Zmíněné souvislosti byly prozkoumány zejména v kontextu architekta Dušana Jurkoviče a Pavla Janáka, Františka Kysely či keramičky Heleny Johnové.

The present study deals with the organization of social space and mutual cooperation of leading visual artists of the first half of the 20th Century with the family of textile industrialists Bartoň of Dobenín within the chateau in Nové Město nad Metují. The chateau was purchased by the Bartoň of Dobenín at the beginning of the 20th Century and gradually, in cooperation with selected artists of the time, created not only as a family residence but also a representative space. The chateau was equipped not only with art and antique objects, but also with technical parts. These contexts have been examined especially in the activities of the architect Dušan Jurkovič and Pavel Janák, František Kysela and ceramicist Helena Johnová.

Klíčová slova | Key Words

Bartoňové z Dobenína, sociální prostor, zámek v Novém Městě nad Metují, Dušan Jurkovič, Pavel Janák

Bartoň of Dobenín, social space, chateau in Nové Město nad Metují, Dušan Jurkovič, Pavel Janák

Příběh rodu Bartoňů z Dobenína působí dojmem národního mýtu. Je v něm obsažen boj Čechů s Němci či protiklad kulturních a hospodářských pozic obou

1 Předkládaná studie je ve svém obsahu soustředěna na organizaci sociálního prostoru a jeho reprezentaci v rodinném sídle ve východních Čechách, zámku v Novém Městě nad Metují. Z důvodu omezeného prostoru článku v něm nejsou reflektovány další objekty přináležející do majetku rodiny Bartoňů-Dobenínů. Studie je výstupem z projektu **specifického výzkumu za finanční podpory Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové.**

národností.² Soustavně postupovali ve společenské hierarchii výše, zejména díky své pracovitosti a rodinné soudržnosti. Z domácích tkalců se vypracovali mezi průmyslníky náležející do nejvyšších podnikatelských vrstev první Československé republiky. Jejich továrny vybudované v Náchodě na přelomu 19. a 20. století se zařadily v tehdejší Evropě k těm nejmodernějším.³ S růstem peněžních prostředků nastal i vzestup společenský. Ten byl umocněn v roce 1912, kdy byl Josefu Bartoňovi st. (1838–1920) udělen šlechtický titul *rytíř* za jeho úspěchy v textilním průmyslu a četné filantropické aktivity.⁴ On i jeho synové Josef Bohumil a Cyril Adolf Bartoňové věnovali nemalé částky na dobročinné účely, finančně také podporovali dělníky ve svých továrnách,⁵ rovněž ale neváhali nákladně zařizovat, způsobem odpovídajícím jejich společenskému postavení, své vlastní rezidence.

Obrázek 1 – Zaměstnanci továrny Josef Bartoň a synové, 1933.⁶

- 2 Vendula HNÍDKOVÁ, *Umění, identita a reprezentace. Bartoňové z Dobenína*, Umění LX, 2012, s. 127
- 3 Lydia BAŠTECKÁ – Ivana EBELOVÁ, *Náchod*, Praha 2004, s. 182.
- 4 Šlechtický titul byl v roce 1912 udělen Josefu Bartoňovi st. (1838–1920) s přídomkem „z Dobenína“ a byl dědičný i pro další členy rodiny. Po zrušení šlechtických titulů a řádů v listopadu 1918 začali Bartoňové z Dobenína používat příjmení Bartoň-Dobenín.
- 5 K tématu podrobněji srov. Vlastimil HAVLÍK, *Bartoňové a Čerychové a jejich dobročinné aktivity a mecenášství na Náchodsku a Zbraslavsku*, Náchodsko od minulosti k dnešku 7, 2012, s. 237–251. Bartoňové se řadili mezi sociálně citlivější podnikatele, kteří si zároveň museli uvědomovat výhodnost péče o zaměstnance. srov. Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa I. díl 1918–1945*, Brno 2004, s. 70.
- 6 Státní oblastní archiv Praha (dále SOA Praha), fond (dále f.) Velkostatek Zbraslav, karton 26 (dále kart.), inventární číslo 170 (dále inv. č.).

Tato studie si neklade za cíl znovu popsat rodovou historii, která byla již několikrát reprodukována na základě informací obsažených ve dvoudílné *Kronice rytířů Bartoňů z Dobenína*,⁷ ale spíše chce postihnout aktivity na poli spolupráce rodiny s předními umělci první poloviny 20. století při rekonstrukci a interiérových úpravách na zámku v Novém Městě nad Metují. Tyto aktivity rozvíjeli a udržovali s ohledem na posílení reprezentativní funkce svého sídla. Vznikal tak osobitý sociální prostor, který se stal nositelem celé řady dalších funkcí – vedle zmíněné reprezentativní, šlo dále o funkci estetickou, intelektuální, komunikační a v neposlední řadě také o posílení rodové prestiže a artikulování příslušnosti k českému národu a posléze Československé republice. Zmíněné souvislosti byly prozkoumány zejména v kontextu díla architekta Dušana Jurkoviče a Pavla Janáka, dále dekorativisty Františka Kysely či keramičky Heleny Johnové. Do jisté míry se ve svých návrzích pro novoměstský zámek podrobovali představám a individuálním požadavkům Bartoňů, jejichž společenské postavení je označováno jako významné, ale podrobnější analýza jejich společenských vazeb a kontaktů, dosud chybí. Nabyté postavení jim přineslo společenskou prestiž a s tím mj. zvýšené nároky na politické angažmá, kterým se Bartoňové pokoušeli vylepšovat své hospodářské pozice, tak i na reprezentaci příslušníků rodiny na veřejnosti a také na jejich životní styl.

Postavení rodiny Bartoň-Dobenín v sociálním prostoru

Moderní podnikatelské elity, tedy i Bartoňovi, počínaje hospodářským a společenským vzestupem Josefa Bartoně st., vytvářely rozsáhlé společenské sítě, které jim napomáhaly v posilování a uplatňování jejich vlivu. Vytvářely je např. sňatkovou politikou, tedy budováním rodinných a příbuzenských vztahů, dále pomocí kulturních vazeb souvisejících s jejich mírou otevřenosti. Elity těmito způsoby umocňovaly svůj vliv a zvyšovaly různé typy jejich kapitálů – především symbolického, sociálního a ekonomického.⁸ Za základní kámen společenského postavení podnikatelských elit lze považovat jejich ekonomický kapitál, který jejich postavení ve společnosti do jisté míry legitimizoval. Kapitál sociální

7 Dvoudílná kronika sepsaná historikem Jaroslavem Charvátem je za současného stavu bádání nejucelenějším zdrojem informací k původu a dějinám rodu Bartoň-Dobenín. Ústní svědectví a další podklady pro její vypracování poskytl Cyril Bartoň na základě paměti Cyrila Bartoně-Dobenína. Srov. Jaroslav CHARVÁT, *Kronika rodu Bartoňů z Dobenína 1*, Praha 1940; Cyril BARTOŇ, *Kronika rodu Bartoňů z Dobenína 2. Paměti rytíře Cyrila Bartoně, rytíře z Dobenína*, Praha 1940.

8 Podle koncepce Pierra Bourdieho disponují v moderní společnosti její elity různými úrovněmi kapitálu ekonomického, sociálního, kulturního a symbolického. Tyto kapitály využívají při budování a udržování nadprůměrného společenského vlivu. Srov. Jiří ŠTAIF, *Moderní podnikatelské elity*, in: *Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání*, Praha 2007, s. 28–30. Teoretické ukotvení jednotlivých typů kapitálů dle myšlenek francouzského antropologa Pierra Bourdieho rozvinul u nás mj. Drahomír Jančík. Za jednu ze základních hodnot u podnikatelských elit označil Jančík mj. hodnotu výkonu. Symbolickým kapitálem rozumí společenskou prestiž, zatímco sociálním chápe takový kapitál, který byl dán neformálními osobními vazbami do sektoru soukromého, ale i veřejného. Srov. Drahomír JANČÍK, *Hospodářské elity a politická moc v meziválečném Československu*, in: *Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání*, s. 55–57.

posilovaly podnikatelské elity svými vztahy k politickým stranám a jejich představitelům. K politickým stranám se přikláněly dle osobních sympatií, ale také na základě čistého hospodářského kalkulu.

Ve sledovaném období disponovali Bartoňové již dostatečnými finančními prostředky a také udržovali řadu společenských vazeb, což svědčí o značném sociálním kapitálu příslušníků rodiny. Logickým vyústěním jejich dosaženého společenského postavení byly často i osobní vztahy s politickými představiteli mladého Československého státu. Mezi jejich známé patřili reprezentanti hospodářských kruhů, především z odvětví textilního průmyslu, ve kterém podnikali. Rozsah sociálního prostoru Bartoňů se neomezoval pouze na vyšší společenské vrstvy,⁹ ale oba bratři Josef Bohumil a Cyril Adolf Bartoňové, i jejich manželky, udržovali kontakty s příslušníky nižších vrstev. Přestože Bartoňové na počátku 20. století získali šlechtický titul, je nutné poznamenat, že se nedjednalo o ojedinělou záležitost. Zejména ve druhé polovině 19. století prudce narostl počet nově nobilitovaných obyvatel monarchie. Starobylá rodová šlechta nepřipustila, aby mezi ni pronikly osoby nižšího původu a zůstávala značně uzavřeným společenstvím.¹⁰ Bartoňové se obdobně jako jiní *občané s erbem* snažili v mnohém přiblížit rodové šlechtě a napodobovat její životní styl.¹¹ S tím úzce souvisela i exkluzivita zařízení novoměstského zámku a shromažďování hodnotného sbírkového souboru. Přesto měli blíže k buržoazii a doklady o rodinných známých v řadách aristokracie se nedochovaly.¹² Společenské kontakty Bartoňů byly velmi různorodé. Marie Bartoňová si vedla jmenný seznam¹³ rodinných známých, kterým s manželem zasílali přání k vánočním svátkům. Datován je do roku 1934, ale prokazatelně byl využíván i v následujících dvou letech. Bartoňové měli ve sledovaném období tři sta třicet šest osobních kontaktů, které považovali za důležité. Osobnosti a také jejich povolání či funkce

9 Mezi známé Bartoňů na nejvyšší úrovni bezesporu patřil předseda první československé vlády Karel Kramář, se kterým Josefa i Cyrila Bartoňové pojil přátelský vztah, anebo Jaroslava Preisse, někdy označovaného za „*prvního bankéře Československa*“. V případě vztahu Jaroslava Preisse s rodinou Bartoňů blíže srov. Jiří NOVOTNÝ – Jiří ŠOUŠA, *Regionální elity a pražský bankéř. Podnikatelé političtí a intelektuální představitelé z východních Čech v korespondenci vrchního ředitele Živnostenské banky Jaroslava Preisse*, in: Sborník prací východočeských archivů 10, 2005, s. 105–145.

10 I po zrušení šlechtických titulů a rodových privilegií zůstávala šlechta stranou většinové společnosti. Zákon č. 61 Sb. z 10. prosince 1918 stanovil: „Šlechtictví a řády, jakož i veškerá z nich plynoucí práva se zrušují, rovněž tak tituly, pokud byly udělovány jako pouhá vyznamenání... Bývalí šlechtici nesmějí užívatí svého rodného jména s přídomkem nebo dodatkem, vyznačujícím šlechtictví.“ Srov. V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, I. díl...*, s. 64, pozn. č. 89.

11 Srov. Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006, s. 23. Bartoňové se zajímali o jezdeckví, lov divoké zvěře, sportovní aktivity např. tenis. Srov. Zdeněk HAZDRA, *Šlechta ve službách Masarykovy republiky*, Olomouc 2013, disertační práce, Univerzita Palackého v Olomouci, s. 33.

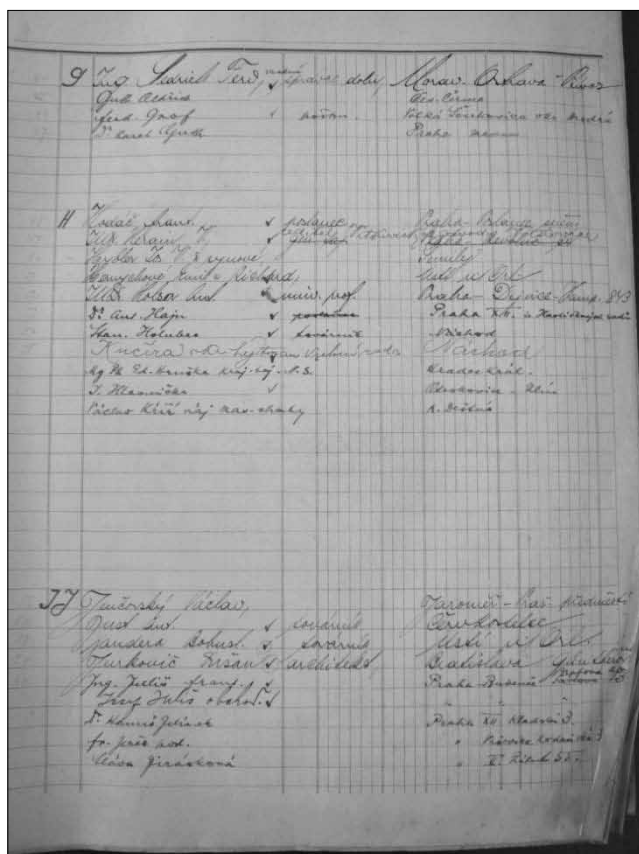
12 Tvrzení se týká rodinné větve Josefa B. Bartoňe, jehož písemná pozůstalost je uložena ve Státním oblastním archivu Zámorsk (dále SOA Zámorsk), fond Rodinný archiv Bartoňů (f. RA Bartoňů).

13 SOA Zámorsk, f. RA Bartoňů, Vizitky, zápisní papíry, tištěná poděkování k přání, adresář 1891–1942, gratulace k vánočním svátkům, kart. 15, sign. IV/2/10.

byly velmi různorodé. Od továrníků, velkopřemyslníků, velkostatkářů, starostů měst a ředitelů škol, přes advokáty či lékaře. Dále mezi ně patřil např. konsul Republiky československé v Sarajevu Otto Tichý či tajemník prezidenta republiky Přemysl Šámal.

V adresáři byli vedeni i vybraní umělci, kteří pro Josefa Bartoně ml. pracovali. Nechybí jméno a kontaktní adresa architekta Dušana Jurkoviče, toho času již žijícího v Bratislavě, sochaře Otakara Španiela či keramičky Heleny Johnové. Naopak se v něm neobjevilo jméno architekta Pavla Janáka, což působí překvapivě. Do roku 1934 již pro Josefa Bartoně upravil a zařídil několik interiérů v prvním zámeckém patře a realizoval i další zakázky. Proč v seznamu nebyl uveden, se dnes můžeme pouze domnívat. Nevyskytovaly se v něm kontakty na příležitostné umělce a řemeslníky, kteří v jejich službách ocitli, což svědčí o jisté exkluzivitě jmenného seznamu.

Obrázek 2 – Vybrané kontakty rodiny Bartoň-Dobenín, 1934.¹⁴

14 SOA Zámorsk, f. RA Bartoňů, Vizitky, zápisní papíry, tištěná poděkování k přání, adresář 1891–1942, gratulace k vánočním svátkům, kart. 15, sign. IV/2/10.

Bartoňům se dostávalo bohaté zpětné vazby, ať se již jednalo o požadavek společenské konvence či mezi zúčastněnými existovala osobní sympatie. Oblíbenost Bartoňů ve společnosti reprezentuje množství¹⁵ blahopřání, která obdrželi ke státním a církevním svátkům, ke jmeninám, k narozeninám, ale i ke svatbě Václava Bartoně a Daniely (roz. Weirichové), četná přání k Josefovým osmdesátým narozeninám apod. Mezi gratulanty nalezneme pochopitelně významné představitele československého politického, hospodářského a kulturního života Československé republiky i řadu umělců, kteří pro ně pracovali při zařízení a úpravách novoměstského zámku. Pravidelně zasílal dopisy a pohlednice či zdravice z cest architekt Dušan Jurkovič, František Kysela, Helena Johnová, Otakar Španiel či Pavel Janák. Dalším okruhem gratulantů byla samozřejmě rodina. Za jistý společenský vrchol sociálních kontaktů lze označit návštěvu prvního československého prezidenta T. G. Masaryka. Ten navštívil Nové Město nad Metují dne 13. července 1926 a na jeho počest byl na zámku Bartoňů uspořádán slavnostní oběd. Na zámku prezident přenocoval do druhého dne. Společně s Masarykem navštívili tento kraj i další významné osobnosti tehdejší politické sféry a veřejného dění jako např. ministr zahraničních věcí a pozdější Masarykův nástupce v prezidentské funkci dr. Edvard Beneš, velvyslanec ČSR v Londýně Jan Masaryk, vrchní ředitel Živnobanky dr. Jaroslav Preiss či ministr železnic dr. Jan Říha.¹⁶

Ze starého povstalo nové, svěží architektonické dílo¹⁷

Josef Bohumil a Cyril Adolf Bartoňové zakoupili zámek v Novém Městě nad Metují v roce 1908. Pro adaptaci zchátralého komplexu vybrali v té době již známého architekta Dušana Samuela Jurkoviče. Jeho volba nebyla náhodná – manifestovali tím svou náklonnost ke slovanským hodnotám. Nezanedbatelným důvodem byla i osobní zkušenost s architektonickou tvorbou inspirovanou lidovým stavitelstvím,¹⁸ se kterou se setkali již okolo roku 1900, kdy na Rezkou nedaleko Nového Města nad Metují postavil rodinnou vilu pro brněnského továrníka Roberta Bartelmuse.¹⁹ V kontextu architektonické tvorby zapadá přestavba novo-

15 SOA Zámorsk, f. RA Bartoňů, blahopřání, kart. 10–11.

16 Ivan ČEŠKA, *Rod Bartoňů z Dobenína* (3), in: *Rodným krajem* 20, 2000, s. 43.

17 Název kapitoly odkazuje na článek Václava Tilleho uveřejněného v periodiku *Zlatá Praha* a nepřímě odkrývá dobovou společenskou atmosféru v československé společnosti, a to národnostní chápání většiny problémů. Koupě zámku národnostně českými podnikateli byla obyvatelstvem vítána. Václav TILLE, *Peklo u Nového Města*, *Zlatá Praha* XXVIII, 1911, s. 91–92.

18 U slovanských národů Rakouska-Uherska se lidová tvorba v období před první světovou válkou stala silným inspiračním zdrojem a doslova módní záležitostí. Tato obliba pramenila z rozvoje slovanských národů v rámci monarchie v průběhu 19. století a byla v ní velmi silná z důvodu hledání společného tématu pro tyto národy. Srov. Martina LEHMANOVÁ, *Hledání ideálu*, in: Dušan Jurkovič: architekt a jeho dům, Brno 2010, s. 10–12, 30.

19 Továrník Robert Bartlemus založil v Brně elektrotechnickou firmu, později se společně s Donátem provozovali firmu na stavbu a výrobu elektrotechnických zařízení pro cukrovary. Od roku 1903 nesla společnost název Bartlemus, Donát a spol. Srov. Milan MYŠKA a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*, Ostrava 2003, s. 30–31.

městského zámku v letech 1908–1913 do období rekonstrukcí zámeckých areálů. V jeho adaptacích lze spatřit řadu podobných prvků, avšak, jak se domnívá Květa Křížová, byly v jeho návrzích interiérů novoměstského zámku uplatněny ušlechtilější, konvenčnější a střízlivější formy, které lépe podpořily snahu Bartoňů po společenském uznání. Příznačné je i její komparativní ohlédnutí za zakázkou Jaroslava Veselého. Ten si nechal přestavět zámek v Molitorově u Kouřimi, na němž Dušan Jurkovič začal pracovat téměř souběžně s rekonstrukcí sídla pro Bartoně. Požadavky Bartoňů však byly dle jejího soudu osobitější a různorodější. Patrnější je v Novém Městě nad Metují i snaha o rodinnou reprezentaci a vyzdvižení společenského postavení rodu. Zároveň autorka upřesnila, že obdobné zakázky podnikatelů nebyly v první polovině 20. století zase až tak výjimečné.²⁰ Mimo interiérů zámku upravil architekt i zámecké zahrady, na které patrně na přání majitelů umístil tenisový kurt.²¹

Před architektem stál nelehký úkol rehabilitovat nejen interiér, ale předtím i exteriér čtyř obytných křídel obepínajících vnitřní nádvoří zámku. Dále hospodářské budovy, rovněž i rozsáhlé prostranství před zámkem směrem k náměstí.²² Požadavkem majitelů bylo uchovat památkovou hodnotu zámeckého objektu. Tomuto zadání odpovídající postupy konzultoval s uměleckým historikem Dr. Zdeňkem Wirthem, tehdy působícím v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze. Specifičnost požadavků Bartoňů se projevila výrazněji v interiérech v návrzích nábytkových celků a nákupu dalšího bytového zařízení. Josef a Marie Bartoňovi měli v tomto přesně rozdělené role. Na něho se umělci obraceli převážně v záležitostech finančních. Většina žádostí o zálohy apod. nejprve prošla kanceláří Dušana Jurkoviče, avšak nastaly případy, kdy architekt opomenul dělníky či restaurátory vyplatit a ti se posléze obraceli s žádostmi přímo na Josefa Bartoně. Jeho vztah k architektovi nebyl ryze pracovní, ale dospěl i do roviny osobní, což se projevovalo v důvěrnosti obsahu korespondence a pravidelným sdělováním osobních i rodinných záležitostí.²³ Marie Bartoňová se na

20 Květa KRÍŽOVÁ, *Interiéry zámku v Novém Městě nad Metují v Jurkovičově a Janákové úpravě*, Zprávy památkové péče 68 (2), 2008, s. 135 a 139.

21 Umístění tenisového kurtu v zámeckém parku či v zahradě bylo po roce 1900 běžné. Bylo tomu tak i mezi bohatou buržoazií. Obecně se uvádí, že novodobá historie tenisu začíná na území českých zemí v 70. letech 19. století. Sportovního ducha Bartoňů dokládá dále například údaj z půdorysného návrhu přízemí zámku od architekta Jurkoviče z roku 1909, na kterém je v jedné místnosti situované v průchodu do zahrady umístěn skladový prostor označený jako „hrací náčíní, sport, zahradní nábytek.“ Srov. Městský úřad v Novém Městě nad Metují, Archiv stavebního úřadu, složka N1201 Zámek, Zámek P. T. Pánů Josefa a Cyrila Bartoňů v Novém Městě nad Metují, únor 1909.

22 Postup stavebních prací, rozpis provedených prací v jednotlivých měsících či např. platy, které byly řemeslníkům vypláceny, jsou uvedeny: srov. Správa zámku v Novém Městě nad Metují (dále SZ NMnM), Jan KLOS, *Paměti zámku novoměstského z doby jeho restaurace v letech 1909 až 1911*, Nové Město nad Metují 1912 (rukopis).

23 V souvislosti s korespondencí adresovanou Josefu Bartoňovi ml. je vhodné poznamenat následující. Z došlé korespondence je patrné, že architekt nepsal dopisy vždy sám. Na základě komparace rukopisů jsem došla k závěru, že dopisy paní Marii Bartoňové za něj psala jeho žena Božena Jurkovičová, jejíž písemný projev byl úhlednější a čitelnější. V pozdějších letech se objevil třetí rukopis, který by mohl náležet pomocníkovi v architektové ateliéru. Účty a finanční

druhou stranu stala *duší přestavby* a působila jako usměrňovatelka Jurkoviče při adaptaci interiérů. Ten s ní konzultoval veškeré detaily. Bez jejího vědomí a souhlasu neobjednal potahový čaloun ani nevybral barvu koberce do chodby. Marie Bartoňová rovněž připomínkovala vnitřní dispozici úložných prostorů. Návrhy celkového vzhledu nábytku byly však v rukou Dušana Jurkoviče, obdobně jako nákup starožitností určených především k výzdobě zámeckých spojovacích chodeb a dalších místností.²⁴ Hodnotné umělecké sbírky dotvářely celkovou atmosféru sídla a věhlasná jména umělců a nové luxusní vybavení posilovaly reprezentativní funkci sídla. Každý zámecký host musel být alespoň částečně vystaven konfrontaci s tímto souborem, což muselo posilovat sociální postavení Bartoňů jako ochránců českého národního kulturního dědictví, na jehož shromažďování se aktivně podíleli.

Obrázek 3 – Stav novoměstského zámku z doby před jeho renovací pravděpodobně v roce 1908, nedatováno.²⁵

vyrovnání si zařizoval Jurkovič výhradně sám. Srov. SOA Zámrsko, RA Bartoňů, osobní korespondence Josefa resp. Marie B. (Dušan Jurkovič, architekt, resp. žena Božena J.) 1908–1938, kart. 6, sign. II/2/7.

- 24 Jejich vyhledávání neprobíhalo systematicky, ale bylo do značné míry dílem náhody. Jurkovičovu oblibu sběratelství dokládá i záliba v navrhování poliček, na kterých mohly být předměty vystaveny. Srov. Hana MANDYSOVÁ, *Pojetia interierov v tvorbe architekta Dušana Jurkoviča*, Projekt 9, 1986, s. 41.
- 25 František ŽÁKAVEC, *Dílo Dušana Jurkoviče: kus dějin československé architektury*, Praha 1929, s. 234.

Jedním z požadavků Bartoňů bylo nejen pohodlné, ale také moderně zařízené sídlo. Předpokladem pro fungování domácích spotřebičů bylo zavedení sítě elektrického vedení do zámku. Jurkovič vyřešil zdroj energie transformací staré panské vodárny, nacházející se na břehu řeky Metuje pod kamenným ostrohem, na vodní elektrárnu.²⁶ Díky tomu mohl zavést do budovy další vybavení. Propojení s okolním světem zajišťoval telefon. Telefonická zařízení byla umístěna v obou zámeckých patrech, jeden se dokonce nacházel v osobním výtahu. Významnou úlohu měly zajisté při rozhovorech²⁷ s architektem Dušanem Jurkovičem a zejména později s Pavlem Janákem, který na zámku pracoval po odchodu brněnského kolegy na rodné Slovensko. Vedle toho adaptoval Dušan Jurkovič zámecké prostory pro umístění dvou elektrických výtahů – osobního a nákladního sloužícího k přepravě jídel z kuchyně v přízemí do připraven u jídel. Výtahy dodala brněnská továrna na elektrická zařízení Bartelmus, Donát a spol. Jejich užívání podléhalo souhlasu C. k. okr. hejtmantství v Novém Městě nad Metují, které vydalo souhlas k provozu osobního výtahu 2. března 1910.²⁸ Další technickou vymožeností, kterou do novoměstského zámku zavedl architekt Jurkovič v průběhu roku 1911, bylo teplovodní topení.²⁹ Litinové radiátory byly a jsou dodnes schovány za Jurkovičem navrženými kryty topení – v každé místnosti se nachází kryt souznící s estetickým pojetím daného interiéru.

Rodina Josefa Bartoně ml. se nastěhovala do novoměstského zámku 15. prosince 1909. Přivítal je starosta města JUDr. Jan Vostřebal společně se členy městské rady a dalšími čelnými představiteli Nového Města nad Metují. Zajímavostí je, že domovské právo získal Josef Bartoň ml. až téměř dvacet let poté,

26 Práce na elektrárně probíhaly souběžně se stavební rekonstrukcí zámku od roku 1909 a byla dokončena v prosinci téhož roku. Tímto krokem zajistil Jurkovič energetickou soběstačnost zámecké budovy vzhledem k pomalu postupující elektrifikaci venkova. Ta nastala soustavně až za první Československé republiky, do té doby byly preferovány průmyslové oblasti. V pozdějších letech se ukázala vysoká cena elektrické energie brzdou pro její odběr, a tedy byla výstavba soukromé elektrárny výhodnou úsporou do budoucna. Srov. Miroslav KUBÍN a kol., *Rozvoj energetiky v Československu*, Praha 1989, s. 83–84.

27 Na telefonický rozhovor bylo nejménou odkazováno v dochované písemné korespondenci. Přehled o telefonických zařízeních poskytuje seznam s jejich umístěním v prostoru zámku. Umístění telefonů v prostorách zámku v Novém Městě nad Metují podle zmíněného seznamu: vrátný, kuchyně, dvě panské, šofér, “weekend”, kancelář lesmistra, správa velkostatku, zahradník, elektrárna a obora. Srov. SOA Zámorsk, f. RA Bartoňů, telefonní sestavy (zámek, region), kart. 17, sign. IV/3/12. Označení “weekend” se vztahuje k zahradnímu domku, který je v projektu označován jako “weekendový domek”. Ten byl pro Václava Bartoně navržen v roce 1936 levicovou architektkou a manželkou architekta Ladislava Machoně (1888–1973) Augustou Müllerovou (1906–1984). Výkresy dokládající tuto stavbu jsou uloženy ve fondu Velkostatek Nové Město nad Metují (Vs NMnM) v SOA Zámorsk.

28 V následujících letech bylo nezbytné provádět pravidelnou revizi elektrického zařízení. K opravě a kontrole došlo v roce 1923 původní dodavatelskou firmou. Úředníci velkostatku si dokonce vyžádali stejného mistra, pana Šmejkalu, který výtahy instaloval. Srov. SOA Zámorsk, f. Vs NMnM, Stavebnické práce elektrické, Předpisy o obsluze a udržování osobního výtahu, kart. 509. Ve třicátých letech 20. století byly výtahy modernizovány firmou Ing. Jaroslava Moučky.

29 Parní a později horkovodní topení začalo být ve významnějších stavbách zaváděno ve druhém pětiletí 20. století.

tj. v roce 1928.³⁰ Dle dochovaných zpráv pro ně zařídil Jurkovič provizorní byt ve druhém zámeckém patře rok po nastěhování.³¹ Na zařízení interiérů se vyjma brněnského architekta podílela řada dalších výtvarníků a restaurátorů. Významně přispěli k obnově a restauraci původní freskové výzdoby renesanční i barokní. Jmenovitě se na ní podíleli malíři – Josef Karel Linhart, Václav Maďera, Václav Malý, František Fröhlich, Josef Šimák a také sochaři, obnovující štukovou výzdobu Karel Pavlík a Josef Kulhánek, řezbáři Josef Pašek a Jindřich Eck. Spolupráce s nimi byla patrně bezproblémová až na jednu výjimku – malíře a restaurátora J. K. Linharta (1871–1933). Ten pracoval souběžně na jisté zakázce pro řád minoritů v Brně a práce na novoměstském zámku se zpožďovala. Patrně i přes několik urgencí svou práci nebyl schopen dokončit, až mu Josef Bartoň ml. zakázku vypověděl. Linhart ho později dokázal přesvědčit, aby mu ji ponechal.³²

Dušan Jurkovič byl ve své tvorbě ovlivněn soudobým diskurzem architektonické práce zvaným *Gesamtkunstwerk*.³³ Úložný, sedací nábytek, ale také návrhy celkové dispozice místností a další drobné detaily navrhl on sám. Realizaci jeho myšlenek prováděla řada dodavatelských firem. Zjednodušeně lze říci, že do každého pokoje dodávala nábytek jiná firma. Vybíral je architekt s Josefem Bartoněm ml. na základě obdržené cenové nabídky. Rozhodujícím kritériem byla dále kvalita materiálů a dosavadní zkušenost aktérů přestavby s firmou.³⁴ Ceny za odvedenou práci nebyly pevně dané, ale bylo možné usmlouvat nižší částku, pokud výsledný produkt plně neodpovídal představám. V tomto směru byl nápomocný sám architekt.

Na vlnách národního stylu a obrat k funkcionalismu

Po vzniku samostatného československého státu se proměnilo i dobové klima, které v prostoru novoměstského zámku reprezentovala práce předního teoretika a praktika tzv. *národního stylu* či *dekorativismu*³⁵ Pavla Janáka. Pro

30 SOA Zámorsk, f. RA Bartoňů, Udělení domovského práva dne 20. května 1928, kart, 1, sign. I/1/5.

31 F. ŽÁKAVEC, *Dílo Dušana Jurkoviče...* s. 163. O podobě provizorního bytu se archivní prameny nezmiňují, a proto nevíme, jak vypadal, či jaké měl dispozice.

32 SOA Zámorsk, f. Vs NMnM, Přestavba a adaptace zámku v Novém Městě n. M. (1908–1943), dopis ze dne 24. června 1911, kart. 508, sign. VII/1/1.

33 *Gesamtkunstwerk* je označení pro syntetizující, všestranné umělecké dílo spojující v jednom celku i více druhů umění. Výsledné dílo je promyšlené do nejmenších detailů. Termín byl původně odvozen z hudebního názvosloví, ale později začal být používán i v souvislosti s uměleckořemeslnou tvorbou. Ve středoevropském prostoru se jednalo o jistou modifikaci myšlenek prosazovaných anglickým hnutím *Art and Crafts*.

34 Mezi dodavateli se pravidelně vyskytovaly Spojené umělecko-průmyslové závody v Brně, ke kterým měl architekt blízko nejen geograficky, ale i osobně. Mezi dalšími lze zmínit Schaniak Uherské Hradiště, Jindřich Eck – řezbářský závod v Praze, Strnad a Vaníček – továrna nábytku Praha Karlín či Adolfa Novotného – Týniště nad Orlicí. Podrobněji srov. SZ NMnM, J. KLOS, *Paměti zámku...*, s. 145–167 (rukopis).

35 Národní dekorativismus byl záměrně (uměle) vytvořený styl, jenž měl budit dojem specifického českého slohu a měl zároveň demonstrovat národní suverenitu mladého Československa

Josefa Bartoně ml. začal pracovat na počátku dvacátých let 20. století a od druhé poloviny třetí dekády 20. století i pro jeho syna Václava Bartoně. Otázka, proč si vybrali pro interiérové úpravy právě Pavla Janáka, není zodpovězena.³⁶ Ten za svého působení ve sledovaném prostoru prošel dvěma fázemi tvorby. Pro obytné místnosti prvního zámeckého patra zvolil tehdy aktuální národní dekorativismus, který v reprezentativních místnostech dosáhl exkluzivního uměleckořemeslného zpracování z kvalitních materiálů. Bohatě intarzovaný nábytek, dřevěné obložení oken a dveří, jednodusový ručně vázaný koberec a tapiserie z jindřichohradecké dílny Marie Teinitzerové či mohutná keramická imitace krbu s motivem erbu Bartoňů z Dobenína od Heleny Johnové ad., jsou dodnes dochované doklady vypovídající o době svého vzniku i vkusu majitelů. Ten odkazuje ke slovanským hodnotám, odráží selský původ rodiny³⁷ a sounáležitost s českým národem. Pomyslného vrcholu dosáhla výzdoba v národním duchu v návrzích freskové výmalby od Františka Kysely. Ten v novém stylu mladé Československé republiky našel svou dobu a tak „zveselil mnoha lidem přibytky.“³⁸ Vedle funkce estetické měly jeho malby i rozměr didaktický, který je nejmarkantnější v dětském pokoji Václava Bartoně.³⁹ Motivy intarzií nábytkového souboru ve velké pracovně byly také jeho dílem.⁴⁰

Po roce 1925, kdy vyvrcholilo a následně pominulo vzepětí české varianty art deca, začal se i Pavel Janák obracet k jednodušším a účelnějším formám ovlivněn impulsy ze zahraničí. Janák se v této době nejvíce věnoval úpravě terasy u zimní zahrady a rekonstrukci dvou velkých sálů ve druhém patře původně zařízených Dušanem Jurkovičem. Pro ložnici u zimní zahrady vytvořil systém zatemnění a stylovou nábytkovou soupravu z trubek opletených pedigem, zatímco návrh zasklení svěřili Bartoňové jeho předchůdci. Vedle těchto náročnějších úprav

---

nejen v rovině politické, ale také na poli umění. Národní styl nebo dekorativismus je jedním z několika označení stylu. O názorové neukotvenosti a nepřesném používání pojmu podrobněji srov. Vendula HNÍDKOVÁ, *Rondokubismus versus národní styl*, Umění 58 (1), 2009, s. 74 an.

36 Svou roli při výběru mohla hrát společenská vážnost, které se Janákovi dostávalo, prestiž jeho pedagogického působení na vysoké státní škole či osobní doporučení jiného vlivného továrníka. Ve sledované době měl za sebou již několik realizovaných návrhů rodinných domů či vil pro příslušníky podnikatelských vrstev. Přehled realizovaných i neuskutečněných projektů srov. Norbert KIESLING, *Pavel Janák*, Řevnice 2011, s. 139–140.

37 K původu rodiny podrobněji oba díly rodinné kroniky. Srov. Jaroslav CHARVÁT, *Kronika rodu Bartoňů z Dobenína I. díl*, Náchod 1940.; Cyril BARTOŇ, *Kronika rodu Bartoňů z Dobenína II. díl: Paměti rytíře Cyrila Bartoně z Dobenína*, Náchod 1940. Dále Ivan ČEŠKA, *Rod Bartoňů z Dobenína (1)*, Rodným krajem 18, 1999, s. 48–51., TÝŽ, *Rod Bartoňů z Dobenína (2)*, Rodným krajem 19, 1999, s. 46–48.

38 Pavel JANÁK, *Dopis malíře o malíři*, Výtvarná práce 3, 1924, s. 316.

39 Vybavení pokoje vyzdvihla Květa Křížová jako unikátní doklad odvážných forem českého rondokubismu v prostorách historické památky. Autorka dále v dané souvislosti poukázala na obdobný nábytkový soubor navržený Janákem pro dívčí pokoj Ladislava Machoně. Ten označila za „absurdně vyhlížející výbavu“. Srov. K. KRÍŽOVÁ, *Interiéry zámku...*, Zprávy památkové péče 68 (2), 2008, s. 138.

40 Například za návrh intarzie velkého stolu pro pracovnu si nárokoval odměnu ve výši 3 000 Kč. Srov. SOA Zámorsk, f. RA Bartoňů, Fr. Kysela, výtvarník Praha, korespondenční účet ze dne 23. října 1923, kart. 7, sign. II/2/11.

pracoval dále na vybavení rodinného archivu Bartoňů, na kterém částečně spolupracoval s Františkem Kyselou,⁴¹ či na šatně (předpokoji zimní zahrady), které se věnoval v četných skicách tužkou.⁴² Rok před vypuknutím druhé světové války zaměřil svou pozornost na úpravu pokoje v apartmá pro hosty ve druhém patře zámku. V apartmá již druhým rokem bydlel Václav Bartoň s manželkou Danielou. Pravděpodobně na přání manželů promýšlel nové pojetí tzv. žlutého salonku, také původně zařízeného Dušanem Jurkovičem, který vytvořil koncept celého apartmá. Od Janákova návrhu Bartoňové nakonec upustili. Můžeme se domnívat, že u Václava Bartoně převážil názor neporušit stylovou jednotu interiérů v secesním tvarosloví, protože modernější úprava by byla poměrně výrazným zásahem do celkového pojetí.

Další Janákovy návrhy však již byly uskutečněny. Pokračoval technicky obtížnějšími adaptacemi dvou velkých sálů a přípravný pokrmů u orientální jídelny v apartmá pro hosty. Janák na přání Václava Bartoně v letech 1939–1942 rekonstruoval původní interiéry – *Velkou jídelnu* a *Malý krbový sál*, s portréty Josefa Bartoně st. a jeho ženy Anny v životní velikosti od Maxe Švabinského. Malý sál, který sloužil rodině jako obývací pokoj, označila Vendula Hnídková za interiér, ve kterém se v porovnání s ostatními zámeckými pokoji projevila touha Bartoňů po společenské reprezentaci rodiny nejvíce.⁴³ Ihned vedle společenských místností se nachází přípravná. Její úpravě věnoval architekt velkou pozornost. Při ladění detailů, zejména technického vybavení, se projevilo moderní smýšlení mladé generace. Pracovalo se s účelnou dispozicí a kvalitními materiály, i přesto, že pokoj nebyl určen pro zraky hostů, ale pouze pro potřeby domácího personálu. Vybavení přípravný se Pavel Janák zabýval v průběhu let 1939–1941. Veškeré práce realizovala firmy Josefa Rathouského – tovární výroby moderního a slohového nábytku z Opočna, která podala po Uměleckoprůmyslových závodech nejlevnější cenovou nabídku.⁴⁴

Pavel Janák pracoval pro dvě generace Bartoňů v letech 1921 až 1944. Plnil obdobnou úlohu jako Dušan Jurkovič před ním s tím rozdílem, že nenavrhoval veškeré vybavení, ale soustředil se na celkové uspořádání prvků v obytných a reprezentačních místnostech, nábytkovým souborům a osvětlení. Pravidelně zajížděl do Nového Města nad Metují a navštěvoval Bartoně v jejich zámeckém sídle. Avšak je zřejmé, že tyto zakázky pro něj nebyly přednější než jeho pedagogické působení na Uměleckoprůmyslové škole v Praze. Z členů rodiny komunikoval především s Marií Bartoňovou a posléze s Václavem Bartoněm.

41 František Kysela navrhl nápis „ARCHIV“ psaný kapitálkami. Umístěn byl na kamenném ostění vchodu do archivu. Návrh nápisu zamýšlel Kysela darovat Josefu Bartoňovi k vánočním svátkům. Srov. SOA Zámorsk, f. RA Bartoňů, Osobní korespondence Marie Bartoňové, dopis ze dne 12. prosince 1934, kart. 9, sign. II/2/39.

42 Archiv architektury Národního technického muzea v Praze, f. 85 Pavel Janák, Sbírká plánů k projektu 76 d, Bartoň I. p. předsíní u zimní zahrady 1935, kart. 80.

43 V. HNÍDKOVÁ, *Umění...*, Umění LX, 2012, s. 132.

44 Předběžný rozpočet dosáhl výše 162 678 K. Srov. AA NTM, f. 85 Pavel Janák, Rozpočet vnitřního zařízení pro pana JUDr. Václava Bartoně-Dobenína ve II. patře zámku v Novém Městě nad Metují ze dne 29. listopadu 1939, kart. 80.

Zajímavé je, že při zakázkách pro Václava Bartoně se do písemné komunikace nezapojovala jeho žena Daniela, jak tomu bylo v případě Marie. Proměnily se nejen jejich požadavky na uspořádání bydlení, ale vývojem prošel i architektův stylový názor.

Spolupráce s dalšími umělci

Architekt Dušan Jurkovič ani Pavel Janák nebyli jediní, kteří pro Bartoně pracovali a spolupodíleli se na adaptaci novoměstského zámku. Dušan Jurkovič na stavební rekonstrukci spolupracoval s dělníky nejen českého, ale i italského původu.⁴⁵ Interiérové práce svěřil odborníkům – vystudovaným restaurovům a malířům, protože uvnitř budovy byla nalezena fresková výzdoba z dob renesance a baroka. Významnější individuality se prosadily za působení architekta Pavla Janáka. Kolektiv výtvarníků spojovala pedagogická činnost na Uměleckoprůmyslové škole v Praze i členství v Artělu, zvaném družstvem pro umělecký průmysl – umění pro všední den, které se po vzniku republiky připojilo ke snahám prosazení národního stylu. Několik obytných místností vyzdobil František Kysela. Jeho malby plní nejen funkci reprezentativní, ale také didaktickou. Nejpatrnější je tento záměr v dětském pokoji Václava Bartoně, který František Kysela nazýval *síní českých měst*.⁴⁶ Plochu klenutého stropu rozdělil na jednotlivá pole, ve kterých vyobrazil stylizované veduty z českých měst s jejich dominantami – věží zámku, kostela, bránou apod. Stěny místnosti pokrýl dvěma lištami městských znaků. Dále vyzdobil velkou pracovnu a letní jídelnu. Jeho vztah k zadavatelské rodině nebyl pravděpodobně tak vřelý jako např. v případě architekta Dušana Jurkoviče. Při realizaci výmalby dokonce nepobýval na zámku jako host Bartoňů, ale nechával si od nich zajistit ubytování ve městě.⁴⁷

Pravidelně pohostinství využívala keramička Helena Johnová, která v rodině nenašla pouze štědré mecenáše, ale také dlouholeté přátele. Do Nového Města nad Metují zajížděla i na delší osobní návštěvy, byla vítaným hostem. Přátelský vztah si k ní uchoval i další z generace textilních podnikatelů, Václav Bartoň. Nelze s přesností určit, kdy se s ní Bartoňové setkali poprvé. Pravděpodobně se seznámili v roce 1912⁴⁸ a tehdy jim začala dodávat své práce. Její expresivní umělecký rukopis můžeme vidět nejen v interiérech, ale také v prostoru revitalizovaných zahrad. Pro ně navrhla poklapy se zelenou polevou zakončující cihlové sloupky na terasách propojené bíle lakovaným dřevěným plůtkem. Byla nápomocná i při osazování květináčů rostlinami a s radou ohledně jejich

45 Podrobněji k rozsahu a termínu stavebních úprav, mzdám dělníků apod. srov. SZ NMnM, J. KLOS, *Paměti zámku...*, s. 60–66, 77–81 (rukopis).

46 SOA Zámorsk, f. RA Bartoňů, Fr. Kysela, výtvarník Praha 1922–1924, dopis ze dne 2. září 1922, kart. 7, sign. II/2/11.

47 Důvodem mohl být i fakt, že na zámek nezajížděl sám, ale brával s sebou dva pomocníky, pravděpodobně se jednalo o studenty v jeho ateliéru na uměleckoprůmyslové škole.

48 V tomto roce ji architekt Jurkovič přizval k účasti v Moravské ústředně pro umělecký průmysl v Brně. Johnová nabídku přijala a krátce v ní působila v oddělení lidové kultury.

umístění. Vedle výrazně kolorovaných květinových plastik od ní Bartoňové zakoupili i rozsáhlý soubor figur oděných do národních krojů.

Další umělkyní ve službách rodiny Bartoňů byla textilní výtvarnice Marie Teinitzerová (1879–1960). Byla jednou ze zakladatelek Artělu, v jehož produkci byla textilní tvorba *evergreenem*.⁴⁹ I navzdory oblibě textilních výrobků se v profesním životě potýkala s existenčními problémy. Jednou z příčin byla skutečnost, že málokdy vycházela vstříc požadavkům běžného konzumenta a spíše sledovala linii esteticky i výrobně náročné textilie odolávající módním výkyvům.⁵⁰ Jejím významným spolupracovníkem byl František Kysela. S ním spojila své síly i při zakázkách pro rodinu Bartoňů. Již dříve se na ni obrátil Dušan Jurkovič s žádostí o vzorky látek, ale zda jí byla zakázka nakonec zadána, nevíme. Její textilní výrobky dodaly interiérům prvního zámeckého patra dávku jisté domácí atmosféry a dotvořily celkovou atmosféru prostoru. Motivy textilií odkazují nejen k bohatosti české země, ale také k jejím tradicím.

Závěr

Rodina Bartoň-Dobenín dosáhla na přelomu 19. a 20. století úspěchu nejen v ekonomické oblasti, ale také ve společnosti. Finanční vzestup byl zajiště předpokladem pro jejich postavení v sociálním prostoru, které dosáhlo pomyslného vrcholu ziskem šlechtického titulu v roce 1912. Své postavení chtěli legitimizovat i odpovídajícím rodinným sídlem, za které si zvolili zámek v Novém Městě nad Metují. Již z časů monarchie disponovali četnými a různorodými kontakty zahrnujícími příslušníky společenství od nejvyšších pater společnosti až po dělníky v jejich továrnách, kterým neváhali vypomoci i v případě potřeby. Tyto kontakty zahrnovaly postupem času i významné umělce první poloviny 20. století a doplňovaly tak horizont sociálního prostoru rodiny, který byl velmi široký.

Úkolem přeměnit zchátralý zámecký komplex v Novém Městě nad Metují pověřili architekta slovenského původu Dušana Jurkoviče. Tímto výběrem artikulovali svou příslušnost k českému prostoru a hodnotám jeho kulturního dědictví. Pod jeho vedením vznikl obytný, ale zároveň i reprezentativní prostor, ve kterém se dále skloubila modernost s vlasteneckou a národní tradicí. Dušan Jurkovič nejen, že adaptoval exteriér a interiér zámku, ale byl dále výrazně nápomocný např. i při vyhledávání starožitností, které vytvořily základ jádra ryze českého sbírkového souboru, kterým doplnil prostor novoměstského zámku a vtiskl mu až muzeální charakter. Se sbírkami Bartoňů byli pravidelně konfrontováni zámečtí hosté, které si k sobě pravidelně zvali a kteří jejich pohostinnosti rádi využívali. Někteří předávali odkaz dále např. v denním tisku, čímž posilovali postavení Bartoňů v národní společnosti.

Po vzniku Československé republiky se Bartoňové ztotožnili s jejím programem. Tehdy mohli otevřenější formou demonstrovat své sympatie k anárdu

49 Prodej textilních produktů Artělu dlouhodobě zaznamenával nejvyšší výnosy z prodeje. Srov. Jiří FRONEK (ed.), *Artěl: umění pro všední den 1909–1935*, Praha 2009, s. 37.

50 Alena ADLEROVÁ, *České užité umění 1918–1938*, Praha 1983, s. 55. Srov. Miroslav HAŠEK, *Marie Teinitzerová*, České Budějovice 1971, s. 40.

a mladé republice i její ideologii. V jejich službách pracoval od dvacátých let 20. století přední teoretik a praktik národního dekorativismu Pavel Janák, který spolupracoval s kolektivem výrazných uměleckých individualit bytostně spjatých se státní Uměleckoprůmyslovou školou v Praze a s Artělem – sdružením pro umělecký průmysl. Jejich působení vtisklo specifickou atmosféru obytným a reprezentativním místnostem prvního patra zámku, které se vyznačují nejen svou silně reprezentativně motivovanou funkcí, ale také posláním dalo by se říci didaktickým či osvětovým. To představují zejména fresky, ale také motivy textilních doplňků od dekorativisty Františka Kysely. Po roce 1925 pozbyl národní dekorativismus platnosti a odvrátil se od něho i Pavel Janák, který dospěl k účelnému funkcionalismu. Ten se projevil v sídle Bartoňů adaptací dvou velkých společenských sálů na konci třicátých let 20. století.

Zámek v Novém Městě nad Metují dodnes zdobí umělecká a uměleckořemeslná díla předních českých umělců první poloviny 20. století. Jak architekt Dušan Jurkovič, tak i Pavel Janák vycházeli z obdobných estetických východisek a jejich působení na novoměstském zámku nese i jisté prvky kontinuity. Spolu s dalšími umělci a řemeslníky vytvořili ve spolupráci s rodinou Bartoňů prostor, který dodnes reprezentuje různé styly sledovaného období.

Autor / Author

Lucie Barešová

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
baresova.lucie93@gmail.com

Summary

Bartoňů of Dobenín and their cooperation with leading artists of the 1st half of the 20th Century

The study deals with the issue of the organization of the social space of family Bartoň of Dobenín in the chateau in Nové Město nad Metují and their mutual cooperation with leading artists of that time. The study is divided into introduction, conclusion and four subchapters. First, attention was paid to the position of the Bartoň-Dobenín family in the social space, then the process of the purchase and gradual reconstruction of the chateau in Nové Město nad Metují, especially in the context of cooperation with the architect Dušan Jurkovič. After that, cooperation with Pavel Janák was established in the spirit of national style and functionalism since the 1930s. The final chapter discusses cooperation with other selected artists.

Rok 1938 w publikacjach polskich historyków

ANDRZEJ MAŁKIEWICZ

Streszczenie | Abstrakt | Abstract

Wydarzenia przebiegające w 1938 r. w Czechosłowacji i w relacjach czechosłowacko-polskich zostały opisane w wielu publikacjach, choć dla polskich historyków ważniejsze są wydarzenia 1939 r. Próbowano zwłaszcza wyjaśnić powody akcji wobec Zaolzia. Jedni, jak Pobóg-Malinowski, szukali usprawiedliwień polskiej polityki, inni, jak S. Żerko, wskazywali na zbieżność polityki polskiej i niemieckiej, choć bez formalnego sojuszu. Większość unikała jednoznacznych opinii. Opisywano przemiany wewnętrzne, wyodrębnienie Słowacji i Rusi Karpackiej, upadek demokracji i uzależnienie od III Rzeszy.

Události, odehrávající se v Československu v roce 1938 a v československo-polských vztazích, byly popsány v mnoha publikacích, ačkoli pro polské historiky byly ze zřejmých důvodů vždy prioritními události z roku 1939. Zejména se pokoušeli osvětlit otázku Záolží. Někteří autoři, například Pobóg-Malinowski, hledali ospravedlnění polské politiky, jiní, jako S. Žerko, poukazovali na konvergenci polské a německé politiky, i když bez formálního spojení. Většina autorů se vyhývala jednoznačně formulovaným názorům. Byly však popsány některé vnitřní změny: osamostatnění Slovenska a Podkarpatské Rusi, kolaps demokracie a závislosti na Třetí říši.

Słowa kluczowe | Klíčová slova | Key Words

konferencja monachijska, pogranicze, Zaolzie, Słowacja, Ruś Karpacka, mniejszości narodowe.

Mnichovská dohoda, pohraničí, Záolží, Slovensko, Podkarpatská Rus, národnostní menšiny

Munich Agreement, borderland, Zaolzie, Slovakia, Carpathian Ruthenia, national minority

Wydarzenia przebiegające w Polsce, Czechosłowacji i innych państwach w 1938 r. nie przyciągały wiele uwagi polskich historyków. Dla polskich badaczy – co zrozumiałe – szczególnie ważny jest rok 1939, na temat którego powstała ogromna ilość publikacji. Również w książkach dotyczących roku 1938 problemy Czechosłowacji są obecne w małym stopniu.

Niemniej, już w czasach komunizmu, jeden aspekt ówczesnych dziejów Czechosłowacji omawiany był w wielu publikacjach – konferencja monachijska. Pozwalała eksponować zdradę Zachodu i podkreślać, że Związek Radziecki

chciał pomóc zagrożonemu państwu, tylko nie dano mu takiej możliwości.¹ Mimo całej propagandowej otoczki powstało nieco rzetelnych publikacji, trzeba zwłaszcza podkreślić wkład Henryka Batowskiego², który – na tyle, na ile pozwalała cenzura – rzetelnie i wnikliwie przedstawił przebieg i szeroki dyplomatyczny kontekst konferencji, krytykując postawę mocarstw i oceniając polską politykę tego okresu jako błędną i szkodliwą dla interesów Polski. Opublikowano też nieco źródeł.³

Elementem propagandy komunistycznej było też straszenie Niemcami. Mogło temu służyć pokazywanie rozbijających państwo działań mniejszości niemieckiej w Polsce i Czechosłowacji, a zwłaszcza jej roli w wydarzeniach w 1938 r.⁴

Po 1989 r.⁵ przede wszystkim opublikowana została znakomita historia Czechosłowacji w XX w. Jerzego Tomaszewskiego, który wiele uwagi poświęcił

- 1 Krytyczne omówienie tych publikacji Piotr Maciej MAJEWSKI, *Nierozegrana kampania. Możliwości obronne Czechosłowacji jesienią 1938 roku*, Warszawa 2004, s. 256–259 (ukazało się niedawno poszerzone i poprawione wydanie tej książki: *Zmarnowana szansa? Możliwości obrony Czechosłowacji jesienią 1938 roku*, Gdańsk 2016); Stanisław SENFT, *Dyktat monachijski i jego następstwa w ocenie historiografii polskiej*, w: Stefan Marek Grochalski, Michał Lis (red.), *Układ monachijski jako przykład prawnomiędzynarodowej kapitulacji wobec agresji*, Opole 2009, s. 35–37.
- 2 Ma zapewne rację Stanisław Senft, gdy pisze: „*Jego prace długo zapewne będą uchodzić za sztandarowe*” – S. SENFT, *Dyktat monachijski...*, s. 37. Zob. Henryk BATOWSKI, *Europa zmierza ku przepaści*, Poznań 1977 (II wyd. Poznań 1989); idem, *Kryzys dyplomatyczny w Europie. Jesień 1938 – wiosna 1939*, Warszawa 1969; idem (red.), *Rok 1938: Aneksja Austrii i Monachium*, Kraków 1987; idem, *Rok 1938 – dwie agresje hitlerowskie*, Poznań 1985 (zawiera uaktualnione wersje książek: *Austria i Sudety 1919–1938. Zabór Austrii i przygotowanie agresji na Czechosłowację*, Poznań 1968 oraz *Zdrada monachijska. Sprawa Czechosłowacji i dyplomacja europejska w roku 1938*, Poznań 1973); idem, *Z najnowszej literatury o Konferencji Monachijskiej 1938 r.*, „Kwartalnik Historyczny”, 1968, z. 3, s. 671–682. O problemach konferencji monachijskiej, jej bezpośrednich i dalszych następstwach Batowski wracał też w wielu innych publikacjach, których nie sposób tu wymieniać.
- 3 Zbigniew LANDAU – Jerzy TOMASZEWSKI, *Monachium 1938. Polskie dokumenty dyplomatyczne*, Warszawa 1985.
- 4 Andrzej SZEFER, *Mniejszość niemiecka w Polsce i w Czechosłowacji w latach 1933–1938*, Katowice – Kraków 1967; idem, *Niemcy na Zaolziu po postanowieniach konferencji monachijskiej w 1938 roku w świetle nie opublikowanych materiałów berlińskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych*, w: idem (red.), *Historia i współczesność*, t. 1 *Polska i Europa w XX wieku*, Katowice 1977; idem, *Niemcy sudeccy jako narzędzie agresji przeciw Czechosłowacji*, w: Antoni Czubiński (red.), *Rola mniejszości niemieckiej w rozwoju stosunków politycznych w Europie 1918–1945*, Poznań 1984, s. 172–174.
- 5 Kilkakrotnie publikowano już omówienia dorobku polskiej literatury naukowej w interesującym nas zakresie. Zob. m.in. Piotr Maciej MAJEWSKI, *Historiografia polska na temat dziejów Czech i Czechosłowacji w XIX i XX wieku*, w: Mečislav Borák, Ryszard Gładkiewicz (red.), *Česká polonistika a polská bohemistika na přelomu století. Czeska polonistika i polska bohemistika na přelomie stuleci*, Praha 2009, s. 131–156 (o badaniach nad dwudziestoleciami międzywojennym – s. 134–148); Michał PUŁASKI, *Problemy XX-wiecznej historiografii stosunków polsko-czeskich*, „Historia Slavorum Occidentis”, 2011, nr 1, s. 182–186. Należy zauważyć, że polska historiografia dotycząca spraw Czech i Czechosłowacji nie doczekała się dotychczas publikacji na miarę opracowań dotyczących czeskich badań nad problematyką dziejów Polski, takich jak: Roman BARON – Roman MADECKI a kol. (red.), *Česká polonistická studia. Tradice a současnost (filolo-*

problemom jesieni 1938 r. oraz dziejom II Republiki.⁶ Zwięźle, ale precyzyjnie, pokazał rozwój wydarzeń wiodących ku zmianom terytorialnym, przebudowę wewnętrzną państwa, panujące w nim stosunki polityczne i drogę ku upadkowi w marcu następnego roku. Całość czeskiej polityki tego okresu krótko, lecz stosunkowo wnikliwie omówił Marek Bankowicz.⁷

Stosunkowo wiele publikacji powstało na temat konferencji monachijskiej. Uznano ją za przejaw złowrogiej tendencji politycznej, która wkrótce dotknęła też Polskę. Sławomir Dębski ocenił, że pośrednią konsekwencją dyktatu monachijskiego był po niecałym roku pakt Ribbentrop-Mołotow, a jeszcze później porozumienia jałtańskie i podział kontynentu w okresie *zimnej wojny*. Wszystkie te zdarzenia i procesy rządziły się „tą samą logiką” i były swymi kolejnymi następstwami.⁸

Wskazywano, że o odstąpieniu czeskiego Pogranicza zadecydowały państwa, które liderzy Republiki uważali za swych sojuszników. Piotr Wandycz ocenił, że klęska działań Beneša była konsekwencją jego polityki „złotego środka”, realizowanej przez całe dwudziestolecie, ale „biorąc pod uwagę wielkość kraju, jego położenie geograficzne i siłę, była to chyba jedyna możliwa polityka”.⁹ Jerzy Tomaszewski, który we wspomnianej już książce najszerzej spośród polskich historyków opisał losy Czechosłowacji w tym okresie, a także szczegółowo przedstawił sytuację poprzedzającą konferencję monachijską, o dziwo, samej konferencji poświęcił niewiele uwagi, a jedyna jego ocena brzmi: „Republika padła ofiarą ekspansji III Rzeszy”.¹⁰ Omówiono też problem niezgodności układu monachijskiego z prawem międzynarodowym, jego skutki terytorialne, sposób przedstawiania w podręcznikach historii, konsekwencje układu w późniejszych relacjach czesko-niemieckich.¹¹

Piotr Wandycz, przedstawiając syntetycznie różnorodne mity polityczne polskie, węgierskie i czeskie, zwrócił uwagę także na „mit monachijski”, oparł

gie, historie, politologie, právo), Praha 2014; Roman BARON – Roman MADECKI a kol. (red.), *Czeskie badania nad Polską w kontekście Europy Środkowej i Wschodniej*, Praha 2016.

- 6 Jerzy TOMASZEWSKI, *Czechosłowacja*, Warszawa 1997 s. 63–76. Nowe wydania: *Czechy i Słowacja*, Warszawa 2006, 2008; idem, *Republika Czeska 1918–2013*, Warszawa 2014, s. 77–90.
- 7 Marek BANKOWICZ, *Zlikwidowane państwo. Ze studiów nad polityką Czechosłowacji*, Kraków 2003, s. 46–50. Zob. też Marek Kazimierz KAMIŃSKI, *Klęska państwa czechosłowackiego w 1938 roku*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” t. 49, 2014, z. 2, s. 113–126.
- 8 Sławomir DĘBSKI, *Układ monachijski i pakt Ribbentrop-Mołotow siedemdziesiąt lat później – problemy, interpretacje, oddziaływanie*, w: Sławomir Dębski, Michaił Narinski (red.), *Kryzys 1939 roku w interpretacjach polskich i rosyjskich historyków*, Warszawa 2009, s. 13–16.
- 9 Piotr WANDYDZ, *Polityka zagraniczna Edvarda Beneša*, w: idem, *Z dziejów dyplomacji*, Wrocław 1989, s. 149.
- 10 J. TOMASZEWSKI, *Czechosłowacja*, s. 265, zob. też s. 74.
- 11 Stefan Marek GROCHALSKI, *Układ monachijski w świetle zasad prawa międzynarodowego*, w: S. M. Grochalski, M. Lis (red.), *Układ monachijski...* s. 11–20; Grzegorz BALAWAJDER, *Układ Monachijski – zmiany granic w Europie w świetle statystyk*, w: ibidem, s. 49–56; Adam SUCHOŃSKI, *Konferencja w Monachium w 1938 r. w wybranych zagranicznych podręcznikach do nauczania historii*, w: ibidem, s. 57–67; Marek MAZURKIEWICZ, *Kultywowanie pamięci przez Niemców sudeckich w RFN i ich wpływ na stosunki czesko-niemieckie*, w: ibidem, s. 137–156.

się tu na rozważaniach Jana Patočki, porównał go z mitem Trianon dla Węgrów – oba traktaty były „typowym dyktatem” mocarstw, w obu odrzucono postulowane wcześniej plebiscyty. Rewizja obu traktatów stała się na długie lata kluczowym postulatem skrzywdzonych państw.¹²

Pisano o próbach wykorzystania dramatu Czechosłowacji, dla pozyskania przez Polskę pozycji lidera Europy Środkowej, oceniając te pomysły jako fantastyczne.¹³

Przedmiotem licznych publikacji stało się przyłączenie do Polski Zaolzia (oraz skrawków Spisza i Orawy). Omawiano zarówno bezpośredni przebieg działań¹⁴, jak i dokonywano osądów. Zdecydowana większość polskich historyków krytycznie oceniała ówczesną politykę Warszawy. Kilku autorów, których nazwiska szkoda przytaczać, formułowało w okresie komunizmu opinię, że władze Polski prowadziły działania w porozumieniu z III Rzeszą, chociaż nie mogli tego poprzeć źródłami. Zapewne z tego właśnie powodu historycy nie dzielący tej tezy podkreślali, że polskie działania były całkowicie samodzielne, żadnego uzgodnienia nie było. Jednak w pierwszych powojennych dziesięcioleciach można było zakładać, że jeszcze nie wszystkie źródła są dostępne, a przebieg zdarzeń sugerował ocenę wygodną dla komunistycznej propagandy. Taką opinię powtarzali zresztą nie tylko historycy. Był minister spraw zagranicznych (w latach 1921–1922) Konstanty Skirmunt we wspomnieniach, które spisał już po II wojnie światowej, także pisał o „porozumieniu z Niemcami”, stwierdzając, że „wprawdzie Zaolzie nam się słusznie należało [...] ale zaspokojenie tej słusznej pretensji z łaski Berlina musiało wzbudzić najwyższy niesmak i zastrzeżenia”.¹⁵

12 Piotr WANDYCZ, *Miejsce Europy Środkowo-Wschodniej i Bałkanów w stosunkach międzynarodowych: rozważania*, w: *O czasach dawniejszych i bliższych. Studia z dziejów Polski i Europy Środkowo-Wschodniej*, Poznań 2009, s. 160.

13 Mateusz GNIAZDOWSKI, *Kwestia słowacka a polska idea „trzeciej Europy”*, w: Włodzimierz Borodziej, Sławomir Dębski (red.), *Modernizacja – Centrum – Peryferie. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Ryszarda Stemplowskiego*, Warszawa 2009, s. 161–192; Marek KORNAT, *„Polityka równowagi” (1934–1939). Polska pomiędzy Wschodem a Zachodem*, Kraków 2007; idem, *Realny projekt czy wizja ex post? Koncepcja „Trzeciej Europy” Józefa Becka (1937–1938)*, „Prace Komisji Środkowo-Europejskiej. Polska Akademia Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny” t. XVII, 2007, s. 149–187; Jerzy KOZEŃSKI, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932–1938*, Poznań 1964, s. 208–217; Maciej KOŹMIŃSKI, *Polska i Węgry przed drugą wojną światową (październik 1938–wrzesień 1939). Z dziejów dyplomacji i irredenty*, Wrocław 1970, s. 97.

14 Robert KOWALSKI (red.), *Od Zaolzia po Jaworzynę. Rewindykacje graniczne jesienią 1938 r. Materiały z seminarium zorganizowanego w 60. rocznicę powrotu Zaolzia i Jaworzyny do Polski*, Nowy Targ 2004. Zawiera artykuły: Marek Piotr DESZCZYŃSKI, *„Akcja Zaolziańska” 1938 r. – co nam zostało do wyjaśnienia?*, s. 29–50; Jerzy M. ROSZKOWSKI, *Kształtowanie się południowej granicy Polski na odcinku słowackim 1918–1938*, s. 51–68; Robert KOWALSKI, *Działania Grupy Operacyjnej „Podhale” na Spiszu, Orawie i w Pieninach jesienią 1938 roku*, s. 101–140; Marek GOTKIEWICZ, *Delimitacja na odcinku polsko-słowackim w 1938 r. w świetle pamiętnika jednego z jej uczestników*, „Pamiętnik Cieszyński”, 1999, s. 135–144.

15 Konstanty SKIRMUNT, *Moje wspomnienia 1866–1945*, Rzeszów 1998, s. 195.

Do dziś jednak nie znaleziono źródeł wskazujących, że ówczesne władze Polski działały w uzgodnieniu z Hitlerem, twierdzenie takie trzeba więc odrzucić. Już w 1964 r. Jerzy Kozeński, który kwestionował tezę o współdziałaniu z Niemcami, znalazł inne wyjaśnienie: akcja przeciw Czechosłowacji była potrzebna ministrowi Beckowi – który był jej głównym promotorem – jako prestiżowy sukces, potrzebny do umocnienia jego słabnącej pozycji politycznej w kraju.¹⁶ O wiele szersze wyjaśnienie postawy Becka wskazał później Batowski, jego zdaniem dążył on do rozbicia Czechosłowacji, choć tego otwarcie nie mówił, a akcja wobec Zaolzia służyła temu celowi.¹⁷ Tę tezę rozwinął później Jerzy Tomaszewski.¹⁸ W swej późniejszej pracy z 1989 r. Kozeński już wyraźnie kwestionował świadomą współpracę, podkreślając jednak, że działania polskie prowadzono w taki sposób jak gdyby popierano politykę Niemiec.¹⁹

Odrzucenie tezy o współdziałaniu z Hitlerem nie musiało prowadzić do pochwały polskich działań. Dyskusja na ten temat zapoczątkowana została jeszcze przed upadkiem PRL wśród historyków polskich przebywających za granicą. Czołowy emigracyjny badacz Oskar Halecki stwierdził wprawdzie, że do spornego obszaru „mieliśmy uzasadnione pretensje”, ale „rewindykacja w tragicznym dla Czechosłowacji momencie była w wysokim stopniu rażąca [...] metody nasuwały niestety analogie z hitlerowskimi”.²⁰ Podobnie pisał po latach Tomasz Nałęcz: „Moment do interwencji został jednak wybrany fatalnie i uczynił z Warszawy współnika Berlina”.²¹ Piotr Wandycz ponadto zwrócił uwagę, że polscy liderzy w tym okresie liczyli na zmontowanie sojuszu z Węgrami i Rumunią, co nie miało szans realizacji, w tej sytuacji polityka Polski była – w jego opinii – nie tylko egoistyczna, ale i naiwna.²² A ostatnio Stanisław Żerko sformułował syntetyczną opinię: „Okres między styczniem a przelotem września i października [1938 r.] był czasem największego zbliżenia polsko-niemieckiego, z elementami

16 J. KOZEŃSKI, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932–1938*, Poznań 1964, s. 288–289.

17 H. BATOWSKI, *Rok 1938 – dwie agresje...*, s. 431.

18 Jerzy TOMASZEWSKI, *Polska wobec Czechosłowacji w 1938 r.*, „Przegląd Historyczny”, 1996, z. 1, s. 44–59. Z nim z kolei polemizowali Tadeusz Kisielewski, *W sprawie oceny polityki polskiej wobec Czechosłowacji w 1938 r. (na marginesie artykułu Jerzego Tomaszewskiego, Polska wobec Czechosłowacji w 1938 r., Przegląd Historyczny*, 1996, nr 1, s. 331–341 oraz Michał Jerzy ZACHARIAS, *Sytuacja międzynarodowa i polityka zagraniczna Polski w latach 1936–1939*, „Kwartalnik Historyczny” 1997, z. 3, s. 41–69.

19 J. KOZEŃSKI, *Czechosłowacka jesień 1938*, Poznań 1989, s. 125–126. Podobnie współdziałanie odrzucał Marian WOJCIECHOWSKI, *Stosunki polsko-niemieckie 1933–1938*, Poznań 1980, s. 470–471, choć wskazywał, że politycy obu państw informowali się wzajemnie o podejmowanych działaniach.

20 Oskar HALECKI, *Tysiąclecie Polski katolickiej*, Rzym 1966 (*Sacrum Poloniae Millenium. Rozprawy – Szkice – Materiały historyczne*, t. 7a), s. 516–517.

21 Tomasz NAŁĘCZ, *1904–1939*, w: *Polska na przestrzeni wieków*, Warszawa 2006, s. 611.

22 Piotr S. WANDYCZ, *Czechoslovak-Polish Confederation and the Great Powers 1940–1943*, Bloomington 1956, s. 22–23. W innym miejscu ocenił ogólnie: „Sposób rozegrania kryzysu czechosłowackiego w 1938 roku wzbudza bardzo poważne zastrzeżenia” – P. Wandycz, *Polska w stosunkach...*, s. 200.

współdziałania wymierzonego przeciwko Czechosłowacji”.²³ A „Strona niemiecka była w każdym razie postawą polskiego partnera usatysfakcjonowana”.²⁴

Były też próby usprawiedliwienia polskich działań – jeden z najbardziej znanych historyków emigracyjnych Stanisław Pobóg-Malinowski tłumaczył zajęcie Zaolzia chęcią uratowania tamtejszej ludności przed okupacją niemiecką, sugerując, że ta akcja tylko „pozornie wyglądać mogła na krok zwrócony przeciw Czechom”, w rzeczywistości wymierzona była „przeciwko uchwałom monachijskim”.²⁵ Polemizując z nim (po latach) Stanisław Senft napisał, że twierdzenie to „do złudzenia przypomina” argument propagandy stalinowskiej, że zajęcie w 1939 r. wschodniej części Rzeczypospolitej motywowane było potrzebą wzięcia w opiekę Ukraińców i Białorusinów.²⁶ Z kolei Gerard Labuda, zgadzając się, że akcja wobec Zaolzia miała poniekąd wymiar antyniemiecki, ocenił że była to „rozpacзлиwa próba sypania małej tamy w celu powstrzymania wielkiego zalewu”.²⁷

Wyważoną opinię przedstawił Jerzy Tomaszewski: „Rząd polski stawał się sojusznikiem III Rzeszy, niezależnie od tego, że nie zawarł z nią formalnego porozumienia”.²⁸ Wspomniany już Henryk Batowski uznał, że rząd Polski zbyt długo wierzył w zapewnienia Hitlera, że „Sudety” to maksimum niemieckich aspiracji, a ta błędna ocena była podstawą polskich działań.²⁹ Zbigniew Landau i Jerzy Tomaszewski podsumowując politykę Polski międzywojennej stwierdzili, że jesienią 1938 r. przeceniono własne możliwości, nie dostrzeżono prawdziwego niebezpieczeństwa.³⁰ Marek Kornat, komentując pośrednio problem Monachium, napisał: „Wielki przewrót w geopolityce Europy Środkowej w 1938 r. musiał być dla polskiego ministra spraw zagranicznych wielkim zaskoczeniem”.³¹ Niekiedy, w tekstach bliższych publicystyce niż nauce, zdarza się stanowcze potępienie akcji.

23 Stanisław ŻERKO, „Polityka równowagi” czy „Linia 26 stycznia”? Niemcy w politycznych koncepcjach ministra Józefa Becka, w: Sławomir M. Nowinowski (red.), *Plk Józef Beck (1894–1944). Żołnierz, dyplomata, polityk*, Warszawa – Łódź 2017, s. 145.

24 S. ŻERKO „Polityka równowagi”..., s. 148.

25 Władysław POBÓG-MALINOWSKI, *Najnowsza historia polityczna Polski*, t. 2, 1914–1939, Kryspinów 2004, s. 851. W podobnym duchu pisał – w kraju – Marian WOJCIECHOWSKI, *Stosunki polsko-niemieckie 1933–1938*, Poznań 1980, s. 470.

26 S. SENFT, *Dyktat monachijski...*, s. 33.

27 Gerard LABUDA, *Polska granica zachodnia. Tysiąc lat dziejów politycznych*, Poznań 1974, s. 270–272.

28 J. TOMASZEWSKI, *Czechosłowacja*, s. 74.

29 H. BATOWSKI, *Rok 1938 – dwie agresje...*, s. 431–432. Najnowsze publikacja z tego zakresu: Stanisław Żerko, *Polska a kryzys sudecki 1938 r.*, w: Jan Němeček a kol. (ed.), *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání východisek*, Praha 2010, s. 97–122; idem, *Stosunki polsko-niemieckie 1938–1939*, Poznań 1998; idem, „Polityka równowagi” czy „Linia 26 stycznia”? Niemcy w politycznych koncepcjach ministra Józefa Becka, w: Sławomir M. Nowinowski (red.), *Plk Józef Beck (1894–1944). Żołnierz, dyplomata, polityk*, Warszawa – Łódź 2017, s. 123–158.

30 Z. LANDAU – J. TOMASZEWSKI, *Polska w Europie i świecie 1918–1939*, Warszawa 1980, s. 308–310.

31 Marek KORNAT, *Polska między Niemcami i Związkiem Sowieckim (1938–1939). Koncepcje polityczne ministra Józefa Becka i sytuacja międzynarodowa*, w: S. Dębski, M. Narinski (red.), *op.cit.*, s. 326.

Np. Janusz Choiński napisał radykalnie: „*Ten wyjątkowo wrogi akt i na dodatek przeprowadzony w tak paskudny, niezgodny z prawem sposób, przyłączenie się Polski do rozbioru bratniego, słowiańskiego kraju [...]*”.³² Przytoczył opinię Winstona Churchilla, niechętnie cytowaną przez polskich historyków, że Polska odegrała „*haniebną rolę [...] szakala zgromadzonego wokół padliny*”.³³

Pewne spory dotyczyły też szczegółów polskiej akcji wobec Zaolzia. Wciąż budzi dyskusje kwestia gotowości Polski do udziału w zbrojnej interwencji przeciw sąsiadowi. Czy, jak sądzą Majewski i Deszczyński, a także Kisielewski, podejmowane wtedy gesty militarne były tylko demonstracjami, które miały wywrzeć efekt psychologiczny, czy też – jak uważa Wojciechowski – realnie przygotowywano się do konfliktu zbrojnego, bowiem jego zdaniem Beck gotów był pójść na ryzyko wojny?³⁴ Tego nie wiemy, natomiast Deszczyński, który generalnie wysoko ocenia jakość armii czechosłowackiej, przypuszcza, że gdyby doszło do realnego konfliktu zbrojnego na Śląsku Czeszyńskim to Polacy mieliby niewielkie szanse uzyskania sukcesu.³⁵

Opublikowano też wspomnienia i materiały źródłowe dotyczące objęcia Zaolzia.³⁶

32 Janusz CHOIŃSKI, *Europa 1933–1939. Zaczarowane koło zaprzeczeń*, Warszawa 2009, s. 277.

33 J. CHOIŃSKI, op.cit., s. 278, cyt. z: Winston S. Churchill, *Druga wojna światowa*, t. I, *Nadciągająca burza*, Gdańsk 1994.

34 Marcin BOJDOŁ, *Zajęcie Zaolzia w 1938 r. w świetle pamiętników oficerów Wojska Polskiego*, „Pamiętnik Cieszyński” t. 19, 1990, s. 86–93; Henryk CHAŁUPCZAK, *Koncepcje wykorzystania mniejszości polskich w operacjach specjalnych Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego*, w: Jadwiga Kiwerska, Bogdan Koszel (red.), *Między wielką polityką a narodowym partykularyzmem*, Poznań 2002, s. 169–179; Dariusz DĄBROWSKI, *Polska dywersja wojskowa na granicy czechosłowackiej 1938–39*, w: idem (red.), *Od rywalizacji do współpracy...; idem, Rzeczpospolita Polska...*, s. 92; Marek Piotr DESZCZYŃSKI, *Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938–1939*, Warszawa 2003; idem, *Z doświadczeń „akcji zaolziańskiej” 1938 r.*, „Przegląd Historyczny” 2002, nr 4; idem, „*Akcja Zaolziańska*” 1938 r. – *co nam zostało do wyjaśnienia?*, w: Robert Kowalski (red.), op. cit., s. 29–50; E. DŁUGAJCZYK, *Tajny front...*; idem, *Polska dywersja wojskowa na Zaolziu w latach 1935–1938*, „Slezský sborník” 1996, nr 1; Tadeusz KISIELEWSKI, *W odpowiedzi historykowi czeskiemu. Polemika z Jaroslavem Valentą w sprawie stosunków polsko-czeskich w latach 1938–1945*, „Dzieje Najnowsze”, 1993, z. 2, s. 91–100; J. KUPLIŃSKI, *Polsko-czechosłowackie...*, s. 95–108; idem, *Wojskowe aspekty rewindykacji Zaolzia w 1938 roku*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1989, nr 3, s. 60–80, 1990, nr 3–4, s. 37–51; Piotr Maciej MAJEWSKI – Marek Piotr DESZCZYŃSKI, *Polska wobec ČSR: marzec – wrzesień 1938 roku*, w: J. Němeček (red.), op. cit., s. 112–114; P. M. MAJEWSKI, *Nierozegrana...*, s. 36 i n.; Krzysztof Nowak, *Leon Wolf (1883–1968). Biografia polityczna*, Katowice 2002; s. 205–206; M. WOJCIECHOWSKI, *Stosunki polsko-niemieckie 1933–1938*, Poznań 1980, s. 442.

35 M. P. DESZCZYŃSKI, *Czynnik polski w przygotowaniach obronnych Czechosłowacji w 1938 r.*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 107, 2000, nr 3, s. 91–112.

36 Kazimierz BADZIAK – Giennadij MATWIEJEW – Paweł SAMUŚ (oprac.), „*Powstanie*” na Zaolziu 1938. *Polska akcja specjalna w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*, Warszawa 1997; H. CWIĘK – M. STARCZEWSKI (oprac.), *Kilka uwag o dywersji pozafrontowej na Zaolziu 1934–1939*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1992, nr 4; Wiktor Tomir DRYMMER, *W służbie Polsce*, Warszawa 1998, s. 166–172; Andrzej GRZYWACZ – Marcin KWIECIEŃ – Grzegorz MAZUR (red.), *Zbiór dokumentów ppłk. Edmunda Charaszkiwicza*, Kraków 2000; Janusz RYT, *Sprawozdanie z działalności policji województwa śląskiego przy zajmowaniu Śląska za Olzą*, w: Robert Kowalski (red.), *Od Zaolzia po Jaworzynę. Rewindykacje graniczne jesienią 1938 r. Materiały*

Problemy związane z polską akcją wobec Zaolzia pojawiają się oczywiście w opracowaniach dotyczących szerszych zagadnień, zarówno w dziejach Polski jak Czechosłowacji.³⁷ W „Historii Czechosłowacji” Romana Hecka i Mariana Orzechowskiego, wydanej w 1969 r., krytycznie oceniono politykę Polski, uznając potraktowanie Czechosłowacji jako „brutalne”, zajęcie Zaolzia jako błąd, a zagarnięcie skrawków Spisza i Orawy za błąd jeszcze większy – bo zniweczyło poparcie słowackich polonofilów dla współdziałania z Polską, wepchnęło Słowaków w zależność od Niemiec.³⁸ Wojciech Roszkowski w swej historii Polski, wydanej najpierw w podziemiu, a potem kilkakrotnie wznawianej w rozszerzonej postaci, dziś chyba najczęściej wykorzystywanym przez młodzież podręczniku najnowszej historii, dość pobieżnie przedstawił stosunek Polski do Monachium i zmianę granicy, a w kolejnych wydaniach zmieniał sformułowania, jak gdyby nie mając pewności, jak ocenić te zdarzenia. Np. w edycji z 2003 r. uznał, że działania Becka „choć uzasadnione, stawiły Polskę u boku Niemiec”, co „przyniosło dyplomacji polskiej szkody”³⁹, a w najnowszym (dwunastym!), z 2017 r. napisał, że „jakkolwiek pretensje Polski do Zaolzia nie były bez podstaw, przyłączenie go w takich okolicznościach zatrzało wzajemne stosunki na dziesięciolecie, a w ówczesnej sytuacji wytworzyło fałszywy obraz Polski jako sojusznika Niemiec”.⁴⁰ Podobnie piszą dziś inni historycy, badający problemy okresu międzywojennego, na ogół akcentując „fatalne wrażenie zmowy niemiecko-polskiej”⁴¹, a mniej uwagi zwracając na inne aspekty.

Pisano o polityce państwa polskiego zastosowanej na przyłączonym Zaolziu.⁴² W swoim artykule pokazałem, że przejście pod polską władzę dość szybko

---

z seminarium zorganizowanego w 60. rocznicę powrotu Zaolzia i Jaworzyny do Polski, Nowy Targ 2004, s. 141–154. Wiele ważnych źródeł zawiera wydawnictwo Marek KORNAT (red.), *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1938*, Warszawa 2007. Opublikowano też polskie tłumaczenia publicystyki polskiej i słowackiej, po części dotyczącej omawianych tu problemów: Rudolf CHMEL (red.), *Kwestia słowacka w XX wieku*, Gliwice 2002; Milena JESENSKÁ, *Ponad nasze siły. Czesi, Żydzi i Niemcy. Wybór publicystyki z lat 1937–1939*, tł. Leszek Engelking, Wołowiec 2009.

- 37 Przykładowo: Janusz ALBIN, *Liczba i rozmieszczenie Polaków w Czechosłowacji do 1938 roku*, w: Wojciech Wrzesiński (red.), *Liczba i rozmieszczenie Polaków w świecie*, cz. 1, Wrocław 1981.
- 38 Roman HECK – Marian ORZECHOWSKI, *Historia Czechosłowacji*, Wrocław 1969, s. 365.
- 39 Wojciech ROSZKOWSKI, *Najnowsza historia Polski 1914–1945*, Warszawa 2003, s. 353 (jest to pierwszy tom trzytomowego opracowania).
- 40 W. ROSZKOWSKI, *Historia Polski 1914–2015*, Warszawa 2017, s. 93.
- 41 Janusz FARYŚ, *Gabinet Felicjana Sławoja Składkowskiego 16 maja 1936–30 września 1939*, w: Janusz Faryś, Adam Wątor, Henryk Walczak (red.), *Od Moraczewskiego do Składkowskiego. Gabinet Polski Odrodzonej 1918–1939*, Szczecin 2010, s. 389. Zob. podobnie Antoni CZUBIŃSKI, *Historia Polski XX wieku*, Poznań 2000, s. 174–175.
- 42 Joanna JANUSZEWSKA-JURKIEWICZ – Krzysztof NOWAK, *Zaolzie w granicach województwa śląskiego*, w: Franciszek Serafin (red.), *Województwo śląskie (1922–1939). Zarys monograficzny*, Katowice 1996, s. 196c210; Andrzej MAŁKIEWICZ, *Attitude of the Sanation regime to regained Zaolzie*, w: Tadeusz Lewowicki, Ewa Ogrodzka-Mazur, Anna Gajdzica (red.), *Borderland Sociopathology and Education 20 years of Chair and Research Group of General Pedagogy 1989–2009*, Cieszyn/Warszawa/Toruń 2009, s. 13–40; Wanda MUSIALIK, *Plany i rzeczywistość władzy polskiej na Zaolziu 1938–1939*, „Studia Śląskie”, t. XLIX, 1990, s. 109–120; Tomasz SYPNIEWSKI, *Unifikacja administracyjna i prawna ziem Śląska Cieszyńskiego przyłączonych do Polski w 1938 r.*, w: Sławomir Godek, Dariusz Makiła, Magdalena Wilczek-Karczewska (red.), *W kręgu nowożytnej*

przyniosło Polakom na tym terenie rozczarowanie, bo wzrosły ceny (częściowo wskutek niekorzystnego przelicznika koron na złotówki), powiększyło się bezrobocie, pojawiły się szykany wobec opozycyjnych partii politycznych i wyznawców protestantyzmu, dominujących wśród zaolziańskich Polaków. Dotychczas kierownicze stanowiska w administracji i przemyśle zajmowali Czesi, teraz (poza kilku wyjątkami) nie otrzymali ich miejscowi Polacy, ale przybyłe z Warszawy.

Opublikowano wyniki badań nad postawami społeczeństw polskiego i czeskiego wobec drugiego państwa⁴³. Ukazały się wspomnienia i listy polskich emigrantów politycznych przebywających w tym okresie w Czechosłowacji.⁴⁴

Przedstawiono stosunek polskich partii politycznych wobec Czechosłowacji, zwracając uwagę, że choć partie opozycyjne krytycznie odnosiły się do działań ówczesnych władz państwa na arenie międzynarodowej, to jednak zajęcie Zaolzia na ogół przyjęto pozytywnie, skupiając się na fakcie zamieszkiwania tam w większości Polaków, a ignorując szersze uwarunkowania tej zmiany granicy.⁴⁵ Triumfalizm okazała nawet narodowa demokracja, na ogół radykalnie krytykująca politykę ówczesnego rządu.⁴⁶

---

i najnowszej historii ustroju Polski. Księga dedykowana Profesorowi Marianowi Kallasowi, Warszawa 2010, s. 319–336; Józef SZYMECZEK, *Ewangelicy polscy na Zaolziu po przyłączeniu tego terenu do Polski w roku 1938*, w: S.M. Grochalski, M. Lis (red.), *Układ monachijski...*, s. 157–162.

- 43 Janusz GRUCHAŁA, *Czeskie środowiska polityczne wobec spraw polskich 1920–1938*, Katowice 2002; Tadeusz KISIELEWSKI, *Czesi w oczach Polaków*, „Dzieje Najnowsze”, 1995, nr 2, s. 115–133; Elżbieta LESIEWICZ, *Wielkopolska wobec stosunków polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*, Poznań 2000; *Kryzys monachijski i Zaolzie w opinii polskiego społeczeństwa*, w: S.M. Grochalski, M. Lis (red.), *Układ monachijski...*, s. 97–109; Karol MATYJASIK, *Reakcja społeczeństwa miasta Krakowa na zajęcie przez Polskę Zaolzia*, „Wieki Stare i Nowe”, t. 1 (6) Katowice 2009, s. 295–312; Grażyna PAŃKO, *Polska i Polacy w czeskiej opinii publicznej w okresie międzywojennym*, Wrocław 1996.
- 44 Aleksander KWIATEK, *Listy Wojciecha Korfantego do Stanisława Sopickiego (13 XI 1938 – 16 II 1939)*, „Studia Śląskie”, Seria nowa, t. XXXV (1979), s. 269–293; Wincenty WITOS, *Dziela wybrane*, t. 3 *Moja tułaczka w Czechosłowacji*, Warszawa 1995; Zob. też Tomasz FAŁECKI, *Pobył Wojciecha Korfantego w Czechosłowacji w świetle materiałów praskiego ministerstwa spraw wewnętrznych*, „Szkice Archiwalno-Historyczne”, z. 1, 1998, s. 39–43; Janina KUPIEC (oprac.), *Emigracja Wincentego Witosa w Czechosłowacji 1933–1939. Konferencja popularnonaukowa pod patronatem rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie prof. dr. hab. Franciszka Ziejki z okazji odsłonięcia obelisku ku czci Wincentego Witosa w Gródku*, w *Republice Czeskiej, 4 X 2003 r. Emigrace Wincenty Witose v Československu 1933–1939. Populární vědecká konference pod záštitou Rektora Jagellonské univerzity v Krakově prof. dr. hab. Franciszka Ziejky u příležitosti odhalení Obelisku na památku Wincenty Witose v Hrádku*, v *České republice, 4 X 2003 r.*, tł. Bohdan Małyusz, Irena i Jan Pyszko, Wierchosławice – Tarnów 2004; A. KWIATEK, *Czechosłowacja w myśli politycznej Wojciecha Korfantego. Zarys problematyki*, „Studia Śląskie” t. 70, 2011, s. 13–31.
- 45 J. FARYŚ, *Koncepcje polskiej polityki zagranicznej 1918–1939*, Warszawa 1982, s. 388–390; Sebastian Pilariski, *Polskie ugrupowania polityczne wobec Czechosłowacji 1938–1939*, Warszawa 2008. Zob. też Krzysztof Żarna, *Stanowisko polskiej opinii publicznej wobec wydarzeń w Czechosłowacji w maju 1938 roku*, „Prace Pienińskie”, t. 12, 2002, s. 36–55.
- 46 Roman WAPIŃSKI, *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław 1980, s. 321–323.

Analizowano postawy publicystów⁴⁷, m.in. dwutygodnika „Polityka”⁴⁸, w którym zdobywali doświadczenie dziennikarskie przyszli wydawcy paryskiej „Kultury”, najważniejszego czasopisma polskiej powojennej emigracji. W tym okresie pisali jeszcze w sposób głęboko naiwny, np. popierając dyktat monachijski, jako rzekomo korzystny dla interesów Polski. Po latach lider tego środowiska Jerzy Giedroyc krytycznie oceniał ten dorobek.⁴⁹

Szczególną uwagę polskich badaczy przyciągnęły dwa problemy Czechosłowacji: postępowanie wobec mniejszości niemieckiej oraz kondycja jej armii. Politykę wobec mniejszości niemieckiej zgodnie oceniano jako nierozważną, w jej konsekwencji mniejszości w dużym stopniu przyczyniły się do katastrofy państwa. Najważniejsze prace z tego zakresu napisali Karol Jonca⁵⁰ i Piotr Maciej Majewski. Ten pierwszy, wybitny prawnik i historyk prawa, autor licznych, wnikliwych badań dotyczących systemu nazistowskiego i polityki hitlerowskiej, w tym przypadku oparł się głównie na literaturze w języku niemieckim, jednym z ważnych źródeł jego wiedzy o polityce międzywojennej Czechosłowacji była książka Emanuela Moravca *Das Ende der Benesch-Republik*.⁵¹ Moravec był zawziętym wrogiem Beneša, ministrem w kolaboracyjnym „rządzie” Protektoratu. Jego książka, mimo pozorów obiektywizmu i bogatej zawartości faktograficznej, jest zarazem pamfletem politycznym, wymierzonym w międzywojenną Czechosłowację, zawiera pochwałę nazizmu i kolaboracji z Niemcami. Jonca nie do końca uwierzył Morawcowi, ale po części dał mu się zwieść, stąd przesadnie eksponował błędy polityki w stosunku do mniejszości. Starał się unikać jednoznacznych ocen, przez co np. zabrakło nawet ustosunkowania się do dyktatu monachijskiego.⁵²

Piotr Maciej Majewski wszechstronnie omówił dzieje mniejszości niemieckiej w Czechach poczynając od „Wiosny Ludów”, ale skupiając się na okresie międzywojennym, przepisy prawne regulujące położenie tej mniejszości, jej wewnętrzne zróżnicowanie w zakresie tożsamości narodowej i preferencji poli-

47 Remigiusz KASPRZYCKI, *Dobrzy i źli bracia. Obraz Czechów i Słowaków w publicystyce II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Prasoznawcze” t. 58, 2015, nr 4, s. 905–929; Małgorzata KONIARSKA, *Konflikt czechosłowacko-niemiecki w 1938 r. na łamach „Warszawskiego Dziennika Narodowego”*, „Rocznik Łódzki” 2012, t. 59, s. 255–269. Pisano też o postawach prasy prowincjonalnej – Tomasz SYSIK, *Sprawa przyłączenia Zaolzia, Spiszu i Orawy do Polski jesienią 1938 r. na łamach „Głosu Podlaskiego”*, w: Jarosław Cabaj (red.), *Prasa podlaska w XIX-XXI wieku. Szkice i materiały*, t. IV, Siedlce 2015, s. 145–157.

48 Anna CICHOCKA, *Problem Czechosłowacji na łamach „Polityki” (1938–1939)*, w: Petr Blažek, Łukasz Kamiński, Paweł Jaworski (red.), *Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi, Polacy, Słowacy 1938/39–1945–1989*, t. 1, Warszawa 2009, s. 24–25.

49 A. CICHOCKA, *Problem Czechosłowacji...*, s. 31.

50 Karol JONCA, *Dekrety prezydenta Edvarda Beneša. Niemcy w Czechosłowackiej doktrynie politycznej i prawnej 1920–1945*, Wrocław 2005.

51 Emanuel MORAVEC, *Das Ende der Benesch-Republik. Die tschechoslowakische Krise 1938*, Prag 1941 (I wyd.: *V úloze mouřenina. Československá tragedie 1938*, Praha 1939).

52 Oczywiście, Jonca wykorzystał też niemieckojęzyczne prace autorów czeskich, m.in. Zdenka Beneša, jednak o braku staranności świadczy m.in. przekręcanie czeskich nazwisk, np. premier Jan Surový to Surovy, Kuklík to Kuklik. Takich drobnych błędów jest sporo, również w zakresie dat.

tycznych, kwestie własnościowe. Wskazał, że wprowadzie w zasadzie mniejszość dała się pozyskać ideologii nazistowskiej, jednak nie brakowało osób o innych poglądach, wiernych Republice, tyle że Republika nie umiała ich lojalności wesprzeć i wykorzystać.⁵³

Wiele pisano na temat kondycji armii czechosłowackiej i jej potencjalnej zdolności do przeciwstawienia się agresji niemieckiej. Najszerzej sprawę badał, jeszcze przed 1989 r., Marian Zgórnjak. Oceniał, że „*Niemcy nie doceniali [...] przeciwnika, nie doceniała go także cała ówczesna światowa opinia publiczna. Jak na stosunkowo małe państwo Czechosłowacja dysponowała dużym potencjałem obronnym i armią zajmującą pod względem liczby zmobilizowanych wielkich jednostek szóste miejsce w Europie.*”⁵⁴

Kontynuowało ten kierunek badań kilka osób, zwłaszcza Jan P. Wiśniewski, który wysoko ocenił wysiłek militarny Czechosłowacji w okresie międzywojennym, uznając, że wydatki państwa na cele wojskowe były bardzo duże, na ogół dobrze pomyślane, w rezultacie posiadała armię na stosunkowo wysokim poziomie. Do jej mocnych stron należały artyleria i wojska pancerne. Była dobrze zorganizowana, wyposażona i wyszkolona, „*pod względem jakości sprzętu strzeleckiego należała do czołówki światowej*”, a „*czołgi czechosłowackie swymi parametrami technicznymi i rozwiązaniami technologicznymi zdecydowanie przewyższały czołgi niemieckie*”, choć „*proporcje ilościowe były wyraźnie korzystne dla strony niemieckiej*”.⁵⁵ Lotnictwo było mniej liczne i mniej nowoczesne niż niemieckie, ale różnica nie była duża. Pod względem liczby samolotów wojskowych Czechosłowacja w 1938 r. zajmowała szóste miejsce w Europie (po Francji, Wielkiej Brytanii, Niemczech, Włoszech, ZSRR). Jak na stosunkowo małe państwo dysponowała dużym potencjałem zbrojnym, można wręcz mówić o „spartańskich cechach” państwa. Żołnierze byli dobrze wyszkoleni, zwłaszcza służący w wojskach pancernych i lotnictwie.

Wiśniewski uważa, że w razie wojny armia czechosłowacka byłaby dla Niemców równorzędnym przeciwnikiem. Według niego przewaga sił niemieckich przeznaczonych do akcji przeciw Czechosłowacji wynosiła w zakresie ogólnej liczby żołnierzy 1,2, liczby samolotów 2,3, liczby czołgów 2,9. Stara się uza-

53 Piotr Maciej MAJEWSKI, *Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*, Warszawa 2001; idem, „*Niemcy sudeccy*” 1848–1948. *Historia pewnego nacjonalizmu*, Warszawa 2007 (tłumaczenie czeskie: *Sudetští Němci 1848–1948. Dějiny jednoho nacionalismu*, tł. Markéta Páralová Tardy, Brno 2014).

54 Marian ZGÓRNIK, *Europa w przededniu wojny. Sytuacja militarna w latach 1938–1939*, Kraków 1993, s. 150; zob. też wcześniejsze publikacje tego autora: *Sytuacja militarna Europy w okresie kryzysu politycznego 1938 r.*, Warszawa 1979; idem, „*Fall Grün*” i przygotowania obronne Czechosłowacji w 1938 r., w: Andrzej Szefer (red.), *Historia i współczesność*, t. 1 *Polska i Europa w XX wieku*, Katowice 1977; idem, *Wojskowe aspekty kryzysu czechosłowackiego 1938 r.*, Kraków 1966; idem, *Z problematyki polityczno-wojskowej Polski i Czechosłowacji w latach 1921–1938*, w: Michał Pułaski, Irena Stawowy-Kawka, Wojciech Rojek, Artur Patek (red.), *Z dziejów Europy Środkowej w XX wieku. Studia ofiarowane Henrykowi Batowskiemu w 90 rocznicę urodzin*, Kraków 1997, s. 95–108. Opinię Zgórnika z uznaniem powtarza Jerzy Tomaszewski, *Czechosłowacja*, s. 73.

55 Jan P. WIŚNIEWSKI, *Armia czechosłowacka w latach 1932–1938*, Toruń 2002, s. 91, 132.

sadnić tezę, że gdyby sojusznicy przyszli z pomocą, armia mogła skutecznie bronić kraju. Bez takiej pomocy walka z Niemcami byłaby raczej skazana na niepowodzenie, ale dzięki dobremu wyszkoleniu żołnierzy i wysokiej jakości sprzętu mogła być długotrwała i sprawić agresorowi poważne problemy⁵⁶. „Strona niemiecka nie doceniła więc swego przeciwnika, nie docenili go również niewierni sojusznicy [...]. Nagły atak, planowany na 1 października, trafiłby na zmobilizowane i przygotowane do walki czechosłowackie dywizje, co odróżniło je od nieco spóźnionych w mobilizacji dywizji armii polskiej we wrześniu 1939 roku”⁵⁷. Jerzy Tomaszewski podsumowuje, że Czechosłowacja we wrześniu 1938 r. „pomimo wielu niesprzyjających okoliczności znajdowała się w położeniu militarnym korzystniejszym niż rok później Polska”, a kapitulacja wynikała nie ze słabości militarnej, lecz z osamotnienia politycznego⁵⁸.

Skład narodowy armii czechosłowackiej omówił Piotr M. Majewski, który uznał go za istotny czynnik osłabiający jej siłę bojową.⁵⁹ Większość badaczy uważa jednak, że Czechosłowacja jesienią 1938 r. wobec ogromnej przewagi niemieckiej nie miała szans na skuteczną obronę.⁶⁰ Piotr Wandycz ocenił jednoznacznie: „Czechosłowacja znalazła się na pozycji strategicznie nie do obrony”⁶¹, wojnę musiałaby przegrać, a nawet porównał ówczesną sytuację z klęską białogórską.⁶² Warto zauważyć, że opinie takie wyrażali historycy specjalizujący się w problemach innych niż dzieje wojskowości, kształtowali je na podstawie wypowiedzi polityków, a nie badań z zakresu obronności.

Wiesław Balcerak⁶³ i Henryk Bułhak⁶⁴ badali problemy relacji polsko-czechosłowackich w zakresie spraw wojskowych i możliwości zawarcia sojuszu

56 Idem, *Armia czechosłowacka...*, s. 76, 209.

57 J.P. WIŚNIEWSKI, *Armia czechosłowacka...*, s. 211.

58 J. TOMASZEWSKI, *Czechosłowacja*, s. 73.

59 Piotr M. MAJEWSKI, *Nierozegrana...*, s. 73–92. Autor ten poświęcił problemom armii czechosłowackiej także artykuły: *O armii czechosłowackiej raz jeszcze*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2004, nr 2, s. 253–255.

60 Andrzej ESSEN, *Generacja międzywojenna Polaków i Czechów wobec doświadczeń historii*, w: Michał Pułaski, Jaroslav Valenta (red.), *Doświadczenia trzech generacji Polaków, Czechów i Słowaków 1918–1998*, Wrocław 1998, s. 76.

61 P. WANDYCZ, *Polityka...*, s. 146.

62 Piotr S. WANDYCZ, *Cena wolności. Historia Europy Środkowo-Wschodniej od średniowiecza do współczesności*, tł. Tomasz Wyrozumski, Kraków 2003, s. 320.

63 Wiesław BALCERAK, *Czynniki integrujące i osłabiające ład wersalski w Europie Środkowo-Wschodniej 1919–1939*, w: Janusz Żarnowski (red.), *Ład wersalski w Europie Środkowej*, Wrocław 1977; idem, *Państwa Europy środkowej i południowo-wschodniej a problem bezpieczeństwa zbiorowego (1918–1939)*, „Z dziejów stosunków polsko-radzieckich”, 1976, t. 15, s. 3–23; idem, *Stosunki polsko-czechosłowackie 1918–1939. Uwarunkowania i determinanty*, w: idem (red.), *Stosunki polsko-czechosłowackie a rewolucje ludowo-demokratyczne*, Wrocław/Warszawa/Kraków 1980.

64 Henryk BUŁHAK, *Czechosłowackie próby wznowienia rozmów na temat sojuszu wojskowego z Polską (1937–1938)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XII, 1976, s. 203–210; idem, *Polsko-czechosłowackie stosunki wojskowe 1918–1939*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” r. 10, nr 4 (2009), s. 161–168; idem, *Próba czechosłowackich kół wojskowych nawiązania rozmów sojuszniczych z polskim Sztabem Głównym w marcu 1938 r.*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XV, 1979, s. 205–209; idem, *Stosunek Józefa Becka do Czechosłowacji w r. 1938 w*

między naszymi państwami. Choć istniały różne formy ograniczonej współpracy (np. w zakresie produkcji i eksportu uzbrojenia), to możliwości zawarcia sojuszu, jak oceniali, były przez cały okres międzywojenny nikłe, a w 1938 r. praktycznie ich nie było. Edward Długajczyk i Piotr Kołakowski wnikliwie przedstawili aktywność polskiego wywiadu wobec Czechosłowacji w interesującym nas okresie.⁶⁵ Ten ostatni pokazał, że do września 1938 r. jego działalność była dość efektywna, potem jednak to się zmieniło na gorsze.⁶⁶ Powstał też artykuł o pracy konsulatu Republiki Czechosłowackiej w Gdyni w omawianym okresie.⁶⁷

Niewiele pisano o sytuacji wewnętrznej w Czechosłowacji, choć wzmianki na ten temat pojawiały się w publikacjach dotyczących innych kwestii. Do wyjątków należy Romuald Turkowski, który rzetelnie omówił dzieje czeskich agrarystów, niestety, wydarzeniami roku 1938 zajął się tylko pobieżnie.⁶⁸ Wspominano też o tym jak bolesna była dla Czechów polska akcja wobec Zaolzia.⁶⁹

Zastanawiano się, co było główną przyczyną dramatu Czechosłowacji w 1938 r. – czy słabość wewnętrzna, wynikająca ze struktury państwa, czy też przemoc zewnętrzna. Ta dyskusja stanowi dalekie echo sporu polskich historyków – szczególnie wyrazistego w XIX w. – co było przyczyną rozbiorów i upadku Rzeczypospolitej w XVIII w.? Andrzej Essen bronił tezy, że zadecydowała obca przemoc: „Zarówno irredenta niemiecka jak i węgierska były sterowane z zewnątrz”.⁷⁰ Niemniej czynniki wewnętrzne jego zdaniem ułatwiły destrukcję, najważniejszym była polityka wobec Słowaków, „fałszywa koncepcja czechosłowakizmu”⁷¹, a także polityka wobec mniejszości niemieckiej i węgierskiej. Autor ten ocenił, że Polska zawiodła się na sojusznikach w 1939 r. podobnie jak Czechosłowacja w 1938 r., choć nieco odmienne były skutki – w społeczeństwie czeskim nastą-

---

ujęciu Michała Lubińskiego, dyrektora Gabinetu Ministra Spraw Zagranicznych II Rzeczypospolitej, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, T. XXX, 1995, s. 123–128.

65 Edward DŁUGAJCZYK, *Tajny front na granicy cieszyńskiej. Wywiad i dywersja w latach 1919–1939*, Katowice 1993; Piotr KOŁAKOWSKI, *Działalność polskiego wywiadu wojskowego przeciw Czechosłowacji pod koniec lat trzydziestych*, w: Petr Blažek, Łukasz Kamiński, Paweł Jaworski (red.), *Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi, Polacy, Słowacy 1938/39–1945–1989*, t. 1, Warszawa 2007, s. 32–40. Zob. też idem, *Między Warszawą a Pragą. Polsko-czechosłowackie stosunki wojskowo-polityczne 1918–1939*, Warszawa 2007; idem, *Lotnictwo czechosłowackie w okresie międzywojennym w świetle raportów polskich attachés wojskowych w Pradze*, „Zeszyty Naukowe Muzeum Wojska” 2004, z. 17.

66 P. KOŁAKOWSKI, *Działalność polskiego wywiadu...*, s. 38–39.

67 Krzysztof CHALIMONIUK, *Konsulat Republiki Czechosłowackiej w Gdyni (1937–1939)*, „Rocznik Gdyni” nr 26, 2014, s. 45–61. Zob. też idem, *Emigracja z Czechosłowacji przez Gdynię w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku*, „Nautologia” 2016, r. 51, nr 153, s. 39–48.

68 Romuald TURKOWSKI, *Agraryści czechosłowaccy w latach 1935–1938–1989. Od schyłku działalności w I Republice do emigracyjnej egzystencji na Zachodzie*, Warszawa 2013.

69 Sławomir M. NOWINOWSKI, *Stosunki polsko-czechosłowackie u progu drugiej wojny światowej. Bilans otwarcia*, w: Petr Blažek, Łukasz Kamiński, Paweł Jaworski (red.), *Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi, Polacy, Słowacy 1938/39–1945–1989*, t. 1, Warszawa 2009, s. 12–17.

70 A. ESSEN, *Generacja...*, s. 76.

71 Idem, *Generacja...*, s. 81.

piło głębokie rozczarowanie współpracą z Zachodem, zaś w polskim, mimo pewnego rozczarowania, zachowała się nadzieja na pomoc ze strony Zachodu.⁷²

Brakuje dotychczas w polskiej nauce całościowego omówienia polityki zagranicznej Czechosłowacji zarówno w całym okresie międzywojennym, jak i w 1938 r., choć są opracowania cząstkowe. Stanisław Żerko omawiając politykę zagraniczną Niemiec w latach 1933–1939 wiele miejsca poświęcił problemom relacji niemiecko-czechosłowackich.⁷³ Stosunki czechosłowacko-brytyjskie wnikliwie zanalizował Radosław Paweł Żurawski vel Grajewski.⁷⁴ Omawiano też relacje Czechosłowacji ze Stanami Zjednoczonymi.⁷⁵

Polscy badacze wiele uwagi poświęcili problemom Słowacji. Szczególnie wiele pisała Ewa Orlof, wskazując, że wśród polityków polskich byli zwolennicy zagarnięcia Słowacji przez Węgry, ale decydował Beck, który był zwolennikiem istnienia niepodległej Słowacji, którą Polska, w jego przekonaniu, jest w stanie uzależnić od siebie. Nie przewidział, że III Rzesza okaże się bardziej od Polski skuteczna i Słowacja znajdzie się pod jej wpływem.⁷⁶

Krzysztof Żarna jest autorem książki i szeregu artykułów o mniejszości niemieckiej na Słowacji, wskazał w szczególności, że nie uległa ona w takim stopniu jak w Czechach propagandzie nazistowskiej.⁷⁷

72 Idem, *Generacja...*, s. 76–77.

73 Stanisław ŻERKO, *Niemiecka polityka zagraniczna 1933–1939*, Poznań 2005; idem, *Niemiecka polityka zagraniczna w przededniu II wojny światowej*, w: S. Dębski, M. Narinski (red.), *op.cit.*, s. 85–129.

74 Radosław Paweł ŻURAWSKI VEL GRAJEWSKI, *Brytyjsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne (październik 1938 r. – maj 1945 r.)*, Warszawa 2008; idem, *Wielka Brytania w dyplomacji Edvarda Beneša (październik 1938 – sierpień 1942)*, „Dzieje Najnowsze” 2006 r. 38, nr 2, s. 31–53.

75 Bogdan GRZEŁOŃSKI, *Dyplomacja Stanów Zjednoczonych Ameryki wobec zagrożenia Czechosłowacji i Polski (12 marca 1938 – 1 września 1939)*, Warszawa 1995; Hanna MARCZEWSKA-ZAGDAŃSKA, *Czechosłowacja w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych 1933–1938*, Warszawa 1996.

76 Ewa ORLOF, *Dyplomacja polska wobec sprawy słowackiej w latach 1938–1939*, Kraków 1980; eadem, *Karol Sidor i jego polonofilstwo*, w: eadem (red.), *Od poznania do zrozumienia, Polacy, Czesi, Słowacy w XX wieku*, Rzeszów 1999, s. 100–108; *Kwestia słowacka w roku 1938 i stosunek do niej polskiego MSZ*, w: Henryk Batowski (red.), *Rok 1938: Aneksja Austrii i Monachium*, Kraków 1987, s. 81–95; eadem, *Stosunki polityczne polsko-słowackie w okresie międzywojennym*, w: Lubica Kázmerová, Ewa Orlof a kol. (red.), *Slovensko-polské vzťahy 1918–1945 očami diplomatov (venované 100. výročiu narodenia prof. Henryka Batowského)*, Bratislava 2008; eadem, *Stosunki polsko-słowackie w historiografii polskiej po II wojnie światowej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”. Historia. Z. 8, (1999), s. 171–184.

77 Krzysztof ŻARNA, *Między Berlinem a Budapesztem. Sytuacja polityczna Niemców karpaccich w latach 1918–1939*, Toruń 2011; idem, *Aktywność polityczna Niemców karpaccich w latach 1933–1938*, „Limes. Studia i materiały z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej”, 2008, nr 1, s. 244–269; idem, *Działalność niemieckich organizacji gimnastycznych i kulturalnych na terenie Słowacji w 1938 r.*, w: Włodzimierz Bonusiak (red.), *Historia. Polityka. Społeczeństwo. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Henrykowi Cimkowi*, Rzeszów 2008; idem, *Działalność polityczna Niemców karpaccich w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Przegląd Narodowościowy”, nr 4 (2015), s. 169–183; idem, *Hitler, Henlein, Karmasin. Mniejszość niemiecka na Słowacji w polityce III Rzeszy (1933–1939)*, Przemyśl 2009; idem, *Partia Niemców sudeckich w działalności politycznej mniejszości niemieckiej w Słowacji w latach 1935–1938*, „Polityka i Społeczeństwo”, 2008, nr 5, s. 156–174.

Stosunkowo wiele publikacji dotyczy Rusi Podkarpackiej, a w szczególności polskich działań podejmowanych wobec tego kraju.⁷⁸

Najobszerniejszym w polskiej literaturze omówieniem polityki wewnętrznej Czechosłowacji od wiosny 1938 r. do marca 1939 r. jest moja książka „Samobójstwo demokracji.”⁷⁹ Pozostawiając innym ocenę wartości zawartych tu ustaleń, przedstawię tylko najważniejsze wnioski. Szok, jakim była dla czeskich polityków postawa Francji i Wielkiej Brytanii, „dyktat monachijski” i polityka Niemiec oraz Włoch w tym okresie, doprowadził ich do błędnej oceny sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej. Chcieli za wszelką cenę ocalić państwo, choćby okrojone i podporządkowane Niemcom. Uznali, że skończył się dziejowy epizod sukcesów demokracji, teraz w świecie dominować będą tendencje autokratyczne czy totalitarne, trzeba więc przebudować państwo w takim właśnie kierunku. Myśleli tak ci sami politycy, którzy do niedawna stanowili filary demokracji. Przez pierwsze miesiące po Monachium ratowali, co się da, z rozpadającego się państwa, a jednocześnie z rezygnacją przyjmowali kolejne zamachy na granice, na suwerenność polityczną i ekonomiczną. Z bólem, ale akceptowali coraz dalsze ingerencje Berlina w życie gospodarcze i społeczne. Likwidowali demokrację, „ujednolicali” partie i stowarzyszenia, ograniczali prawa obywatelskie. Godzili się ze wzrostem znaczenia ekstremistów i z działaniami antysemitycznymi.

78 Kazimierz BADZIAK – Giennadij MATWIEJEW – Paweł SAMUŚ (oprac.), *Akcja „Łom”. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*, Warszawa 1998; Jan Jacek BRUSKI, *Rząd i partie polityczne I Republiki Czechosłowackiej wobec sporu o orientację narodową Rusinów Zakarpackich (1919–1938)*, „Studia Historyczne”, 1997, z. 2, s. 191–211; J. J. BRUSKI – Jan PISULIŃSKI, *Stiepan Fencik i Rosyjska Partia Narodowo-Autonomiczna. Karta z działań polskiej dyplomacji na Rusi Podkarpackiej*, w: Ewa Orlof (red.), *Od poznania do zrozumienia, Polacy, Czesi, Słowacy w XX wieku*, Rzeszów 1999, s. 137–145; Dariusz DĄBROWSKI, *Polska dywersja wojskowa na granicy czechosłowackiej 1938–39*, w: idem (red.), *Od rywalizacji do współpracy. Relacje polsko-czeskie w badaniach młodych historyków z Polski i Republiki Czeskiej*, Wrocław 2003; idem, *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, Toruń 2007; idem, *Rozbite alebo rozpad? Polska politika voči Československu a otázka maďarských aktivít s cieľom revízie hraníc na Podkarpatskej Rusi*, w: Valerián Bystrický, Miroslav Michela, Michal Schvarc, *Rozbite alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*, Bratislava 2010, s. 254–271; Michał JARNECKI, W „Republice Nauczycieli”. *Ewolucja stosunków politycznych na Rusi Zakarpackiej w dobie autonomicznej 1938–1939*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. XLII, Warszawa 2007, s. 137–152; Zdzisław ILSKI – Andrzej MAŁKIEWICZ, *Problem autonomii Zakarpacia w okresie przynależności do Czechosłowacji (1919–1939)*, w: Євген Перегуда (red.), *Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація*, Київ 2015, s. 284–298; Jerzy KOZEŃSKI, *Wokół Rusi Podkarpackiej 1938*, w: Ewa Orlof (red.), *Stosunki polsko-czesko-słowackie w latach 1918–1945*, Rzeszów 1992; Jerzy KUPLIŃSKI, *Polskie działania dywersyjne na Ukrainie Zakarpackiej w 1938 roku*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1996, nr 4; A. MAŁKIEWICZ, *Dwudniowe państwo – Karpacka Ukraina w marcu 1939 r.*, w: Stefan Dudra, Bohdan Halczak, Roman Drozd, Iryna Betko, Michał Śmigiel (red.), *Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, Zielona Góra 2010, s. 117–124; idem, *Ruś Karpacka i Ziemia Kłodzka. Losy dwóch pogranicznych ziem Czechosłowacji w XX wieku*, w: Ryszard Gładkiewicz, Ondřej Felcman (red.), *Historyczne i współczesne problemy Ziemi Kłodzkiej. Studia i materiały. I*, Wrocław – Kłodzko – Praha 2015, s. 125–138.

79 A. MAŁKIEWICZ, *Samobójstwo demokracji. Czechosłowacja w okresie II Republiki 1938–1939*, Wrocław – Zielona Góra 2013.

Wszystko to nie ocaliło państwa, a raczej ułatwiło Niemcom zlikwidowanie go. O ile polityka I Republiki nie zapobiegła klęsce, to polityka II Republiki nie zapobiegła katastrofie. Nadzieja na wzmocnienie państwa dzięki rozmontowaniu demokracji okazała się złudna, zamieniło się – używając nieznanego wtedy, a obecnie modnego wśród politologów terminu – we *fragile state* (państwo kruche). Pozbawiono obywateli wiary w dotychczasowe wartości, a nie dano im nowych, przez co większość – choć były pozytywne wyjątki – stała się bierna, państwo osłabło, w połowie marca 1939 r. okazało się bezradne w obliczu nowych zagrożeń. Tak jak zdrada monachijska stała się podręcznikowym przykładem błędnej polityki międzynarodowej, tak postępowanie twórców II Republiki może służyć jako ostrzeżenie przed podważaniem zasad demokracji. Demokracja ma mnóstwo wad, losy międzywojennej Czechosłowacji ujawniły ich szczególnie wiele. Jej negowanie prowadzi wszakże do nieszczęść znacznie większych.

Autor | Author

Andrzej Małkiewicz

Uniwersytet Zielonogórski
ul. Licealna 9
65-417 Zielona Góra
amalkiewicz@wp.pl.

prof. dr hab. Andrzej Małkiewicz (* 1950) bada problemy stosunków polsko-czeskich, polsko-ukraińskich, systemów politycznych, bezpieczeństwa narodowego, globalizacji.

Summary

The Year 1938 According to the Polish Historians

The historic events in the year 1938, was widely described in many papers. However, for Polish historians more important are events from 1939 year. The scholars were trying to explain the root of the annexation of Zaolzie by Poland. Some of them, like Pobóg-Malinowski, was looking for justification for this kind of foreign policy. Another Polish academics, like S. Żerko, point to the confluence of Polish and German policy, but also denied the existence of formal alliance between Poland Republic and the Germany. The majority of them, avoided unambiguous thoughts. The historians used to describe the domestic transitions, cleave of Slovakia and Carpathian Ruthenia, declined of democracy and subordinate from Nazi Germany.

Obnova masarykovské tradice a oslavy 50. výročí Československa na Královéhradecku

ALEŠ ROUBAL

Abstrakt | Abstract

Předkládaná studie analyzuje vzepětí občanské společnosti v období tzv. „Pražského jara“ na odkazu T. G. Masaryka. Společnost v této době procházela jistou vnitřní dynamikou a část obyvatel se nadšeně přihlásila k obnovení prvorepublikové tradice TGM. Činnost nově ustavených společenských a zájmových organizací směřovala k postavení pomníku TGM a široké osvětové kampani týkající se prvního československého prezidenta. Srpnová okupace veškeré tyto snahy postupně zmařila a z říjnových oslav 50. výročí oslav Československa se stala důstojná, ale ryze formální událost.

The present study analyzes the rise of civil society during the so-called „Prague Spring“ Era on the legacy of T. G. Masaryk. At that time, the society experienced some internal dynamics, and part of the population enthusiastically argued for the renewal of the TGM tradition of the First Republic. The activities of the newly established social and interest organizations were aimed at the construction of monument of TGM and a broad educational campaign concerning the first Czechoslovak president. The August occupation (1968) gradually thwarted all these efforts and the October celebrations of the 50th anniversary of Czechoslovakia became a dignified but purely formal event.

Klíčová slova | Key Words

T. G. Masaryk, socha, 1968, občanská společnost, Československo

T. G. Masaryk, statue, 1968, civil society, Czechoslovakia

Fenomén náhlého „probuzení“ české občanské společnosti v době tzv. „Pražského jara“ zůstává stále na okraji pozornosti soudobé české historiografie. Preferovány byly doposud především politické aspekty a hlavní „spektakulární“ události tzv. krizových let, jako byl Akční program KSČ, intervence 21. srpna, mimořádný 14. sjezd KSČ, sebeupálení J. Palacha, hokejové události v březnu 1969 apod.¹ V současné odborné literatuře nejsou události let 1968–1969 zmapovány v řadě regionů, mezi něž patří i tehdejší Východočeský kraj s hlavním centrem Hradcem Králové. Předmětem této studie je příprava a samotný průběh

1 Tato studie je financována prostřednictvím interní grantové agentury Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

oslav 50. výročí vzniku ČSR. Zcela nové pojetí tohoto svátku v roce 1968 nebylo prozatím uceleně zpracováno.

Dosavadní studie, které se tomuto tématu věnují, mají spíše celorepublikový význam. Při obecné heuristice nelze opomenout především tituly, jakými jsou *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*² nebo *Československý parlament na prahu Pražského jara*³. Základní výzkum se opíral především o fondy Okresního výboru KSČ, Městského národního výboru a dobového regionálního tisku.⁴ Původní předpoklad ohledně detailní analýzy činnosti Okresního výboru Národní fronty v Hradci Králové nemohl být uskutečněn, protože v archivech tyto fondy zcela chybí. Autor tedy musel bádát v alternativních fondech, které mu poskytly kvalitní a nosnou pramennou základnu. K pramenům regionální provenience lze uvést také edici pramenů s názvem *Normalizace na Královéhradecku* nebo *Zpráva o událostech let 1967–1970 v okrese Hradec Králové*,⁵ kterou pro Komisi vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 zpracovávali regionální historici nebo zaměstnanci archivu.

Podle dostupných pramenů i mnohých pamětníků zanechaly oslavy 50. výročí Československa výraznou stopu u tehdejších aktivních účastníků občanského života. Odkazy svobodné mysli a svobodné lidské tvorby, které přetrvaly do dnešních dnů, jsou patrné v každém městě či obci. Tehdejší přímí účastníci, u nichž nastal zásadní obrat ve vnímání TGM, nám přenechali několik odhalených pomníků, plastik zakladatele republiky, desítky až stovky stromů svobody, různých ocenění, vyznamenání či pamětních medailí významným osobnostem a v neposlední řadě i různé soutěže a závazky, především v podnicích.

První, a zcela formální zmínku o pojetí oslav 28. října na Hradecku naznačovalo usnesení 46. schůze předsednictva okresního výboru KSČ v čele s jeho vedoucím tajemníkem Václavem Němcem, který představil plán akcí na rok 1968. Den vzniku samostatného Československa byl zmíněn v souvislosti s jubilejním 50. výročím a byl postaven na roveň s oslavami tzv. Vítězného února, 1. května a 9. května. Politicko-organizační zajištění bylo nyní plně v kompetenci předsednictva OV KSČ, konkrétně tajemníka Oldřicha Kysilky, potažmo pomocné komise oslav, jež měla projednat úkoly národních výborů a společenských organizací, vyplývající z plánu hlavních akcí na rok 1968. Koordináční činnost jednotlivých výročí probíhala prostřednictvím základních organizací KSČ, které posuzovaly především jejich politický, „ideově-výchovný a kulturně-společenský význam,“ což bylo hlavním určujícím faktorem pro jejich obsahové zaměření a jejich sladění s ostatními úkoly, zejména volbami do národních výborů a Národního shromáždění. Zvláštní pozornost byla věnována zejména 20. výročí

2 Milan BÁRTA – Jan BŘEČKA – Jan KALOUS, *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*, Praha 2013, s. 336.

3 Ondřej FELCMAN, *Československý parlament na prahu pražského jara*, Praha 2015, s. 344.

4 Státní okresní archiv v Hradci Králové (dále jen SOKA Hradec Králové), OV KSČ; SOKA Hradec Králové Měst. NV; SOKA Pochodeň, Nové Hradecko.

5 Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, „*Zpráva o událostech let 1967–1970 v okrese Hradec Králové*“. Hradec Králové, 1991.

28. února, 30. výročí Mnichovské dohody, 50. výročí vzniku ČSR a 25. výročí podepsání smlouvy o přátelství mezi Československem a Sovětským svazem. Jak lze ovšem předpokládat, prozatímní charakter příprav jednotlivých akcí neměl podobu spontánních oslav, ale jednalo se spíše o ideologickou přípravu, „vyzbrojení lektorů, propagandistů a všech pracovníků na ideologické frontě“. První verze přípravy oslav se nesla plně v duchu ústřední stranické ideové koncepce, jež znamenala řadu slavnostních zasedání hlavních politických orgánů, v obcích se jednalo o veřejné schůze stranických organizací a národních výborů. Ve vzdělávacích zařízeních měl být plošně aplikován model speciální výchovné činnosti, která měla být zaměřena především na prohlubování socialistického vlastenectví a internacionalismu s důrazem na objasňování „*třídního charakteru buržoazní republiky a bojů KSČ a dělnické třídy za skutečnou národní a sociální svobodu pracujících*“.⁶

Jednou ze základních součástí kampaně byla i tradice slavnostního uzavírání závazků, v tomto případě na počest 50. výročí vzniku ČSR, a to z iniciativy rady Městského národního výboru. Masové přijímání závazků se odehrávalo v občanských výborech, podnicích, ve školách, institucích různého druhu, ale i ve vojenských útvech. Celoměstský závazek zahrnoval investiční část s důrazem na stavby trvalé hodnoty v rámci plánu akce „Z“ a neinvestiční část, která zahrnovala svépomocnou práci v úklidu a údržbě veřejného prostoru.⁷

Reformy nového stranického vedení v čele s Alexandrem Dubčekem v zájmu urychlení procesu demokratizace, dubnový Akční program, který obsahoval i svobodu tisku, měly ve společnosti značný ohlas. Na jaře roku 1968 procházela společnost i Komunistická strana Československa zvláštní vnitřní dynamikou, která se promítala ve všech složkách společnosti. Již v dubnu 1968 se začaly ozývat hlasy z různých společenských a jiných organizací ohledně postavení pomníku T. G. Masaryka. Pro ilustraci lze uvést například ČSM – Silnice, OV ČSM Hradec Králové, Československý svaz výtvarných umělců, Stavoprojekt, Svaz protifašistických bojovníků nebo odbojová organizace Barium Velký Josef. Můžeme tedy konstatovat, že právě z masových složek, které byly od února 1948 povinně začleněny v Národní frontě, začaly – poprvé po dvaceti letech – vznikat nové vnitropolitické a společenské poměry, které vedly k větší emancipaci a pluralitě názorů v řadě oblastí společenského života.

Kromě Československé strany socialistické a Čs. strany lidové⁸ se začala nově etablovat Československá sociální demokracie. Dne 18. května 1968 zaslal přípravný výbor sociální demokracie dopis ústřednímu výboru Národní fronty o obnovení činnosti strany, a to také ve Východočeském kraji. Byl vytvořen prozatímní krajský přípravný výbor Československé sociální demokracie v Hradci Králové.⁹

6 SOkA Hradec Králové, předsednictvo OV KSČ 2. 1. 1968, kr. 80.

7 SOkA Hradec Králové, zápis z 85. schůze rady Měst. NV, 5. 1. 1968, kn. 171.; srov. SOkA Hradec Králové, rada Měst. NV, 8. 2. 1968, kn. 174.

8 SOkA Hradec Králové, *Pochodeň*, ročník (dále roč.) 57, číslo (dále č.) 157, 20. 7. 1968.

9 *Nové Hradecko*, X, č. 3, 17. 7. 1968.

Aktivizovali se rovněž řadoví komunisté. Pod jejich tlakem se mimořádná okresní konference, konaná 27. června za účasti 600 delegátů, přihlásila k Akčnímu programu KSČ. Stejnou linii již od počátku politických a společenských změn zkrraje roku 1968 sledovali i novináři východočeské Pochodně a od 1. července také obnoveného Nového Hradecka, a postavili se tak na pozice obrodného procesu.¹⁰ V této souvislosti nutno poznamenat, že úloha sdělovacích prostředků v okrese Hradec Králové byla klíčová. Od března 1968 byl zvýšený zájem o noviny, v porovnání s lednem se v okrese prodávalo zpravidla o 6 tisíc výtisků více každý den. Pro ilustraci lze uvést deník Pochodeň. Při otisknutí projevu ekonoma Oty Šika byl v Hradci Králové zvýšen náklad jednorázově o 3 tisíce, a byl vyprodán. U všech titulů bylo prodáno za březen 1968 o 200 tisíc výtisků více.¹¹

Občané okresu si ve svém nadšení neuvědomovali či možná nechtěli uvědomit reálné nebezpečí, které obrodnému procesu hrozilo. Přitom i na Hradecku byla zřetelná formující se konzervativní opozice složená ze zakládajících členů strany a z některých příslušníků Lidových milic. Podle dostupných pramenů je ale možno konstatovat, že všichni ostatní komunisté, stejně jako bezpartijní, spontánně projevovali důvěru a podporu ÚV KSČ.¹²

Organizace a oslavy 1. máje v roce 1968 byly úzce spjaty s 50. výročím vzniku Československa a mělo zcela otevřeně probíhat v rámci demokratizačního procesu v zemi. Původní představa Městského národního výboru v Hradci Králové však vycházela z již zavedených manifestací se sledovanou účastí a rutinním, každoročně opakujícím se programem. V průběhu oslav, které se z velké části konaly na Všesportovním stadionu, však účastníci projeví vlastní iniciativu s kulturním programem a alegoriemi, které byly co do významu projevem svobodného myšlení a společenského uvědomění směrem k tradicím 50. výročí Československé republiky. Volnou ruku v iniciativě přípravy měly společenské organizace, které tak získávaly stále masovější podporu. I z těchto důvodů, se oslavy 1. máje staly zcela spontánní a svobodnou akcí, která v Hradci Králové neměla bezmála dvacet let obdoby.¹³

Jistým zlomem byl březen 1968, ve městě, které v letech první republiky ve volbách komunistům příliš nepřálo, i přes pouňorové represe hraničící s projevy vandalství zůstala velmi živá masarykovská tradice. Odpoledne 6. března 1968 se nadšeně přihlásila část obyvatel k myšlenkám TGM. Ku příležitosti narození prvního československého prezidenta začali lidé na místo, kde dříve stál pomník T. G. Masaryka, nosit květiny a zapalovat svíce. O den později v dopoledních hodinách instalovali hradečtí občané obraz prvního prezidenta Československa

10 Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, „Zpráva o událostech let 1967–1970 v okrese Hradec Králové“, Hradec Králové, 1991.

11 SOKA Hradec Králové, sbírka dokumentů k roku 1968, kr. 3.

12 Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, „Zpráva o událostech let 1967–1970 v okrese Hradec Králové“, Hradec Králové, 1991.

13 SOKA Hradec Králové, zápis z 93. schůze rady Měst. NV, 26. 4. 1968, kn. 180, srov. SOKA Hradec Králové, zápis z 95. schůze rady Měst. NV, 24. 5. 1968, kn. 182.

právě na toto nové pietní místo. Od rána sem proudily stovky občanů, dokonce i vojáci v uniformách. Podle dobových pramenů lze návštěvnost Leninova náměstí¹⁴ odhadovat na 3 tisíce návštěvníků za den. Přímo na náměstí bylo možné pozorovat skupiny lidí reprezentující různé názorové proudy, které se buď hlásily k odkazu TGM, nebo tuto postavu našich dějin vnímaly poněkud rozporuplně a dožadovaly se kritického hodnocení T. G. Masaryka.¹⁵

Odpoledne dorazila skupina studentů Střední všeobecně vzdělávací školy¹⁶ s transparentem, který nesl nápis „*studenti SVVŠ památce TGM.*“ Následující den chtěli někteří pracovníci školy transparent z tehdejšího Leninova náměstí odstranit, ale kolemjdoucí lidé tomuto zabránili. Studenti měli být posléze potrestáni důtkou třídního učitele. Případ vyvolal zájem veřejnosti, i prostřednictvím redakce Pochodně, jež se dotazovala vedení školského ústavu na průběh celé akce. Nakonec byla celá věc vysvětlena na celoustavním výboru ČSM, kdy studenti byli pouze pokáráni za to, že si propůjčili jméno školy bez jakéhokoli pověření.¹⁷ Samotný proces obnovení odkazu TGM byl ve společnosti na Hradecku velmi akcentován. Utvořil se zde zajímavý diskusní prostor, jehož středem se stala tehdejší redakce deníku Pochodeň. Byla jakýmsi zaštiťujícím prvkem veřejné diskuse, nejen co se týče samotné obnovy památníku TGM, která byla ústředním tématem oslav 50. výročí Československa. Souběžně s tím probíhala i debata ohledně jeho myšlenek, které začaly být v té době oceňovány pro svou kritičnost, střízlivost a pro Masaryka typický realismus. Na druhé straně se objevily názory, že by měl být TGM brán více vyváženě, s varováním před nekritickým uctíváním. Právě na jaře roku 1968 započala hlubší diskuse ohledně znovuoobnovení sochy TGM, jakožto symbolu odkazu Masaryka a návratu k tradicím první republiky. Socha byla poprvé slavnostně odhalena dne 26. října 1926. V těchto diskusích se neřešilo pouze samotné dílo, nýbrž uspořádání celého prostoru, který byl navržen architektem Josefem Gočárem. Socha měla stát na kamenném podstavci přesně podle původních návrhů. Další úpravy se týkaly dlažby, uspořádání parkové zeleně a oživení fasád okolních domů. Socha TGM byla jakýmsi barometrem hlubokých historických změn v minulosti, kdy po odhalení v roce 1926 byla v průběhu nacistické okupace odstraněna a po druhé světové válce opět odhalena 28. října 1947. V roce 1953 byla památka vandalským způsobem stržena a spolu s ní byla zlikvidována část úpravy náměstí. Tudíž většina aktivit společenských organizací, zejména Svazu protifašistických bojovníků, příslušníků odbojové organizace Barium – Velký Josef, směřovala právě k navázání na tradice TGM, prostřednictvím přednášek

14 Původně Masarykovo náměstí změnilo několikrát svůj název. Nejdříve se jmenovalo náměstí Velké říjnové revoluce, poté Leninovo náměstí a kolem roku 1968 se ozývaly názory, podle kterých by se náměstí mělo přejmenovat na Žižkovo, čímž by se vyřešil problém s instalací nově zbudovaného pomníku Jana Žižky z Trocnova, který ještě v roce 1968 nenašel vhodné umístění.

15 SOKA Hradec Králové, sbírka dokumentů k roku 1968, *Důvěrná informace pro funkcionáře národních výborů – březen 1968*, kr. 4.

16 Dnes Gymnázium J. K. Tyla

17 SOKA Hradec Králové, *Pochodeň*, roč. 57, č. 81, 4. 4. 1968.

a výstav po celém kraji. S tímto záměrem je úzce spjata tehdejší již veřejná diskuse o osudu původní sochy od Otty Gutfreunda. Veřejnost se prostřednictvím sdělovacích prostředků i společenských organizací dotazovala na její osud. Občané se zajímali o to, zda byla po stržení roztavena nebo je někde ukryta.¹⁸ Městský národní výbor zřídil komisi pro ochranu památek, jež měla mimo jiné za úkol zjistit, jaký osud postihl původní sochu TGM. Komise se usnesla na potřebě celkové obnovy bývalého Masarykova náměstí s tím, že se jedná o evropský architektonický unikát. S komisí úzce spolupracoval Svaz architektů, Klub přátel Hradce Králové a Československý svaz výtvarných umělců. Ve výsledné zprávě komise bylo uvedeno, že poslední doložená stopa po originálu bronzové skulptury byla ve slévárně č. 2, závodu ČKD v Hradci Králové. Existovalo tedy podložené podezření, že socha byla roztavena. Po tomto zjištění navštívili členové komise Státní galerii v Praze a informovali se o stavu depozitáře Státní galerie v souvislosti se sochou od O. Gutfreunda. V depozitáři Státní galerie na Zbraslavi byl nalezen originál sochy v třetinovém provedení, což vytvořilo možnost zhotovení díla v životní velikosti. Ostatní příslušenství, jakými byl dřík, podstavec a pískovcové kvádry, byly členy komise nalezeny na Pajkrově flošně ve velmi špatném stavu. Komise se rovněž zabývala úpravou náměstí. Ochranná zeď, která tvořila bariéru sochy, byla zbořena. Původní tříbarevná mramorová mozaika byla zčásti zničena a vznikly zde vyasfaltované prvky. Architekti J. Rajchl a Zítka vypracovali návrh rekonstrukce části Leninova náměstí, které mělo být uvedeno do původního stavu, tak jak bylo projektováno ve 20. letech dvacátého století.¹⁹

V této souvislosti byla zahájena spontánní sbírka od lidí a nejrůznějších spolků na obnovení pomníku. Od jednotlivců se jednalo o korunové položky. Spolky přispěly již tisícikorunovými částkami. Byla to právě Československá strana socialistická, která stanula v čele úsilí o obnovení pomníku Tomáše G. Masaryka. Městský výbor Československé strany socialistické projednal na své schůzi 5. srpna 1968 poněkud liknavý postup pracovníků Městského národního výboru v Hradci Králové při obnově pomníku T. G. Masaryka. Místní organizace Československé strany socialistické uskutečnila sbírku finančních prostředků a barevných kovů. ČSS zároveň vydala prohlášení, aby všechny politické a zájmové organizace následovaly tyto aktivity.²⁰

Zatímco v březnu a dubnu roku 1968 byla v Hradci Králové všemi formami vyjadřována vůle určitých částí obyvatel ohledně brzkého znovuobnovení sochy T. G. Masaryka, v květnu zájem ochabl. Městský národní výbor se tudíž rozhodl prostřednictvím vysílání rozhlasu, a také ve spolupráci s tehdejší redakcí Pochodně, několikrát upozornit občany města na probíhající dobrovolnou sbírku,

18 SOKA Hradec Králové, *Pochodeň*, roč. 57, č. 101, 27. dubna 1968; srov. SOKA Hradec Králové, *Pochodeň*, roč. 57, č. 98, 24. 4. 1968.

19 SOKA Hradec Králové, zápis ze 102. schůze r. Měst. NV, 4. 10. 1968, kn. 189; srov. SOKA Hradec Králové, *zpráva Odboru školství a kultury Měst. NV*, 26. 9. 1968, kn. 189.

20 *Nové Hradecko*, X, č. 7, 14. 8. 1968, s. 1; srov. SOKA Hradec Králové, *sbírka dokumentů k roku 1968, Snaha o obnovení pomníku T. G. Masaryka v roce 1968 – důvěrná politická zpráva*, kr. 4.

a to přímo na bankovní konto zřízené u Státní banky československé, které mělo název MěstNV Hradec Králové – obnova památek. Do konce června se shromáždilo pouze 1.200 Kčs, což je přirozené, protože opravdovou dynamiku sbírka nabrala až s vzrůstající veřejnou diskusí k přípravám oslav 50. výročí vzniku Československa.²¹

V polovině září 1968 bylo vybráno 46 000 Kčs. Finanční komise Městského národního výboru doporučila převést částku 100.000 Kčs z fondu rezerv a rozvoje. S celkovými náklady téměř půl milionu Kčs byla k dispozici jen třetina potřebné částky. Sbírka dále pokračovala a komise dospěla k závěru, že je možné začít s realizací daného záměru za pomoci zájmových organizací a jednotlivých občanů.²²

Současně s těmito snahami dostali prostor i představitelé Městského národního výboru v Hořicích v Podkrkonoší. Předjaří roku 1968 urychlilo přirozený vývoj věci v souvislosti s obnovou reliéfů na hořické Věži samostatnosti,²³ které byly v roce 1963 zakryty a částečně poničeny v místech, kde reliéfy soch přesahovaly přes uměle vytvořený kryt. V polovině dubna 1968 se lidé v Hořicích začali dotazovat, jaké okolnosti předcházely ničení reliéfů a znehodnocení celého díla, a zároveň se zrodila nevídaná spolupráce hořické kamenické školy, místního národního výboru a mnoha aktivních občanů. Byla schválena nová úprava Masarykovy věže samostatnosti, která měla podle původních dubnových plánů trvat do října, aby na oslavy 50. výročí Československa mohla být slavnostně odhalena. Uvnitř měla být památka na 1. a 2. odboj, v levé lodi socha Raněný od Františka Přítele a v pravé lodi měla být výstava propagující město i přilehlé okolí. Na jaře 1968 byla tedy vytvořena ucelená koncepce samotné Věže s vyhlídkou, muzeem a galerií, která by tvořila důstojný a vhodně se doplňující celek.²⁴

Snahy zaměřené k obnově tradic T. G. Masaryka pokračovaly také v dalších místech okresu Hradec Králové. V Českém Meziříčí rada MNV dne 3. května 1968 ustavila komisi pro znovuoobnovení pomníku T. G. Masaryka. Původní socha od akademického sochaře Josefa Bílka dokonce přežila 2. světovou válku, neboť byla místními obyvateli uschována. Podle dostupných pramenů byla socha vandalsky poničena až v roce 1961. U sochy byl nejdříve poničen obličej střelbou z pistole, posléze byla stržena a doslova rozbita na kusy. Podle prohlášení místních činovníků MNV a místní organizace KSČ neměli členové zmíněných organizací žádnou vinu na odstranění skulptury. Činnost komise

21 SOKA Hradec Králové, *sbírka dokumentů k roku 1968, Snaha o obnovení pomníku T. G. Masaryka v roce 1968 – důvěrná politická zpráva*, kr. 4.

22 SOKA Hradec Králové, zápis ze 102. schůze rady Měst. NV, 4. 10. 1968, kn. 189; srov. SOKA Hradec Králové, *zpráva Odboru školství a kultury Měst. NV*, 26. 9. 1968, kn. 189.

23 Základní kámen věže byl položen 10. července 1926 za přítomnosti prvního prezidenta Československé republiky T. G. Masaryka. Projekt se na začátku 20. let 20. století ujal architekt František Blažek. Realizací samotné stavby byl pověřen architekt Jindřich Malina. Dostupné online: Muzeum a galerie města Hořice, <http://www.muzeum.horice.org/vez-samostatnosti/>

24 SOKA Hradec Králové, *Pochodeň*, roč. 57, č. 101, 27. dubna 1968; srov. SOKA Hradec Králové, *Pochodeň*, roč. 57, č. 89, 13. 4. 1968.

se zejména soustředila na organizaci sbírky, která byla zaměřena především na místní závody a JZD.²⁵

Významným prvkem v obnovování odkazu prvního československého prezidenta se staly nově vznikající společenské organizace. V tehdejší Východočeském kraji se začaly ustavovat přípravné výbory pro založení různých organizací a spolků, jakými byly Junák, YMCA, Klub pedagogické fakulty v Hradci Králové nebo Spolek pro postavení pomníku T. G. Masaryka v Úpici. Občané v přípravných výborech si plně uvědomovali, že mohou začít uplatňovat ústavní práva a svobody občanů, a to i přes chybějící právní rámec, protože orgány státní správy v kraji tomuto procesu v rámci svých možností napomáhaly.²⁶

V průběhu obsáhlé a otevřené diskuse trvajících po celý rok 1968 vznikla širší poptávka po velké osvětové kampani pro veřejnost. Občané začaly organizovat besedy a odborné semináře k 50. výročí Československa. Na stranické a veřejné schůze KSČ byli zváni lektori dějin, kteří se věnovali palčivým aktuálním otázkám. Pro učitele historie byl dokonce zajištěn několikadenní seminář s názvem *O aktuálních otázkách naší historie 1918–1968*.²⁷ Význačnou aktivitu projevoval i okresní výbor Socialistické akademie, který si kladl za cíl maximálně pomoci objasňovat současnou politickou situaci. Socialistická akademie zahájila sérii seminářů právě k 50. výročí Československa a spolu s dalším velkým tematickým okruhem o jednotlivých aspektech demokracie se toto stalo hlavní ideologickou náplní jejího působení.²⁸ K neformálním oslavám 28. října se připojili i historikové, kteří reagovali na zájem veřejnosti obohacením a zpřesněním význačných událostí roku 1918. Část historické obce se snažila napravit deformované vnímání minulosti a nahradit jej čistě vědeckým přístupem. Regionální historiografie má v tomto ohledu omezené možnosti vzhledem k nedostatečnému postižení širších souvislostí. Pro Východočeský kraj vyšly v rámci jubilejního roku dvě publikace – nejprve sborník *První roky republiky (1917–1921)*.²⁹ Archivní dokumenty Východočeského kraje. Sborník byl dílem pracovníků Státního archivu v Zámrsku s autory B. Smutným a T. Šimkem. Druhou publikací regionální provenience je kniha J. a M. Frajdlových *Národní výbory ve východních Čechách v roce 1918*.³⁰ Autoři o svém díle uvedli, že se tato monografie ve faktografickém ohledu plně zabývala všemi hlavními otázkami složité problematiky vzniku ČSR.³¹

Srpnová okupace Československa armádami pěti zemí Varšavské smlouvy znamenala bezesporu těžký zásah pro jednotlivé organizace, ale i samotné

25 *Tamtéž*, č. 110, 8. května 1968.

26 *Tamtéž*, č. 161, 6. července 1968.

27 *Tamtéž*, č. 124, 24. května 1968.

28 SOKA Hradec Králové, *Pochodeň*, roč. 57, č. 246, 25. září 1968.

29 Bohumír SMUTNÝ – Tomáš ŠIMEK, *První roky republiky 1917, 1918, 1919, 1920, 1921*, Hradec Králové 1968.

30 Jiří FRAJDL – Míla FRAJDOVÁ, *Národní výbory ve východních Čechách v roce 1918*, Hradec Králové 1968, s. 153.

31 SOKA Hradec Králové, *Pochodeň*, roč. 57, č. 272, 25. října 1968.

občany, kteří se do té doby snažili přispívat k navazování na masarykovské tradice první republiky. Předsednictvo Okresního výboru Národní fronty v Hradci Králové v jedné z prvních veřejně publikovaných zpráv reagovalo přirozeně dosti emotivně. Postavilo se jednoznačně za prezidenta republiky Ludvíka Svobodu, prvního tajemníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka a předsedu vlády Oldřicha Černíka: „*Prospěch národa a další rozvoj demokratického socialismu v duchu lednového pléna ÚV KSČ považujeme za rozhodující moment dalšího jednání. Přítomnost cizích vojsk na našem území je neslučitelná s naší státní suverenitou a je hrubou urážkou všeho našeho lidu.*“³² Různé akce a dlouhodobě připravované činnosti, jakými byla právě široká osvěta prostřednictvím odborných seminářů, výstav a historizujících článků, fungovala až do října 1968 jistou setrvačností.

Bylo jen otázkou času, kdy se z živelného a naprosto svobodného pojetí oslavy 50. výročí vzniku Československa stane jen jakýsi sled formálních a připomínkových akcí. Na začátku října 1968 byl do jednotlivých regionů zaslán první zásadní dokument s názvem *Nové pojetí akcí k 30. výročí Mnichova a k 50. výročí vzniku Československa*. Úvod přípisu dává jasnou odpověď na otázky týkající se říjnových oslav: „*Politické události tohoto roku a zejména nová situace vzniklá vstupem pěti států do ČSSR a přijetím moskevských dohod v srpnu tohoto roku podstatně změnilo původní rámec ideového pojetí vzpomínek a oslav a vtiskly nadcházejícím výročím nový časový politický význam. Tato výročí se stávají nyní součástí úsilí KSČ, Národní fronty a lidu za urychlenou normalizaci poměrů v zemi, součástí boje za pokračování polednového vývoje na základě akčního programu KSČ, i když v nových složitých podmínkách, za umožnění odchodu cizích vojsk z našeho území.*“ Zcela klíčové, pro pochopení daného dokumentu je zejména toto vyjádření: „*Po únoru vzniklý a upevňující se politický systém v Československu však nebral dostatečně v úvahu specifické podmínky země a dostatečně nerozvíjel tvořivé principy socialismu, a tak se postupně stal překážkou rychlejšího a všestranného rozvoje socialismu v ČSSR.*“ V dokumentu je sice zmíněn monopol moci KSČ, avšak za předpokladu, že se nový systém bude moci dále vyvíjet specifickou československou cestou. Užitý pojem „normalizace“ v dokumentu byl chápán právě jako návrat k této specifické cestě, nikoli jako návrat k diktatuře stranického aparátu. Dokument měl zřejmě za cíl pokusit se o obranu polednového vývoje. Tento přípis nebyl direktivou, ale spíše dával doporučení, že je lépe vyhnout se masovému shromážděním ve velkých městech, ale současně dát většině občanů možnost aktivní účasti na těchto oslavách. Vzhledem k mimořádné situaci bylo správné prostřednictvím organizací Národní fronty a zejména odborů a ČSM těžiště oslav 28. října přenést především na závody, pracoviště a školy. V plánu byla slavnostní zasedání k 50. výročí vzniku republiky ve všech okresních a krajských městech. Na závěr ÚV NF doporučil pořadatelům oslav zasadit strom svobody při slavnostním shromáždění a slibem věrnosti ideálům svobody, z nichž se naše republika zrodila.³³

32 *Nové Hradecko*, mimořádné vydání, 29. srpna 1968.

33 SOKA Olomouc, *OV NF Olomouc*, M6 – 121, kart. 48; srov. Karel KONEČNÝ, *Oslavy 50. výročí vzniku Československa na Olomoucku*, Vlastivědný věstník moravský, roč. 67, č. 2, s. 12–13.

Dne 10. října 1968 se v sídle krajského výboru KSČ konala tisková beseda s hradeckými novináři, kteří byli informováni o přípravách oslav 50. výročí vzniku Československa na Hradecku. Tím bylo vyhlášeno nové pojetí říjnových oslav.³⁴ Velmi neobvyklým počinem se stal symbolický padesátikilometrový pochod na Masarykovu chatu na Šerlichu v Orlických horách, který byl uspořádán krajskou radou Československé táborské unie dne 26. října 1968 v ranních hodinách z bývalého Masarykova náměstí v Hradci Králové. Pochodu na Šerlich se účastnili převážně mladí lidé, kteří poté položili věnec u busty TGM. Celá akce byla zakončena slavnostním večerem na Masarykově chatě.³⁵

Oslavy 28. října byly ve znamení jednotlivých akcí, které pořádaly různé zájmové organizace. V předvečer 50. výročí odhalili junáci 4. oddílu spolu s místní Jednotou požární ochrany pamětní kámen u lípy svobody v místní části Malšovice v Hradci Králové. Ze slavnosti odeslali dopis prezidentu republiky Ludvíku Svobodovi, v němž žádali o souhlas, aby les šesti tisíc borovic, vysazený rovněž při této příležitosti, mohl být nazván Lesem Ludvíka Svobody.³⁶ V městské části Plotičtět nad Labem v Hradci Králové byla na zahradě místního kina Pochodeň zasazena 28. října taktéž lípa svobody. Vzpomínkovou akci uspořádal místní oddíl junáků a Jednoty požární ochrany. „Bez hesel a transparentů. Popřáli jí zdravých a pevných kořenů, zaslzeli, když křídlovka končila – Čechy krásné...“ Před školou místní základní školy, která dnes nese na počest jméno T. G. Masaryka, byla odhalena jeho busta.³⁷

Přímo v centru Hradce Králové, na bývalém Masarykově náměstí, občané již od 26. října vyzdobili místo, kde stával pomník prvního prezidenta republiky, jeho velkým portrétem na koni i portréty Ludvíka Svobody a Alexandra Dubčeka. Hradečtí železničáři položili velký věnec karafiátů s trikolorou a heslem Pravda vítězí. Stejněho dne, tedy již 26. října, odjely z Hradce Králové dva autobusy s převážně mladými lidmi na zámek do Lán, kde se poklonili památce prvního prezidenta Československé republiky T. G. Masarykovi.³⁸

Po oficiální linii přípravy oslav běželo vše podle plánu, jenž byl oznámen několik týdnů dopředu. V předvečer 28. října přijala řada umělců a kulturních pracovníků krajské ceny a čestná uznání, které pro oceněné nechal uchystat Východočeský krajský národní výbor. Bylo to v historii kraje první takové ocenění, kdy iniciátoři udílení cen zdůraznili, že i prostřednictvím těchto uznání se projevuje obrodný proces zahájený v lednu 1968, což mělo mít za následek nové chápání umění a kultury, nikoliv jako ozdoby, ale jako přirozené součásti života. Udělení krajských cen tak mělo být jedním ze skutečných činů nové politiky, která si kladla za cíl obnovení důvěry v kulturní frontu Východočes-

34 SOKA Hradec Králové, *Pochodeň*, roč. 57, č. 260, 11. října 1968.

35 SOKA Hradec Králové, *Pochodeň*, roč. 57, č. 272, 25. října 1968.

36 *Tamtéž*, č. 274, 28. října 1968.

37 *Tamtéž*, č. 275, 29. října 1968.

38 *Tamtéž*; srov. SOKA Hradec Králové, Městský národní výbor Hradec Králové, pamětní kniha 1968, inv. č. 16, kn. 16, s. 652.

kého kraje.³⁹ Jinou aktivitou připomínající vznik Československa, byla výstava archivních dokumentů Východočeského kraje s názvem *Historické roky republiky*, které uspořádalo Krajské muzeum v Hradci Králové ve spolupráci se Státním archivem v Zámrsku.⁴⁰

Nebývale aktivně se projevila Československá strana socialistická, konkrétně její místní organizace v druhém obvodě Hradce Králové. Na své schůzi konané počátkem ledna 1969 se usnesla na výzvě všem občanům Hradce Králové a okolí pokračovat ve sbírce na pomník T. G. Masaryka, jež byla *de facto* přerušena srpnovými událostmi. Současně padl návrh na přejmenování Leninova náměstí na jeho původní název, totiž Masarykovo náměstí, a to nejspozději do 7. března 1969.⁴¹

Naděje nejen obyvatel Hradecka, ale i většiny republiky vzaly za své po zasedání ÚV KSČ v dubnu 1969. Toto plénum přimělo nejprve představitele stranických a státních orgánů v okrese k pokusu zachránit situaci, což dokladuje příliv dopisů a peticí jednotlivých stranických organizací do redakcí dvou hlavních regionálních listů (Pochodeň, Nové Hradecko), ve kterých je znatelný obrat. Hradecko se zkonsolidovalo poměrně brzy. Zatímco v jiných městech bylo možné přesně rok od srpnové invaze, tedy 21. srpna 1969 zaznamenat nesouhlas s novým politickým kurzem Československa, na Hradecku panoval relativní klid. Základní stranické organizace KSČ se uchýlily k servilní korespondenci pod hesly typu „Republiku si rozvracet nedáme!“ Bohužel na platformu dubnového pléna a pod vedením Gustáva Husáka přecházely postupně i jednotlivé společenské organizace. Ve snaze o rozvinutí „té správné ideologie“ byla v Hradci Králové založena krajská politická škola. Po instalaci rudých hvězd a transparentů s typickými hesly, působícími jako hmatatelné důkazy konce několikaměsíčního období, kdy mohla společnost usilovat o přízvisko občanská.⁴²

Závěr

Význam oslav 50. výročí vzniku Československa v tehdejší hradeckém okrese spočíval zejména v tom, že i po srpnových událostech se dokázala česká společnost, organizovaná prostřednictvím různých spolků, orgánů, organizací, institucí a škol podílet na realizaci důstojných a spořádaných oslav tohoto kulatého výročí. Je potřeba zmínit, že ve srovnání s ostatními státními svátky, se oslavy 50. výročí vymykaly právě svobodným myšlením široké veřejnosti, upřímnou snahou o návrat k tradicím, které pro tehdejší společnost znamenaly velkou symboliku a dodávaly jí i tolik potřebnou identitu. Po srpnové invazi bylo nutné přehodnotit celkovou koncepci a pojetí oslav 50. výročí vzniku Československa, takže výsledek byl jistě vzdálen od původního záměru obyvatel. Nicméně je třeba

39 SOKA Hradec Králové, *Pochodeň*, roč. 57, č. 275, 29. října 1968.

40 SOKA Hradec Králové, *Pochodeň*, roč. 57, č. 278, 1. listopadu 1968.

41 *Nové Hradecko*, XI, č. 2, 8. 1. 1969, s. 3.

42 Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, „*Zpráva o událostech let 1967–1970 v okrese Hradec Králové*“, Hradec Králové, 1991.

zdůraznit, že žádné další výročí vzniku Československa nezanechalo takovou stopu v paměti i vzpomínkách obyvatel hradeckého regionu. Lze doufat, že při absenci zpracování návratu k odkazu T. G. Masaryka v roce 1968 zaplnila studie bílé místo alespoň v novodobé regionální historii. Jistě by bylo vhodné o takovou analýzu pokusit v celém českém, případně československém rozměru.

Autor | Author

Aleš Roubal

Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 511/10
771 80 Olomouc
ales.roubal@centrum.cz

Mgr. Aleš Roubal (* 1987) vystudoval PdF UHK, učitelství dějepisu a základy společenských věd. V současné době je pedagogickým pracovníkem na střední škole a studuje doktorské studium na FF UPOL. Zajímá se problematiku bilaterálních vztahů ČSR a ČLR v 50. letech 20. století a některými aspekty období tzv. „Pražského jara“.

Summary

Restoration the Masaryk tradition and celebrations the 50th anniversary of Czechoslovakia in the Hradec Králové region

The study deals with the phenomenon of the sudden awakening of the Czech civil society in the period of the so-called „Prague Spring“ on the example of celebrations of the 50th anniversary of Czechoslovakia in the Hradec Králové region. There was a fundamental change in the perception of the first President of the Czechoslovak Republic, T. G. Masaryk, at that time. The main elements of the events of years 1968–1969 were, in particular, several unveiled memorials and sculptures of the founder of the Republic, tens to hundreds of trees of freedom, honors of prominent personalities and last but not least, various competitions and commitments. The first version of the celebration preparation was fully in the spirit of the central party ideological concept. In the spring of 1968, both the society and the Communist Party of Czechoslovakia underwent a special internal dynamic that was reflected in all sections of society. March 1968 was a turning point for Hradec Králové, when a part of the population enthusiastically signed up for the legacy of TGM. In April 1968, voices from various social and other organizations began to be heard about the status of the T. G. Masaryk Monument. In this context, a spontaneous collection was launched from people and various associations to restore the monument. Efforts aimed at restoring the traditions of T. G. Masaryk continued analogously in other places in the district of Hradec Králové. August occupation of 1968 meant a heavy

intervention for individual organizations and citizens who had until then a full interest to restore the Masaryk tradition of the First Republic in the Hradec Králové region. The celebrations of the 50th anniversary of Czechoslovakia were marked by formal and commemorative events, but the significance of these celebrations in the Hradec Králové region was mainly in the fact that even after the events of August the Czech society was able to participate in realization of dignified celebrations of this anniversary.

materiálové statě

Wolna przestrzeń dla teatru. Międzynarodowy Festiwal Teatralny „Bez granic” strefą polsko-czeskiego kontaktu

MIROSLAWA PINDÓR

Streszczenie | Abstrakt | Abstract

Przedmiotem powyższych rozważań jest odbywający się od 1990 roku w Cieszynie i Czeskim Cieszynie Międzynarodowy Festiwal Teatralny „Bez Granic”/ Mezinárodní divadelní festival „Bez hranic”, jako forma transgranicznej aktywności teatralnej angażująca na przestrzeni trzech dekad wiele osób z obu miast granicznych. W artykule przywołano ludzi, którzy dla idei festiwalu zrobili najwięcej i którzy wolną przestrzeń dla teatru na granicy polsko-czeskiej w Cieszyńskim budowali/budują: członków Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej Oddziału Regionalnego w Cieszynie, działaczy ugrupowania opozycyjnego Občanské forum z Czeskiego Cieszyna, pracowników instytucji kultury z obu miast.

Předmětem této stati je Mezinárodní divadelní festival „Bez hranic”, který se koná od roku 1990 v Cieszyně a Českém Těšíně jako forma přeshraniční divadelní aktivity, do které se zapojilo po tři desetiletí mnoho lidí z obou pohraničních měst. Text pojednává o lidech, kteří nejvíce přispěli myšlence festivalu a kteří divadelní myšlenku na polsko-české hranici šířili a šíří: členové Solidarity polsko-česko-slovenské regionální pobočky v Cieszyně, aktivisté opoziční skupiny Občanské fórum z Českého Těšína a pracovníci kulturních institucí z obou měst.

Free space for theater. The International Theater Festival „Without Borders” as a zone of Polish-Czech contact

The subject of this essay is the International Theater Festival „Without Borders”, which has been held since 1990 in Polish town Cieszyn and Czech town Český Těšín as a form of cross-border theater activity, involving many people from both border towns for three decades. The text discusses the people who contributed most to the idea of the festival and who spread and disseminate the idea of the Polish-Czech border: Solidarity members of the Polish-Czech-Slovak regional branch in Cieszyn, activists of the opposition group Civic Forum from Český Těšín and the employees of cultural institutions from both cities.

Słowa kluczowe | Klíčová slova | Key Words

Cieszyn, Český Těšín, granica, polsko-czeskie kontakty, Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka, festiwal teatralny

Cieszyn, Český Těšín, hranice, polsko-české kontakty, polsko-česko-slovenská solidarita, divadelní festival

Cieszyn, Český Těšín, border, Polish-Czech contacts, Polish-Czech-Slovak Solidarity, theater festival

Od trzech dekad w obu rozpostartych na brzegach rzeki Olzy Cieszynach – polskim i czeskim odbywa się „zjawisko wyjątkowe, bo wymierzone przeciw granicom”¹, co znalazło odzwierciedlenie w jego nazwie: Międzynarodowy Festiwal Teatralny „Bez Granic”/ Mezinárodní divadelní festival „Bez hranic” (do 2003 roku obowiązująca nazwa: „Na Granicy/Na hranici”) oraz w nazewnictwie nagrody przyznawanej od 1993 roku najciekawszemu przedstawieniu: „Złamany Szlaban/Zlomená hraniční závora”.² „Festiwal, któremu swego genius loci udzieliło niezwykle miasto [...] swoją wyjątkowość zawdzięcza także symbolice, wpisanej w jego genezę, a związanej z doświadczeniem odzyskania wolności”, „od granic dzielących do granic otwartych na nowe wspólnie budowane sąsiedztwo”³ – podkreślała z racji ćwierćwiecza Festiwalu Anna Olszewska, Konsul Generalna Rzeczypospolitej Polskiej w Ostrawie w latach 2011–2015. Festiwal narodził się bowiem wiosną 1990 roku w następstwie transformacji systemowej państw Europy Środkowej, zapoczątkowanej wydarzeniami 1989 roku. Nazwa przedsięwzięcia, którego filozof Jakub Mátl⁴ z Czeskiego Cieszyna i poeta, reżyser

-
- 1 Janusz LEGOŃ, *Welmi krasne dziwadlo*, w: 25 lat Międzynarodowego Festiwalu Teatralnego „Bez Granic”. 25.let Mezinárodního divadelního festivalu „Bez hranic”, red. Gertruda Chownioková – Janusz Legoń – Petra Slováček-Rypieniová i in., Cieszyn – Český Těšín 2014, s.6–7.
  - 2 W latach 1993–2010 nagrodę przyznawało złożone z profesjonalistów polsko-czesko-słowackie jury. W jego gronie znaleźli się między innymi – Marta Fik, Elżbieta Kalemba, Jerzy Koenig, Janusz Majcherek, Krzysztof Mieszkowski, Grzegorz Niziołek, Jacek Sieradzki (PL), Vladimír Hulec, Zuzana Jindrová, Jaroslava Suchomelová, Zdeněk A. Tichý (RC), Peter Himič, Géza Hizsnyán, Sylvia Huszár, Juraj Šebesta, Zuzana Uličianská (SL). Od 2011 roku nagrodę przyznaje publiczność festiwalowa.
  - 3 25 lat Międzynarodowego Festiwalu Teatralnego „Bez Granic”. 25. let Mezinárodního divadelního festivalu „Bez hranic”..., s. 4.
  - 4 Vladimír Jakub Mátl (2 IX 1945–29 X 1990) – uczeń Jana Patočki, znawca kultury polskiej. Kurator wystaw malarstwa i rysunku (między innymi Vladimíra Mertya, Oskara Přindiša). Działacz ugrupowania opozycyjnego Občanské forum (Forum Obywatelskie). Rzecznik Solidarności Polsko-Czechosłowackiej. Dyrektor (wraz z Jerzym Kronholdem) I Festiwalu Teatralnego „Bez Granic”. Współtwórca Festiwalu Solidarności Polsko-Czechosłowackiej (Cieszyn – Český Těšín 12–16 IX 1990).

teatralny Jerzy Kronhold⁵ z Cieszyna byli pomysłodawcami,⁶ miała charakter metaforyczny i dosłowny: „*akcent kładliśmy na metaforyze, żeby czuć się wolnymi, bo z festiwalem wiązaliśmy nadzieje, że będzie on instrumentem, pozwalającym na pokonywanie granic dzielących ludzi i narody. Miał nas leczyć z przyzwyczajęń nabytych w epoce totalitaryzmu*”.⁷ Stąd naturalnym stało się zbudowanie całego programu I edycji festiwalu (25–26 V 1990) w oparciu o dramaturgię Václava Havla (podówczas prezydenta Czechosłowacji), jako dającej najpełniejszy wyraz absurdom bytowania na granicy. Havel objął osobistym patronatem festiwal poświęcony swoim sztukom, przygotowanym na scenach polskich, czeskich i słowackich, a prezentowanym w obu Cieszynach. 24 maja 1991 roku skierował do organizatorów list, w którym napisał między innymi: „*Myšlenka festivalu – posilování pocitu vzájemné kulturní a mravní solidarity – je sympatická a velice potřebná. Je pro mne ctí, že první ročník festivalu je věnován mým hrám. Doufám zároveň, že festival se bude v příštích letech rozvíjet, posilovat a obohacovat kulturní kontakty obou států*”.⁸ I „*nawet po ćwierćwieczu na festiwalu czuje się powiew Havlowskiego ducha*”⁹ – zauważała w 2014 roku Zuzana Ulíčanská, krytyk teatralny z Bratysławy. Festiwal niezmiennie – od trzydziestu lat – angażuje, jako „*wydarzenie wyrosłe na gruncie najpiękniejszej idei, jaka łączy ludzi – idei Solidarności*”¹⁰ wiele osób, stowarzyszeń, organizacji i instytucji z obu miast granicznych, z obu przygranicznych obszarów.

-
- 5 Jerzy Kronhold – antykwarium, działacz kultury, dyplomata. Związany z poetyckim ruchem „Nowej Fali”, członek krakowskiej grupy poetyckiej „Teraz” (1968–1975). Konsul Generalny RP w Ostrawie (1991–1996, 2007–2011), dyrektor Instytutu Polskiego w Bratysławie (2000–2006). Jeden z założycieli Solidarności Polsko-Czechosłowackiej w Cieszyńskiem (1988). Członek pięcioosobowej Rady Rzeczników wybranej w 1992 roku we Wrocławiu na I Walnym Zjeździe Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej (SPCzS). Przez kilka lat zastępca Rzecznika Generalnego SPCzS. Członek SPCzS Oddziału Regionalnego Bielsko-Cieszyn/Oddziału Regionalnego w Cieszynie. W 1990 roku (wspólnie z J. Mátle) oraz w roku 1991 (wraz z Jerzym Herwą, Wacławem Jankowskim, Gertrudą Chowaniokową) kierował Festiwalem Teatralnym „Na Granicy”. Współtworzył Festiwal Solidarności Polsko-Czechosłowackiej (Cieszyn – Český Těšín 12–16 IX 1990). Za swą działalność uhonorowany został (między innymi) Krzyżem Oficerskim Odrodzenia Polski (2008), Krzyżem Wolności i Solidarności (2015).
  - 6 Z perspektywy minionych lat J. Kronhold stwierdza: „*Nie wiem, czy to Jakub Mátl wpadł na ten pomysł, czy ja [...] Dość, że wymyśliłmy festiwal teatralny na granicy. Jerzy KRONHOLD, Opowieść to chronologicznie i nieco chaotycznie, w: Szlak do wolności – XXV lat Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej, red. M. Zalewski, Wrocław 2007, s. 126.*
  - 7 Jerzy KRONHOLD, *Jakubowi Mátlowi, w: XX Międzynarodowy Festiwal Teatralny „Bez Granic”/XX. Mezinárodní divadelní festival „Bez hranic”, red. Adam Ciešlar – Mirosława Pindór – Jakub Škorpił i in., Cieszyn – Český Těšín 2009, s.4.*
  - 8 List V. Havla zdeponowany jest w zasobach archiwalnych stowarzyszenia Solidarności Polsko-Czesko-Słowacka Oddziału Regionalnego w Cieszynie.
  - 9 Zuzana ULÍČANSKÁ, *Moje těšínske potešenia. Moje cieszyńskie radości, w: 25 lat Międzynarodowego Festiwalu Teatralnego „Bez Granic”. 25.let Mezinárodního divadelního festivalu „Bez hranic”..., s. 8.*
  - 10 Wypowiedź Konsul Generalnej RP w Ostrawie Anny Olszewskiej, w: 25 lat Międzynarodowego Festiwalu Teatralnego „Bez Granic”. 25.let Mezinárodního divadelního festivalu „Bez hranic”..., s. 4.

Od zarania prymarnym celem festiwalu jest wzajemne poznanie się sąsiadów – Polaków, Czechów, Słowaków, także Węgrów, poprzez prezentację najciekawszych i najbardziej reprezentatywnych dzieł teatralnych czterech narodów, poznanie, które – jak u zarania festiwalu stwierdzali jego pomysłodawcy Jakub Mátl i Jerzy Kronhold – „*doprowadza do uświadomienia sobie, że różnorodność to niezwykle cenna cecha życia społecznego*”.¹¹ Festiwal pozostaje wierny wypracowanym na początku lat 90. trzem podstawowym kryteriom doboru spektakli – artystycznemu, reprezentatywności i „graniczności”. Trudne warunki ekonomii sprawiły, iż nierzadko trzeba było modyfikować ambitny program poszczególnych edycji. Festiwalu jednakże nie zaniechano. Organizatorom przedsięwzięcia towarzyszyła bowiem od zawsze świadomość sensowności podejmowanych działań, sprzyjały więzi zrodzone podczas pierwszych wspólnych lat pracy nad transgranicznym projektem.

W latach 1990–2018 pokazano ogółem w obu Cieszynach (okazjonalnie także w Ostrawie i Bielsku-Białej) w nurcie głównym (konkursowym) festiwalu 326 spektakli, przygotowanych przez 259 teatry instytucjonalne i pozainstytucjonalne – 172 polskie, 47 czeskich, 23 słowackie i 7 węgierskich oraz 5 z innych krajów europejskich (Austria, Francja, Niemcy, Ukraina). Z teatrów polskich na festiwal zaproszono (między innymi): z Warszawy – Teatr Powszechny, Teatr Studio, Teatr Rozmaitości, Zespół Janusza Wiśniewskiego, Teatr Lothe Lachmann Videoteatr „Poza”; z Krakowa – Narodowy Stary Teatr im. Heleny Modrzejewskiej, Scenę STU, Teatr KTO, Teatr 38; z Wrocławia – Teatr Współczesny, Teatr Polski, Teatr Pantomimy im. H. Tomaszewskiego; z Poznania – Teatr Nowy, Teatr Ósmego Dnia, Biuro Podróży, Teatr Animacji; z Gdańska – Teatr Wybrzeże, Teatr Ekspresji; z Lublina – Scenę Plastyczną KUL, Provisorium, Kompanię Teatr, ze Szczecina – Kanę, Teatr Współczesny, z Łodzi – Teatr im. S. Jaracza, Teatr 77. Ponadto na festiwalowym afiszu pojawiły się: Białostocki Teatr Lalek, Towarzystwo Wierszalin i Teatr „Okno” z Supraśla, Teatr 3/4 z Zusna, Teatr Wiejski Węgajty, Teatr Pieśń Kozła, Teatr im. St. I. Witkiewicza w Zakopanem, Stowarzyszenie Teatralne Puławy, Teatr Dramatyczny im. J. Szaniawskiego w Płocku, Teatr im. J. Szaniawskiego w Wałbrzychu, Teatr Polski z Bydgoszczy, Teatr im. H. Modrzejewskiej z Legnicy, Teatr im. S. Żeromskiego z Kielc. Nie zabrakło również reprezentantów Górnego Śląska – Teatru Rozrywki z Chorzowa, Teatru Śląskiego im. Stanisława Wyspiańskiego, Teatru Korez i Teatru Cogitatur z Katowic, kilkakrotnie wystąpił Teatr Polski z Bielska-Białej. Teatr czeski reprezentowany był na festiwalu przez takie sceny praskie, jak (między innymi): Národní divadlo, Národní divadlo – Laterna magika, Divadlo na zábradlí, Divadlo Labyrynt, Divadlo v Dlouhé, Divadlo pod Palmovkou, Komorní divadlo-Divadlo Komédie, Realistické divadlo, Studio Gag Borise Hýbnera, Divadlo Ypsilon, Dejvické divadlo, Švandovo divadlo na Smichově, Teatr Novogo Fronta, Divadlo LETÍ. Ze scen pozapraskich na Festiwal zaproszone zostały (między innymi): z Brna – Divadlo Husa na provázku, Městské

11 Jakub MÁTL – Jerzy KRONHOLD, *Słowo wstępne*, w: Festiwal Teatralny „Na Granicy”/Divadelní festival „Na hranici”, red. Janusz Legoń – Jakub Mátl, Cieszyn – Český Těšín 1990.

divadlo, HaDivadlo, z Ústí nad Labem – Činoherní studio, z Ostrawy – Státní divadlo/Národní divadlo moravskoslezské, Divadlo Petra Bezruče, Komorní scéna Aréna i Divadlo loutek, z Hradca Kralové – Klicperovo divadlo i Divadlo Drak. Niemalże co roku prezentowało się miejscowe Těšínské divadlo – teatr dwóch różnojęzycznych zespołów: Sceny Czeskiej i Sceny Polskiej. Za reprezentatywne dla teatru słowackiego organizatorzy uznali sceny bratysławskie (między innymi) – Slovenské národné divadlo, Divadlo Astorka-Korzo'90, Divadlo „Stoka”, „Medzičas” oraz Divadlo Slovenského národného povstania z Martina, Košické divadlo, Trnavské divadlo, Tradičné bábkové divadlo Antona Anderle z Bańskiej Bystrzycy, Teatro Tatro z Nitry, rusińskie Divadlo Alexandra Duchnoviča i Divadlo Jonáša Zaborského z Preszowa. Z zespołów węgierskich na Festiwalu gościły (między innymi):: Maskarás, Central Europe Dance Theater, Finita la Comedia, Holyagcirkusz Társulat (wszystkie z Budapesztu). Obok teatrów z państw Grupy Wyszehradzkiej wystąpił, między innymi, Theater Brett – czeski teatr emigracyjny z Wiednia oraz Transformtheater Henryka Baranowskiego z Berlina. Przed zróżnicowaną językowo publicznością zaprezentowało się także 5 szkół teatralnych (Kraków, Praga, Bratysława). W 2015 roku cała oferta festiwalowa skierowana została do widowni dziecięcej, co znalazło odzwierciedlenie w nazwie: „Festiwal Teatralny Bez Granic dla dzieci/ Divadelní Festival Bez hranic pro děti.” W jego ramach odbył się Konkursowy Przegląd Teatrów Dziecięcych z Polski, Czech i Słowacji.

Wśród działań, towarzyszących scenicznym prezentacjom konkursowym, wymienia wymagają liczne – akcje uliczne, happeningi, działania performatywne, spektakle amatorskich grup teatralnych, video instalacje, spotkania z artystami, otwarte czytania sztuk, spotkania poetyckie, wystawy (fotografii, plakatów, grafik, obrazów, rzeźb, kostiumów teatralnych; w przypadku tych ostatnich zagospodarowywano witryny sklepów położonych wzdłuż głównych ulic obu miast), koncerty, projekcje filmowe, gry miejskie, warsztaty (teatralne, z pedagogiki teatru, dziennikarskie, fotograficzne i inne¹²), działania edukacyjne w szkołach, a także jednorazowe przedsięwzięcie pn. „Pociąg teatralny”, organizowane we współpracy z Festiwałem Dream Factory w Ostrawie.

Festiwalowi od początku towarzyszy naukowa refleksja historyczna, teoretyczna i krytyczna, dookreślająca prezentowaną w teatrach, placówkach kultury oraz w otwartej przestrzeni obu Cieszynów szeroką panoramę polskiego, czeskiego, słowackiego i węgierskiego teatru – międzynarodowe konferencje naukowe, seminaria teatrologiczne, wykłady gościnne teatrologów i bohemistów. Tradycję tę zapoczątkowało spotkanie popularnonaukowe zorganizowane w Cieszyńskim Ośrodku Kultury „Domu Narodowym” podczas pierwszej edycji festiwalu, dotyczące recepcji dramaturgii V. Havla w Polsce oraz CSRF. Kolejne trzy konferencje naukowe z udziałem polskich, czeskich i słowackich historyków teatru oraz krytyków teatralnych były rezultatem działań cieszyńskiego

12 Szczególna mnogość warsztatów wpisana została w program „Festiwalu Teatralnego Bez Granic dla dzieci”. Przeprowadzono wówczas (między innymi) warsztaty artystyczne dla dzieci niepełnosprawnych pn. „Terapia lalką”.

środowiska naukowego skupionego w ówczesnym Zakładzie Animacji Społeczno-Kulturalnej Filii Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie. Tytuły poszczególnych konferencji: „Problemy współczesnego teatru/Problémy současného divadla” (1992), „Teatr bez granic/Divadlo bez hranic” (1997), „Teatry narodowe. Tradycja i współczesność/Národní divadla. Tradice a současnost” (2001), wpisywały się w ogólną ideę Festiwalu „Na Granicy” oraz przesłania jego poszczególnych edycji. W odbywających się w gmachu cieszyńskiej uczelni obradach uczestniczyli przedstawiciele nauki polskiej, w tym (między innymi) – prof. dr hab. Eleonora Udalska, prof. dr hab. Henryk Jurkowski, prof. dr hab. Emil Orzechowski, prof. dr hab. Włodzimierz Szturc, prof. dr hab. Grzegorz Niziołek, reprezentanci czeskiej teatrologii: prof. PhDr, CSc Jan Hyvnar, doc. PhDr Jiří Štefanides, doc. PhDr Jan Roubal, PhDr Ladislav Slíva, naukowcy ze Słowacji – doc. PhDr, CSc Zuzana Bakošová-Hlavenková. Jedną międzynarodową konferencję z udziałem reprezentantów różnych dyscyplin naukowych nt. „Wielokulturowość pogranicza/Multikulturalismus pohraničí” zorganizowano we współpracy z Akademią Techniczno-Humanistyczną w Bielsku-Białej w cieszyńskim Ratuszu (2004). Ratusz w Cieszynie był również miejscem obrad międzynarodowej konferencji naukowej „Paradoks wolności”/ Paradox Svobody” (2014), zorganizowanej we współpracy z Knihovnou Václava Havla w Pradze z okazji ćwierćwiecza festiwalu i 25 lat wolności. Prelegentami ze strony polskiej byli zarówno przedstawiciele świata nauki – prof. dr hab. Włodzimierz Szturc, dr Ewa Tomaszewska, dr Krzysztof Karwat, jak i praktycy sceny, reżyserzy – Piotr Szczerski, Wiktor Rubin, Krystyna Krauze, a przede wszystkim członkowie Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej – Julian Golak, dr Janusz Okrzesik, dr Jerzy Herma. Świat czeskiej i słowackiej kultury reprezentowali: Petruška Šustrová, Jakub Škorpil, Miron Pukan, Juliana Beňnová, Sylvia Huszár, Petra Slováček-Rypienová. Konferencja, nad którą patronat objęły Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP i Międzynarodowy Fundusz Wyszehradzki, odbyła się w ramach zainaugurowanego w 2012 roku i rozpisanego na kilka lat projektu pod nazwą wpieryw „Inspiracje Havlowskie/Inspirace Havlem”, a od 2013 roku – „Dialogi Havlowskie/ Havlovské dialogy”. Pomysłodawca projektu Janusz Legoń¹³ wyjaśnia w rozmowie z Magdaleną Legendź: *„Pomyślałem, że warto [...] spotykać się i rozmawiać o dziedzictwie Havla jako o pewnym zestawie wartości. Nie akademicko, nie o przeszłości, ale na zasadzie wyzwania, stawiania pytań. Co by Havel zrobił w dzisiejszych czasach? Na ile jego postawa wobec kultury i życia publicznego jest nadal inspirująca? Stąd wzięły się spotkania dyskusyjne intelektualistów, działaczy politycznych i ludzi teatru [...]”*¹⁴ W ramach tak zamyślonego projektu oprócz konferencji odbyły się trzy cykle paneli dyskusyjnych. Tytuł pierwszego

13 Janusz Legoń – teatrolog, redaktor, grafik komputerowy. Wieloletni (1989–2013) kierownik literacki Teatru Polskiego w Bielsku-Białej. Od 2014 roku pracuje w Instytucie Teatralnym im. Zbigniewa Raszewskiego w Warszawie. Od 2010 roku rzecznik SPCzS Oddziału Regionalnego w Cieszynie. Od 2010 roku dyrektor generalny, a od 2017 dyrektor artystyczny Międzynarodowego Festiwalu Teatralnego „Bez granic”.

14 *Nie odwracać się plecami*. Rozmowa Magdaleny Legendź z Januszem Legoniem, dostęp online (http://www.teatr-pismo.pl/przegląd/2162/nie_odwraca_sie_plecami/), [dostęp 13.2.2018].

panelu (2012) – „Kuszenie 2012/ Pokušení 2012” nawiązywał wprost do sztuki Václava Havla, tytuł drugiego (2013) – „Došvědčenie'68/ Zkušenosť'68” odnosił się do wydarzeń politycznych okresu „Praskiej Wiosny”, trzeci panel (2017) – „Coś heroicznie marzycielskiego, szaleńczego i nierealnego.../ Něco heroicky zasněného, bláznivého a neskutečného...” traktował o doświadczeniach dysydentów z Czechosłowacji i Polski w 40. rocznicę „Karty 77”. Panelistami debaty pierwszej, podejmującej zagadnienie współczesnej sytuacji społeczeństw środkowoeuropejskich oraz miejsca sztuki teatru w życiu społecznym w kontekście dziedzictwa Václava Havla, byli (między innymi) – Mirosław Jasiński, Artur Pałyga, Jarosław Hess (PL), Anna Freimanová (CZ), Zuzana Ulíčanská, Martina Jesenska (SK), Pieter de Buyser (Belgia), Tino Caspanello (Włochy). Uczestnikami drugiego panelu dyskusyjnego, podejmującego temat współczesnych aspektów artystycznych i społecznych doświadczenia 1968 roku, byli artyści, intelektualiści i dziennikarze z Polski i Czech (między innymi) – Jerzy Kronhold, Roman Pawłowski, Petr Šimíček. Do uczestnictwa w trzecim panelu zaproszeni zostali bohaterowie wydarzeń roku 1977 i animatorzy rodzącej się wówczas współpracy polsko-czechosłowackiej – Petruška Šustrová, Tomáš Hradílek, Petr Pospíchal, Monika Horsáková, Jan Král (CZ), Zbigniew Janas, Mirosław Jasiński, Andrzej S. Jagodziński, Andrzej Grajewski (PL). Przywołany cykl poprzedzony został odbytą w 2011 roku debatą na temat: „Nowy dramat w Europie Środkowej”, z udziałem czeskiego reżysera Davida Drábka – dyrektora Klipceroveho divadla w Hradcu Králové oraz polskiego dramaturga młodego pokolenia, mieszkańca Bielska-Białej Artura Pałygi. Debatę transmitowano na żywo za pośrednictwem strony internetowej Festiwalu: www.borderfestival.eu.

Z seminariów, w których uczestniczyli krytycy teatralni polscy, czescy i słowaccy wymienić należy przede wszystkim takie, jak: „Twarda rzeczywistość i miękki teatr w krajach Grupy Wyszehradzkiej/Tvrdá realita a měkké divadlo v zemích Visegrádu” (2003), „Teatr a polityka, polityka teatru/Divadlo a politika, politika divadla” (2006), „Teatr przyszłości – globalna wioska czy wspólne urlopy/Divadlo budoucnosti – globální vesnička nebo společné dovolené” (2007; współorganizatorem seminarium redakcja branżowego czasopisma „Svět a divadlo”). W towarzyszącą festiwalowi refleksję naukową wpisują się także wykłady gościnne: prof. dr hab. Marty Fik z Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie („Teatr Kazimierza Dejmka” 1993 „Teatr społeczno-politycznego przełomu”, 1994), prof. dr hab. Jacka Balucha z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie („Czeska literatura współczesna i najnowsza”, 2002).

Przywołane inicjatywy naukowe, popularnonaukowe stanowią wartość osobną Międzynarodowego Festiwalu Teatralnego „Na Granicy”/„Bez Granic”. W paru przypadkach pozostawiły one trwały ślad – publikacje pokonferencyjne.

Powyższe dane przywołane zostały celem uświadomienia skali przedsięwzięcia realizowanego w małych przecież miastach, peryferyjnych względem wielkich centrów kulturalnych – polskich, czeskich, słowackich. Przedsięwzięcia możliwego do zaistnienia dzięki wieloletniemu bezgranicznemu oddaniu, wręcz ofiarności grupy osób żyjących na granicy polsko-czeskiej w Cieszyńskim.

Najdobitniej prawdę tę artykułuje sformułowana z perspektywy dwudziestolecia wypowiedź Gertrudy Chowaniokovej¹⁵ z Czeskiego Cieszyna, związanej z festiwalem od pierwszej jego edycji po dzień dzisiejszy: „*Charakterystyczną cechą festiwalu, pomimo nieustannej niestabilności finansowej, jest poświęcenie i zapal sztabu organizacyjnego. Rzeczy niewykonalne technicznie zostały zrealizowane, problemy do nierozwiązania udało się rozwiązać, sponsora przekonano, a sale były w większości wypełnione. Ludzki wspólny entuzjazm dla idei przez długie lata zagłuszał egoizm i ambicje jednostek*”.¹⁶ Na przestrzeni lat w prace organizacyjne nad festiwalem zaangażowanych było w różnych rolach, w różnych funkcjach blisko 150 osób rozmaitych profesji. Kilkanaście z nich współtworzy festiwal od pierwszej edycji do dzisiaj. Kilka osób najbardziej idei Festiwalu oddanych wykonywało podczas każdorazowej edycji mnóstwo zróżnicowanych zadań.¹⁷ „*Bo – jak stwierdza Chowanioková – kto był przy narodzinach Festiwalu Teatralnego, tego on na zawsze wciągnął i pochłonął*”.¹⁸

Kim zatem są ludzie, którzy dla idei Festiwalu „Na Granicy”/”Bez Granic” zrobili najwięcej, którzy wolną przestrzeń dla teatru na pograniczu polsko-czeskim w Cieszyńskim budowali i w budowaniu jej nie ustają? Przede wszystkim są to osoby współtworzące cieszyńskie środowisko Solidarności Polsko-Czechosłowackiej/ Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej Oddziału Regionalnego Bielsko-Cieszyn/ Oddziału Regionalnego w Cieszynie.¹⁹

- 15 Gertruda Chowanioková – bibliotekoznawczyni, animatorka kultury. Dyrektorka Městského kulturního střediska „Střelnice” (MKS „Střelnice”) /Kulturního a společenského střediska „Střelnice” (KaSS „Střelnice”) w Czeskim Cieszynie (1990–2004). Członkini Občanského forum. Członkini Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej Oddziału Regionalnego Bielsko-Cieszyn/ Oddziału Regionalnego w Cieszynie, w latach 2005–2009 rzecznik Oddziału. Od 2015 roku zastępca Rzecznika Generalnego SPCzS. Z Festiwalem Teatralnym „Na Granicy”/”Bez Granic” związana jako wieloletnia koordynatorka (1990 – nadal) festiwalowych działań ze strony czeskiej i jego długoletnia dyrektorka: w latach 1991–1995, 2004 członek Dyrektoriatu, w latach 2006–2009 samodzielna dyrekcja. Organizatorka i współorganizatorka wielu międzynarodowych imprez kulturalnych polsko-czeskiego pogranicza, w tym Przeglądu Filmów Czeskich „Kino na Granicy/Hranici” (aktualna nazwa: „Kino na Granicy/Hranici. Przegląd filmowy/Filmová přehlídka) i jednoczącej oba Cieszyny imprezy „Święto Trzech Braci”/„Svátek tří bratrů”). Za działalność na rzecz współpracy polsko-czeskiej uhonorowana (między innymi) odznaczeniem Zasłużony dla Kultury Polskiej (1999), Krzyżem Kawalerskim Orderu Zasługi RP (2008), odznaczeniem Zasłużony dla Województwa Dolnośląskiego (2018).
- 16 Gertruda CHOWANIOKOVÁ, w: XX Międzynarodowy Festiwal Teatralny „Bez Granic”/ XX. Mezinárodní divadelní festival „Bez hranic”..., s. 2.
- 17 „*Jedna osoba pełniła mnóstwo funkcji*” – wspomina Sylvia Huszár z Budapesztu, krytyk teatralny, tłumaczka, koordynatorka projektów teatralnych Czwórki Wyszehradziei i Unii Europejskiej: „*Widzę przed sobą dyrektora programowego, menagera do spraw komunikacji, rzecznika prasowego, tłumacza, organizatorkę, działaczkę, którzy załatwiają sprawy związane z noclegiem, wyżywieniem, finansowaniem i refinasowaniem*”. Sylvia HUSZÁR, *Otevřený svět divadlu do čtyř stran/Świat otwarty dla teatru na cztery strony*, w: 25 lat Międzynarodowego Festiwalu Teatralnego bez granic. 25.let Mezinárodního divadelního festivalu Bez hranic..., s. 11.
- 18 Gertruda CHOWANIOKOVÁ, *Odcházení, odcházení, odcházení.../Odchodzenie, odchodzenie, odchodzenie...*, w: 25 lat Międzynarodowego Festiwalu Teatralnego „Bez Granic”. 25.let Mezinárodního divadelního festivalu „Bez hranic”..., s. 13.
- 19 Wielość oficjalnych nazw organizacji związana jest z przeobrażeniami struktury wewnętrznej zarówno jej samej, jak i Oddziału. Pierwotna nazwa to „Solidarność Polsko-Czeska”. Już po

Festiwal Teatralny „Na Granicy”/„Bez Granic” ma zatem rodowód opozycyjny, w swej istocie pozaartystyczny. Stanowi konsekwencję podejmowanych na granicy polsko-czeskiej w 1989 i 1990 roku działań członków SPCz z Cieszyna, przede wszystkim Jerzy Kronholda i Mariana Dembinioka,²⁰ jako działaczy wiodących. Z aktywności wymienionych oraz pozostałych osób z kręgu SPCz²¹, transgraniczny festiwal poprzedzających, przywołania wymagają przede wszystkim organizowane przezeń w Cieszynie oraz w Ustroniu od maja do października 1989 roku oraz w kwietniu 1990 roku protesty ekologiczne skierowane przeciwko budowie kombinatu koksowniczego w Stonawie na Zaolziu, stanowiącego zagrożenie ekologiczne dla całego Beskidu Śląskiego po obu stronach granicy.²²

---

kilku miesiącach uległa ona zmianie i przez następne lata, aż do początku lat 90. ubiegłego wieku organizacja nosiła nazwę „Solidarność Polsko-Czechosłowacka” (SPCz). Organizacja funkcjonowała w konspiracji od października 1981 roku, ujawniła swą działalność 16 kwietnia 1987 roku. Bielsko-cieszyński ośrodek SPCz powstał w 1988 roku. Na Śląsku Cieszyńskim swą działalność rozpoczął – w sposób nieformalny – wiosną 1989 roku. Stowarzyszenie Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka (SPCzS) zarejestrowano w Sądzie Wojewódzkim we Wrocławiu 11 X 1991 roku. Oddział Regionalny Bielsko-Cieszyn powołany został w lutym 1992 roku na I Walnym Zjeździe Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej we Wrocławiu. Na rzecznika Oddziału desygnowano Andrzeja Grajewskiego – historyka i dziennikarza, założyciela SPCz w Bielsku-Białej, organizatora demonstracji w obronie V. Havla (15 IV 1989, Bielsko-Biała). Swą osobowość prawną Oddział uzyskał 28 V 2002 roku. Od 25 VIII 2002 roku obowiązująca stała się nazwa: Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka Oddział Regionalny w Cieszynie. Dodać należy, że od 11 XI 1991 roku działało w Cieszynie Biuro Fundacji Solidarności Polsko-Czechosłowackiej, przemianowane po I Walnym Zjeździe SPCzS na Placówkę Fundacji SPCzS.

- 20 Marian Dembiniok – historyk. Dyrektor Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie (2000 – nadal). Członek Solidarności Polsko-Czechosłowackiej (od 1989 roku). Współzałożyciel SPCzS Oddziału Regionalnego Bielsko-Cieszyn. W latach 1991–1994 kierownik cieszyńskiego Biura Fundacji SPCz/Placówki Fundacji SPCzS. Członek pięcioosobowej Rady Rzeczników SPCzS, wybranej w 1999 roku na III Walnym Zjeździe SPCzS we Wrocławiu. Wieloletni (do 2005 roku) w pierwszej zastępce rzeczownika, a potem rzeczownik SPCzS Oddziału Regionalnego Bielsko-Cieszyn/Oddziału Regionalnego w Cieszynie. Organizator międzynarodowych imprez kulturalno-oświatowych polsko-czeskiego pogranicza, w tym piętnastu edycji Festiwalu Teatralnego „Na Granicy”/„Bez granic”; w latach: 1993–1995 członek Dyrektoriatu Festiwalu, w latach 1996–2005 dyrektor Festiwalu. Uhonorowany w 2001 roku medalem „Artis Bohemiae Amicis” („Przyjaciel Kultury Czeskiej”), przyznany przez Ministra Kultury Republiki Czeskiej za „szerzenie dobrego imienia czeskiej kultury”, w roku 2004 – Medalem Honorowym Ministerstwa Kultury Republiki Czeskiej „za zasługi w rozwoju współpracy kulturalnej polsko-czeskiej”.
- 21 Z grupy osób bezpośrednio zaangażowanych w działania na granicy przeciw granicy wymierzone wymienieni należy przynajmniej dwie: bielszczanina Janusza Okrzesika i Zbigniewa Macheja z Cieszyna. J. Okrzesik – politolog, dziennikarz, wykładowca akademicki. W ramach SPCz zajmował się, między innymi, przerzutem bibuły i drukiem materiałów dla opozycji czeskiej z regionu Ostrawy. Współzałożyciel Oddziału Regionalnego Bielsko-Cieszyn SPCzS. W latach 90. rzecznik krajowy SPCzS, członek Rady Fundacji SPCzS w Warszawie. W latach 90. poseł i senator RP. Zbigniew Machej – polonista, poeta, tłumacz literatury czeskiej i słowackiej, dyplomata. Pełnił między innymi funkcje: wicedyrektora Instytutu Polskiego w Pradze, dyrektora Instytutu Polskiego w Bratysławie, wicedyrektora Międzynarodowego Funduszu Wyszehradzkiego w Bratysławie. Wystąpił z SPCzS. Laureat Nagrody Młodych im. St. Wyspiańskiego (1991).
- 22 Pierwsza wielotysięczna manifestacja w Cieszynie odbyła się 19 maja 1989 roku. Jak wspomina Janusz Okrzesik: „po drugiej stronie granicy ok. 10-osobowa grupka Czechów (na czele z Kubą Mátlem) solidaryzowała się z polskim protestem, lecz szybko demonstranci zostali zatrzymani przez tajną policję StB”. Janusz OKRZESIK, *Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka w Cieszynie i Bielsku-Białej*, w:

Także – tysięczna demonstracja pod hasłem „Nigdy więcej bratniej pomocy” z udziałem posłów i senatorów RP, mająca miejsce w Cieszynie 21 sierpnia 1989 roku w 31. rocznicę inwazji wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację.²³

Wraz z dojściem do władzy w Polsce i Czechosłowacji środowisk demokratycznych cieszyńscy i bielscy działacze SPCz za priorytet w nowej rzeczywistości politycznej uznali: „*promowanie zmian w świadomości społecznej*”, a przede wszystkim „*kształtowanie świadomości wspólnej odpowiedzialności za losy Śląska Cieszyńskiego*”.²⁴ W praktyce postawili na intensyfikację kontaktów po obu stronach granicy, zwłaszcza kontaktów kulturalnych, w tym teatralnych. W warunkach obustronnej wolności politycznej doszło do bezpośrednich spotkań pomiędzy niedawną opozycją na Śląsku Cieszyńskim, czyli członkami Solidarności Polsko-Czechosłowackiej a niedawnymi dysydentami z Czechosłowacji, skupionymi w Forum Obywatelskim.²⁵ Oba ugrupowania szybko podjęły formalne rozmowy, które z czasem, nie tak znów odległym, doprowadziły do znaczących inicjatyw w sferze kultury, w tym teatralnej. Już 15 lutego 1990 roku w Cieszyńskim Ośrodku Kultury „Domu Narodowym” (COK „DN”) w ramach cyklicznej imprezy pn. „Forum Myśli Politycznej”, zainicjowanej przez ówczesnego dyrektora placówki, a potem jednego z współtwórców Festiwalu „Na Granicy” Jerzego Hermę²⁶, odbyło się otwarte spotkanie mieszkańców Cieszyna z przedstawicielami Forum Obywatelskiego. Wśród uczestników spotkania znaleźli się Jakub Mátl i Gertruda Chowanioková. Podczas dyskusji pojawiły się rzeczowe argumenty opowiadające się za niezbędnością stworzenia nowego programu współistnienia miast i narodów na polsko-czeskim pograniczu, programu uwzględniającego współpracę kulturalną. W następstwie lutowych rozmów, w marcu 1990 roku liderzy ugrupowań opozycyjnych z obu stron granicy:

Obywatele dyplomaci. Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka w Cieszynie i Bielsku-Białej, red. Małgorzata Kaute – Janusz Okrzesik, Bielsko-Biała 2009, s.44. Pierwszą wspólną, obustronną manifestację ekologiczną zorganizowano już w nowej rzeczywistości politycznej – 27 kwietnia 1990 roku.

- 23 Jak stwierdza z perspektywy kilkunastu lat Jerzy Kronhold: „*nigdy potem nie udało się w Cieszynie zgromadzić aż tylu osobistości. Do miasta przybyli: Kuroń, Rokita, Staniszevska, Modzelewski, wrocławianie z Mirkiem Jasińskim i Dučinem Piotrowskim na czele, a przemówienie w języku czeskim wygłosiła emisariuszka z Gdańska – Krystyna Krauze*”. Jerzy KRONHOLD, *Opowiem to chronologicznie i nieco chaotycznie...*, s. 125. Wśród manifestujących obecna była również Józefa Hennełowa i Krzysztof Kozłowski z „Tygodnika Powszechnego”. Oświadczenie bielsko-cieszyńskiego Oddziału SPCz odczytał J. Kronhold.
- 24 Janusz OKRZESIK, *Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka w Cieszynie i Bielsku-Białej...*, s. 47.
- 25 Do ugrupowania OF oprócz Jakuba Mátle i Gertrudy Chowaniokowej przynależeli, wyróżniając się szczególną aktywnością: Josef Hladký, Petr Grendziok, Ivo Kovařík, Ladislav Szpyrc, Marie Vízdalová.
- 26 Jerzy Herma – dr ekonomii, wykładowca akademicki, dyplomata. Działacz Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej. Pełnione funkcje: zastępca Rzecznika Generalnego SPCzS, członek zarządu Fundacji SPCzS Warszawie. Członek Oddziału Regionalnego Bielsko-Cieszyn/Oddziału Regionalnego w Cieszynie. W latach 1991, 1993–1995 członek Dyrektoriatu Festiwalu Teatralnego „Na Granicy”. Dyrektor Cieszyńskiego Ośrodka Kultury „Domu Narodowego” (1989–1997). Konsul RP w Ostrawie (1998–2002), konsul RP we Lwowie (2008–2011). Działacz samorządowy na Śląsku Cieszyńskim (2002–2008).

Jakub Mátl (OF) i Jerzy Kronhold (SPCz), przy współdziałaniu Jerzego Hermy (COK „DN”) podjęli decyzję o wspólnym zorganizowaniu w miastach granicznych Cieszynie i Czeskim Cieszynie festiwalu teatralnego. Odbył się on już dwa miesiące później, w dniach 25–26 maja. Bilety na spektakle pełniły zarazem funkcję zaproszenia, nadal wymaganego przy przekraczaniu polsko-czeskiej granicy. Ten I Festiwal Teatralny „Na Granicy”/”Na Hranicy” zorganizowany został, jak podkreśla Gertruda Chowanioková: „*bez jakiegokolwiek zaplecza finansowego czy logistycznego*”²⁷, a Zbigniew Machej doda; „*niemalże towarzysko [...] dla przyjaciół*”²⁸. O jego sprawnym przebiegu, jak i pozostałych edycji, zadecydowało niewątpliwie oddanie kompetentnych pracowników dwóch instytucji kultury bezpośrednio zaangażowanych w festiwalowe przedsięwzięcie: Cieszyńskiego Ośrodka Kultury „Domu Narodowego” i Městského kulturního střediska „Střelnice” (z czasem przekształconego w Kulturní a společenské středisko „Střelnice”) w Czeskim Cieszynie. Pracownicy wymienionych placówek²⁹ z zapałem podejmowali powierzane im niełatwe festiwalowe wyzwania, poświęcili festiwalowi wiele pracy, a nade wszystko serca. Dodać należy, iż w gronie organizatorów, a później współorganizatorów przedsięwzięcia znalazły się również miejscowe ośrodki teatralne: Teatr im. A. Mickiewicza w Cieszynie³⁰ i Těšínské divadlo³¹ w Czeskim Cieszynie. Do instytucji bezpośrednio zaangażowanych w organizację festiwalu okresowo przynależał także Teatr Polski w Bielsku-Białej. Dyrektorzy wymienionych instytucji kultury: Ladislav Slíva, Roman Rozbrój³² – Těšínské divadlo, J. Herma – COK ”DN”, G. Chowanioková – MKS „Střelnice”/KaSS „Střelnice”, Waclaw Jankowski, Marek Gaj – Teatr Polski w Bielsku-Białej zarządzali w pierwszej połowie lat 90. ubiegłego wieku Festiwalem Teatralnym „Na Granicy” wspólnie jako tzw. „Dyrektoriat”. Przy czym w zespole ze strony czeskiej na szczególne wyróżnienie zasługuje Ladislav Slíva³³, w latach 1991–1996 mocno zaangażowany w pracę nad zapewnieniem

27 Gertruda CHOWANIOKOVÁ, *Odcházení, odcházení, odcházení... /Odchodzenie, odchodzenie, odchodzenie...*

28 Zbigniew MACHEJ, *Słowo wstępne*, Wiadomości na kolanie / Zpravý na koleně. Biuletyn II Festiwalu Teatralnego „Na Granicy” / Bulletin II. Divadelního festivalu „Na hranici” 1991, nr / č 1, s.1.

29 Z pracowników wymienionych instytucji szczególnie zaangażowani w pracę na rzecz festiwalu jako jego koordynatorzy byli – Regina Bandarewicz, Henryka Jałowicz, Mirosława Pindór, Kinga Ciba, Adam Ciešlar (COK „Dom Narodowy”), Lucie Chowanioková, Sárka Klimošová, Petra Slovácěk-Rypienová, (MKS/KaSS „Střelnice”). Nadto Bogusław Słupczyński, kierujący Cieszyńskim Studiem Teatralnym.

30 Jego dyrektor Andrzej Łyżbicki również przynależał do grupy współorganizatorów festiwalu.

31 Z pracowników Td na rzecz festiwalu udzielały się Dagmar Pavlíková – kierownik Działu Marketingu i Joanna Wania – kierownik literacki Sceny Polskiej.

32 Był dyrektorem teatru w Czeskim Cieszynie w latach 1996–2000.

33 Ladislav Slíva (13 XI 1941–19 I 2019) – PhDr, teatrolog, sławista, tłumacz z języka bułgarskiego, rosyjskiego, polskiego (w tym dramatów: Karola Wojtyły, Sławomira Mrożka, Helmuta Kajzara), krytyk teatralny, wykładowca w konserwatorium im. Leoša Janáčka w Ostrawie. Zawodowo związany ze scenami dramatycznymi czeskiego Śląska i Moraw (między innymi kierownik literacki Slezského divadla w Opawie, Státního divadla w Ostrawie, dokumentalista w archiwum Národního divadla moravskoslezského w Ostrawie).

odpowiedniego poziomu artystycznego Festiwalu, a później jego życzliwy widz i obserwator. W 1996 roku ustalił się obowiązujący przez kilka lat schemat: Dyrektoriat tworzyli pospołu dyrektor teatru w Czeskim Cieszynie oraz rzecznik Oddziału Regionalnego SPCzS; zatem od października 1996 do maja 2005 roku dyrektorem Festiwalu „Na Granicy”/„Bez granic” ze strony polskiej był Marian Dembiniok, ze strony czeskiej od 1997 do 2002 roku Roman Rozbrój. W latach 2006–2009 dyrektorem generalnym Festiwalu była Gertruda Chowanioková, z rokiem 2010 nastął czas dyrekcji generalnej (od 2017 artystycznej³⁴) Janusza Legonia, związanego z Festiwalem „Na Granicy”/„Bez Granic” od jego pierwszego rocznika i pełniącego różne funkcje (tak jak i związana z festiwalem od samego jego początku, z różną intensywnością i w różnych rolach, jest pisząca te słowa³⁵). Nie sposób nie wspomnieć tutaj również o głównym grafiku festiwalu, autorze większości (osiemnastu) plakatów reklamujących to przedsięwzięcie – Ladislavie Szpyrcu³⁶ z Czeskiego Cieszyna.

Przywołano w niniejszym artykule szereg osób identyfikujących się i identyfikowanych z Międzynarodowym Festiwalem Teatralnym „Na Granicy”/„Bez Granic”. Osób, dla których Cieszyn i Czeski Cieszyn „to – jak trafnie rzecz ujął Janusz Legoń – środek świata i środek Europy”.³⁷ Ludziom tym można przypisać bądź to rolę inspiratora, projektodawcy, bądź/i realizatora transgranicznych działań w zakresie upowszechniania kultury teatralnej, trzech, a *de facto* czterech narodów. Bez ich wysiłku i zaangażowania oraz zapału pozostałych osób (wymienionych w jubileuszowym biuletynie festiwalowym *25 lat Międzynarodowego Festiwalu Teatralnego „Bez granic”. 25.let Mezinarodního divadelního festivalu „Bez hranic”*³⁸), a także udziału wolontariuszy z obu stron Olzy³⁹, międzynarodowe, ponad granicą i wbrew granicom podjęte dzieło pod nazwą Festiwal Teatralny „Na Granicy”/„Bez Granic” byłoby niemożliwe. Niemożliwe byłoby wspólne świętowanie (a każdy festiwal jest wszak świętem, na

W latach 1973–1974, 1990–1996 – dyrektor *Těšinského divadla*. Członek Dyrektoriatu Festiwalu Teatralnego „Na Granicy” w latach 1991–1996. Za działalność na rzecz popularyzacji teatru polskiego w Czechach uhonorowany przez polskie Ministerstwo Kultury i Sztuki odznaczeniem „Zasłużony dla Kultury Polskiej” (1996) .

34 Od 2017 roku dyrektorem organizacyjnym ze strony polskiej jest Katarzyna Dendys-Kosecka, partnerkami z czeskiej strony od 2018 roku – Petra Slováček-Rypienová (organizacja) i Alicja Olmová-Jarotová (kształt artystyczny).

35 W 1990 i 1991 roku współprowadząca z J. Legioniem Biuro Organizacyjne Festiwalu; w 1996 roku w roli jurora; w latach 1992, 1996, 2001, 2014 – koordynatorka konferencji naukowych, współredaktorka kilkunastu programów i biuletynów festiwalowych.

36 Ladislav Szpyrc – plastyk, grafik, kurator wystaw w czeskokocieszyńskiej Galerii Půda. Członek Občanského forum (1989–1990). Przewodniczący Stowarzyszenia Půda. „Osobowość roku 2014 miasta Czeski Cieszyn” za wieloletni wkład w dziedzinie kultury.

37 *Nie odwracać się plecami...*

38 *25 lat Międzynarodowego Festiwalu Teatralnego „Bez granic”. 25.let Mezinarodního divadelního festivalu „Bez hranic”...*, s. 45.

39 Szczególną aktywnością na rzecz Festiwalu wyróżniają się od lat studenci kierunku animacja społeczno-kulturalna na Wydziale Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie oraz uczniowie szkół średnich z Czeskiego Cieszyna.

co wskazuje jego źródłosłów łaciński⁴⁰) mieszkańców obu Cieszynów. Niemożliwe byłyby spotkania ludzi teatru (zarówno aktorów, jak i widzów) z Pragi, Warszawy, Bratysławy, Budapesztu, by wymienić tylko stolice państw, których kulturalna teatralna podczas Festiwalu jest prezentowana. Niemożliwe byłoby również spotkanie w cieszyńskim Teatrze im. Adama Mickiewicza 8 października 1999 roku, podczas jubileuszowej (dziesiątej) edycji festiwalu, trzech ministrów kultury: Andrzeja Zakrzewskiego (RP), Pavla Dostála (RC) i Milana Kňažko (RS). Wtedy to Festiwal Teatralny „Na Granicy” uznany został przez polskiego ministra za „naszą [polsko-czesko-słowacką – M. P.] przepustkę do wspólnej Europy wolnych narodów”.⁴¹ Wtedy też przedstawiono po raz pierwszy publicznie plany związane z utworzeniem Międzynarodowego Funduszu Wyszehradzkiego, który od maja 2001 roku corocznie wspiera festiwal finansowo.⁴² Spotkanie to dowiodło, że zasadniczym wyróżnikiem Festiwalu Teatralnego „Na Granicy”/„Bez Granic” spośród wielu festiwali odbywających się w Europie Środkowej jest harmonijna współobecność ludzi sztuki i ludzi polityki. Polityka i teatr, teatr i polityka wzajemnie się bowiem na pograniczu polsko-czeskim w regionie Śląska Cieszyńskiego warunkują.⁴³ Warto wspomnieć, iż XXII edycja festiwalu (październik 2011) odbywała się pod patronatem Prezydencji Polskiej w Radzie Unii Europejskiej.

Międzynarodowy Festiwal Teatralny „Na Granicy”/„Bez Granic” jest niemalże modelowym przykładem zaangażowania indywidualnych obywateli (i ich zrzeszeń) w proces budowania pozytywnych relacji międzynarodowych, polegający na przełamywaniu barier geopolitycznych, pokonywaniu wzajemnych uprzedzeń, stereotypów i zbliżaniu się jednostek, grup społecznych wywodzących się z różnych państw, z jednoczesnym promowaniem wśród odbiorców prowadzonych działań zespołu wartości, które jednostki te uznają za pożyteczne. Tym samym przywołany festiwal stanowi niewątpliwie przejaw dyplomacji obywatelskiej (*citizen diplomacy*), definiowanej przez Jerzego Mikułowskiego-Pomorskiego jako: „uczestniczenie w procesach międzynarodowych [w tym działań w sferze kultury – M.P.] samych obywateli”⁴⁴, gdzie podmioty dyplomacji obywatelskiej same kształtują cele podejmowanych działań.⁴⁵ A celem tym jest w przypadku twórców Festiwalu Teatralnego „Na Granicy”/„Bez Granic” integracja oraz budowanie na pograniczu polsko-czeskim w regionie Śląska Cieszyńskiego przestrzeni szeroko rozumianej wolności i poczucia

40 *Festivus* (łac.) – radosny, wesoły, świąteczny.

41 Cyt. za: Stanisław BUBIN, *Festiwal Wyszehradzki*, Dziennik Zachodni, 1999, nr 242.

42 Wsparcia finansowego udzielają festiwalowi samorządy obu miast. Jednakże głównym źródłem finansowania są granty: ministerialne, wojewódzkie, międzynarodowe, nadto sponsorzy ze sfer biznesowych.

43 Na ten temat: Mirosława PINDÓR, *Polsko-czeskie i polsko-słowackie kontakty teatralne. Cieszyn – Český Těšín 1945–1999*, Katowice 2006.

44 Jerzy MIKUŁOWSKI-POMORSKI, *Jak narody porozumiewają się ze sobą w komunikacji międzykulturowej i komunikowaniu medialnym*, Kraków 2007, s. 61.

45 Wskazywał na ten wyróżnik dyplomacji obywatelskiej (w opozycji do dyplomacji publicznej) Paul Sharp. Zob. Jerzy MIKUŁOWSKI-POMORSKI, *Jak narody porozumiewają się ze sobą...*

wspólnej zań odpowiedzialności. Co niezwykle istotne – proces ten zainicjowany został na kilkanaście lat przed oficjalnym wejściem Polski i Republiki Czeskiej w struktury Unii Europejskiej i w strefę Schengen.

Ważne jest, że festiwal ten tworzą ludzie dla ludzi, dla których najistotniejsza jest sama idea spotkania w kulturze i budowania transgranicznych mostów porozumienia, wbrew zaszcłościom historycznym i stereotypizacji. Ideę tę najlepiej wyraża godło Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej – złączone w braterskim uścisku dłonie na tle polskiej i czeskiej flagi – godło przyjaźni ponad granicami. Przyjaźni, do której droga wiedzie w przypadku pogranicza polsko-czeskiego w Cieszyńskim także poprzez teatr, rozumiany, jako „*pewna specyficzna manifestacja społeczna i estetyczna, która ma miejsce wtedy, gdy w jakimś wydzielonym obszarze przestrzenno-czasowym zaczyna zachodzić pewna interakcja symboliczna pomiędzy aktorami i widzami*”⁴⁶, w omawianej sytuacji aktorami i widzami przynależnymi do kilku odrębnych kręgów narodowościowych, kulturowych. W obu Cieszynach: polskim i czeskim za sprawą kreatywnych, obdarzonych nieodpartą wolą ustawicznego działania w środowisku wielokulturowym ludzi Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej (i jej sympatyków) „*świat otwarty jest dla teatru na cztery strony*”.⁴⁷

Autor | Author

Mirosława Pindór

Uniwersytet Śląski
Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji
Ul. Bielska 62,
43-400 Cieszyn
e-mail: mirosława.pindor@us.edu.pl

Dr hab. Mirosława Pindór (*1962) doktor habilitowany nauk humanistycznych w dyscyplinie kulturoznawstwo, doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa (specjalność: teatrologia). W swojej pracy naukowej koncentruje się na polsko-czeskich i polsko-słowackich kontaktach teatralnych, teatrze polskiej grupy autochtonicznej na Zaolziu, polskim teatrze na czeskim Śląsku, współpracy transgranicznej Polska – Czechy w zakresie kultury i nauki w subregionach Śląska Cieszyńskiego i Ziemi Kłodzkiej.

46 Arno PAUL, *Theater als Kommunikationsprozess*, w: Klier 1981. Cyt. za: Patrice PAVIS, *Słownik terminów teatralnych*, przekł. oprac. uzup. Sławomir Świątek, Wrocław 1999, s. 548.

47 Takim tytułem opatrzyla swoje festiwalowe jubileuszowe refleksje Sylvia Huszár. Sylvia HUSZÁR, Świat otwarty dla teatru na cztery strony. Otevřený svět divadlu do čtyř stran, w: 25 lat Międzynarodowego Festiwalu Teatralnego „Bez granic”. 25.let Mezinárodního divadelního festivalu „Bez hranic”..., s. 10–11.

recenze

Ondřej FELCMAN, *Československý parlament na prahu Pražského jara. Národní shromáždění na cestě k reformě (1964–duben 1968)*, Nakladatelství Lidové noviny –Filozofická fakulta UHK, Praha 2015, 344 s., ISBN 978-80-7422-449-2

Předkládaná monografie se zabývá vývojem a činností Národního shromáždění (NS) Československé socialistické republiky (ČSSR) v převážné části jeho IV. volebního období (1964–1968). Autor vytvořil práci, která usiluje v české historiografii zmapovat historii československého parlamentu od června 1964 do dubna 1968, kdy byl zvolen předsedou NS významný proreformní politik Josef Smrkovský.

Monografie je vedle úvodu a závěru rozdělena do devíti kapitol. V úvodu je v základních souvislostech nastíněn její obsah a tematický rámec výzkumu, současný stav zkoumané problematiky v české historiografii, motiv ke zkoumání této problematiky i pramenná základna vztahující se k danému tématu.

První kapitola *Národní shromáždění v komunistickém Československu* pojednává o vývoji československého parlamentu od podzimu 1945 do sledovaného období. V této kapitole je věnována pozornost i působnosti Slovenské národní rady (SNR). Z přehledu o fungování parlamentu a SNR od prvních poválečných let až do začátku šedesátých let přechází text do rámcového pohledu týkající se fungování a interního obrazu NS v době předsednictví Bohuslava Laštovičky (porovnání volebních výsledků z jara 1964 s předešlými volbami, věkové, národnostní, pohlavní, sociálně profesní či stranické složení poslanců v novém parlamentu, počet plenárních, výborových a předsednických schůzí nebo v neposlední řadě organizační struktura NS).

Druhá kapitola *Národní shromáždění za nového předsedy Bohuslava Laštovičky* se zabývá činností a změnami nejvyššího orgánu státní moci (alespoň oficiálně řečeno o NS dle ústavy z roku 1960) během jeho vedení B. Laštovičkou do doby před lednovým plénem ÚV KSČ roku 1968. Poukazováno je zde na vytyčené primární cíle nového vedení parlamentu, což bylo především úsilí zlepšit svou pokleslou reputaci na veřejnosti, zefektivnit svou práci, odbourat dlouhodobou rutinu, zajistit lepší spolupráci s vládou a vytvořit důslednější vykonávání své kontrolní role vůči všem prvkům výkonné moci. Mělo tedy dojít k rozhodnějšímu plnění pravomocí NS stanovené ústavou z roku 1960, kde nejvyšší zastupitelský sbor je v pozici nejvyššího státního orgánu. Na druhé straně však mocenský monopol KSČ omezoval v praxi pravomoci NS určené ústavou, neboť o jeho základních cílech rozhodovalo vedení KSČ. Přesto oproti předchozímu volebnímu období se postavení NS vůči centrálním výkonným orgánům zlepšilo. Přílehlavá je také autorova zmínka, že na Slovensku docházelo k otevřenějšímu tlaku jeho elit na zlepšení situace slovenské společnosti v ČSSR, která byla podpořena nástupem Alexandra Dubčeka do čela ÚV KSS. Jinými neméně významnými oblastmi v etapě Laštovičkova předsednického

mandátu před lednovým plénem ÚV KSČ je v druhé kapitole charakteristika každodenní politickoorganizační práce ve vedení NS. Autor v ní popisuje, jak vedení parlamentu kontrolovalo, plánovalo a organizovalo každou část vlastního fungování. Mezi další dvě důležité aktivity vedení NS, jimiž se autor zabývá, je hledání nových vyhovujících prostor pro práci NS a snaha odbourávat dosavadní pasivitu funkcionářů národních výborů. Především je oproti předešlému volebnímu období nyní patrná výraznější snaha předsednictva NS a SNR o aktivitu celé zastupitelské soustavy. Závěr kapitoly je věnován vlivu KSČ na činnost parlamentu po roce 1964. Novotného stranické vedení si nadále uchovalo pozici hlavního politického vykonavatele, avšak za Laštovičkova předsednictví docházelo alespoň částečně k odbourávání pasivity v činnosti NS.

Obsahem třetí kapitoly *Národní shromáždění v předvečer Pražského jara* je popis základních celospolečenských a politických změn v šedesátých letech v jejím úvodu. Dochází k hluboké krizi poststalinského modelu sovětského socialismu v ČSSR. Stranické vedení Antonína Novotného se snažilo určitými ústupky tlumit politickou i společenskou nespokojenost související primárně s krizovými hospodářskými otázkami. Navzdory prvotním ústupkům se stranické vedení pokoušelo již po ukončení XIII. sjezdu KSČ hledat cestu zpět, neboť mělo obavy z rozkladu mocenského systému. V roce 1967 bylo rozpornými tendencemi mezi demokratizačními trendy vyplývajícími ze závěrů XIII. sjezdu KSČ a činností mocenské skupiny A. Novotného, jež se následně snažila liberalizační procesy brzdít, ovlivněno i NS. Předsednictvo NS pod vedením B. Laštovičky se dostalo do složité situace. Na jedné straně chtělo vyjít vstříc demokratizační tendenci, avšak na druhé straně se nechtělo dostat do sporu s Novotného vedením KSČ. Autor se dále zabývá reakcí NS na dobové změny, která je patrná u některých významných událostí roku 1967. Hlavně je to stanovisko poslanců nejen k tvůrčí činnosti mladých filmařů a obecně inteligenci, nýbrž i ke strahovským událostem. V prvním případě se jednalo na půdě parlamentu o ideologický střet mezi zastánci konvenčních dogmatických schémat a pokrokových stanovisek opírajících se o tvůrčí marxismus. Objektem útoku byly zejména filmy *Sedmikrásky* a *O slavnosti a hostech* od režisérů Věry Chytilové a Jana Němce, které v NS vyvolaly názorové střety. Autor trefně interpretuje, jaké skupiny poslanců zastávaly negativní hledisko k moderní filmové tvorbě. Jednalo se převážně o lidi mezi 42 a 55 lety a poslance dělnických profesí. Jinou významnou událostí, jež vyvolala potlačení liberalistických tendencí v umění, byl IV. sjezd československých spisovatelů, kde zazněla otevřená kritika vůči dosavadnímu způsobu vládnutí. V druhém případě strahovské události jasně ukázaly, že pomalé vyšetřování incidentu a špatná informovanost celé kauzy vedla poslance k jisté rozpačitosti. Přesto výrazné změny v relativně krátkém období byly zjevné. Na konci února 1968, kdy poslanec Viktor Knapp kriticky ozřejmil záměrně utajované skutečnosti kolem strahovské kauzy, došlo již mezi poslanci k otevřené nespokojenosti s parlamentním vedením. Třetí kapitola se rovněž zabývá větší aktivitou poslanců při přípravě zákona o národních výbo-rech, kde je věnována mimo jiné zvýšená pozornost národnostně citlivé otázce.

Jednalo se o polemiku, proč ve výše uvedeném návrhu zákona nebyla Bratislava definována jako hlavní město Slovenska a proč nebyla přímo podřízena SNR. Polemika ukázala skutečnost, že někteří poslanci projeví vlastní stanovisko bez ohledu na oficiální postoje již v předvečer Pražského jara.

O lednovém zasedání pléna ÚV KSČ a jeho následném dopadu především na činnost NS pojednává čtvrtá kapitola *Po lednovém plénu ÚV KSČ*. Odchod A. Novotného z nejvyšší stranické funkce představovalo primárně zavedení kolektivního řízení ve stranickém rozhodování namísto autoritativních metod, které ztělesňoval režim A. Novotného. Na půdě parlamentu docházelo zpočátku jen k pozvolným změnám. Vedení parlamentu v čele s B. Laštovičkou v tomto nejistém období zvolilo vyčkávací taktiku, jež trvala až do přelomu ledna a února roku 1968. Poslance přiměl k výraznější činnosti už chaoticky řízený závěr 18. plenární schůze NS z 11. ledna 1968, kde se projeví nedostatky v jeho jednacím řádu i nevyjasněné vztahy mezi NS a státními vrcholovými orgány. Nespokojenost se stavem v NS narůstala zvláště po jednáních kulturního a zemědělského výboru, jež se staly prvními otevřenými projevy politické nespokojenosti poslanců, zatím vyjádřené jen na parlamentní půdě. Nicméně změny ve stranickém centru nedovolovaly vedení NS již nadále zaujímat taktiku mlčení a vyčkávání.

Vývoji NS v únorových týdnech roku 1968 a hledání cesty, jak se nejvyšší orgán státní moci přizpůsobí potřebám měnící se doby, se věnuje pátá kapitola *Hledání rovnováhy v únorových týdnech*. B. Laštovička 6. února na schůzi předsednictva NS již uznal oprávněnost kritiky rozličných nedostatků a začal zejména kritizovat mezery v jednacím řádu či špatnou disciplinovanost poslanců. Hlavní problém však nacházel nejenom v zaneprázdněnosti poslanců a politických funkcionářů, ale také v samotném uspořádání vztahů mezi stranickými a státními orgány. Řešení spatřoval především v dekumulaci funkcí, v nápravě dosavadních metod a ve vyjasnění vztahů mezi jednotlivými centrálními orgány. Stále více bylo zřejmé, že část členů v předsednictvu NS si uvědomuje, že již není možné obcházet nerespektování ústavního poslání nejvyššího orgánu státní moci. Docházelo k prosazování linie reformní orientace, kdy NS mělo vykonávat svou kontrolní roli, více se aktivizovat a nespoléhat pouze na rozhodnutí ÚV KSČ. Dalším posunem k větší aktivitě poslanců na proměnách soudobého systému vládnutí byla stranická schůze komunistických poslanců 26. února. V této kapitole se autor soustřeďuje také na politické a společenské změny vztahující se ke Slovensku, kde byl odchod A. Novotného z vrcholu politické moci přijat s uspokojením. Slovinci v pozměněných mocenských poměrech spatřovali cestu k řešení česko-slovenského vztahu. Jako vstřícný krok byla zákonem uznána Bratislava hlavním městem Slovenska. Díky NS docházelo tedy k postupné změně nerovnoměrného státoprávního postavení mezi oběma národy. V závěru páté kapitoly je věnována pozornost odrazu parlamentního dění v dobovém tisku. Koncem února, kdy ještě zůstávala zachována předběžná cenzura, je patrné, že se žurnalisté pokoušeli částečně přiblížit skutečný stav v NS.

Událost, která v NS akcelerovala proreformní směr, byla aféra poslance a generálmajora Jana Šejny. Autor se tímto tématem a jeho dopady ve společ-

nosti a především na parlamentní půdě zabývá v šesté kapitole Šejnova *aféra a zákonodárny sbor*. Pozornost je v textu nejprve zaměřena na první aktivity A. Dubčeka v čele KSČ nebo obecné politické změny v ČSSR do počátku března roku 1968 a následně na kariérní postup a kriminální aktivity J. Šejny. Poté se autor věnuje rozhodováním pléna NS o jeho vydání k trestnímu stíhání. Poslanci však v té době vůbec nevěděli, že J. Šejna již uprchl do zahraničí. Na aféře tzv. semínkového generála se ukázaly žalostné poměry na ministerstvu vnitra, v armádě či generální prokuratuře. Na druhé straně jeho případ vyvolal velký zájem všech tehdejších médií. Závěrečná část této kapitoly popisuje, jak mezi poslanci docházelo k hledání způsobu, jak J. Šejnu zbavit poslaneckého mandátu, a stručně shrnuje dopadu aféry na dosavadní nedostatečnou kontrolní činnost NS vůči dalším subjektům vrcholové státní moci a správy.

V sedmé kapitole *Jarní přívál. Národní shromáždění v počátcích reformního procesu* autor interpretuje, že dopad Šejnovy aféry, oživení občanských svobod či uvolnění politické kontroly nad společností zánikem cenzury vyvolaly u poslanců sebevědomější postoje, a tím i silnější naléhání na větší angažovanost předsednictva NS. Laštovičkovu předsednictvo muselo řešit postavení NS v politickém systému, účast NS na dokončení *Akčního programu KSČ* nebo přípravu na setkání parlamentního vedení s Lenártovou vládou. Politicky závažnou otázkou, kterou se muselo předsednictvo NS rovněž zaobírat, byl problém nedokončených rehabilitací politických obětí. Na jedné straně usilovalo předsednictvo přes počáteční zdrženlivost o pokračování emancipace NS a snažilo se přesvědčit veřejnost, že tak činí. Na druhé straně však muselo vyrovnávat s kritikou svých vrcholových funkcionářů, což vedlo k představě o obsazení nejvyšších funkcích jinými poslanci a o navýšení počtu místopředsedů NS.

Odstoupení A. Novotného z funkce prezidenta republiky, hledání vhodného nástupce nebo konečně zvolení generála Ludvíka Svobody do čela státu je mimo jiné tématem osmé kapitoly *První provedené změny – prezidentská volba a odklad voleb*. Byla to historicky výjimečná událost, kdy poprvé v dosavadní historii komunistického režimu došlo k veřejnému volání po abdikaci prezidenta republiky a k jeho dobrovolnému odstoupení. Předsednictvo NS muselo vedle této problematiky řešit i otázku voleb do národních výborů. Postupující demokratiizační proces veřejného života stále více poukazyval na nedostatečnosti v díkci volebního zákona a v přípravě voleb do národních výborů. S volbou nového prezidenta souviselo rovněž zajištění různých stránek technického a organizačního charakteru členy parlamentního předsednictva. Všechny stranické skupiny, skupina poslanců nestraníků a Národní fronta navrhly na kandidáta prezidenta republiky armádního generála Ludvíka Svobodu. Hlasovalo pro něj 30. března 282 poslanců a 6 poslanců se zdrželo hlasování. Na závěr osmé kapitoly věnuje autor pozornost ještě odložení voleb do národních výborů, které zrovna nepatřilo k činům napomáhajícím obrodnému procesu v naplňování jeho cílů.

Poslední kapitola *Dubnové zemětřesení v parlamentu* se zabývá mimo jiné realizací *Akčního programu KSČ*, kde bylo jeho součástí také vrcholové postavení NS ve struktuře státní moci. K jeho naplnění mělo dojít tím, že bude odstra-

něň formalismus v parlamentních jednáních, plněny jeho ústavní pravomoci a rušena názorová jednota poslanců. Dubčekovo vedení KSČ usilovalo, aby NS obnovilo svou kontrolní roli vůči vládě a posílilo svou rozhodovací kompetenci o zákonech a podstatných politických problémech. NS mělo zejména nabýt lepší vážnosti ve veřejném mínění. Autor ve svém výzkumu výstižně pojednává o odchodu mnoha poslanců z vysokých stranických a ministerských funkcí, kteří byli zejména ve vládě nahrazeni odborníky z různých oborů. Pro lepší přehlednost jsou statistické údaje o změnách ve vrcholných orgánech KSČ a ve vládě uvedeny v tabulkách.

Duben roku 1968 se nesl na půdě NS ve znamení voleb jeho nového vedení a reorganizací parlamentních orgánů. Personální změny se týkaly nejen parlamentního vedení, ale rovněž předsedů parlamentních výborů. Předsednictvo NS dospělo k rozhodnutí, že nesmí docházet ke kumulaci funkce předsedy výboru a místopředsedy parlamentu. Necelý rok před skončením volebního období došlo plenární volbou NS ke zvolení jeho nového vedení, k zřízení branně bezpečnostního výboru, jmenování nového generálního prokurátora a k odchodu dosavadního předsedy Nejvyššího soudu z jeho funkce. Při obsazování postů místopředsedů bylo postupováno tak, aby byla respektována stranickopolitická skladba Národní fronty. Zapojení členů nekomunistických stran a nestraníků do společenského dění a jejich výraznější účast na rozhodování v rámci parlamentu bylo velkým reformním pokrokem. Další změnou odrážející demokratický postup na půdě parlamentu byl tajná volba nových funkcionářů, kde se navzdory reformním snahám ukázala v parlamentu při tajném hlasování o novém předsedovi NS Josefu Smrkovském skrytá existence konzervativního proudu KSČ. Poslední kapitola je ukončena nástupem J. Smrkovského do čela NS, což znamenalo důrazné prosazování reformního programu i v nejvyšším zákonodárném sboru.

V předkládané monografii autor několikrát avizuje svůj úmysl pokračovat dále ve výzkumu činnosti NS v dalších měsících po dubnu 1968 až do jeho přeměny ve Federální shromáždění. V tomto pokračování se hodlá zamyslet nad čtyřměsíčním reformním úsilím J. Smrkovského v parlamentu, jež bylo přerušeno okupací v srpnu 1968, a jeho následným působením ukončeným odchodem z předsednické funkce v NS.

Autor neanalyzuje všechna jednání, diskuze ze schůzí či výsledná usnesení orgánů NS. Tímto způsobem popsané práci by nejen neoborník ztrácel její základní význam, ale rovněž výzkum by vznikal dlouhou dobu a obsahově by se práce nepřiměřeně zvětšila. Z výše uvedených důvodů se autor zaměřuje na významné události a činy, které se hlavně týkaly politické stránky fungování NS v době předsednictví B. Laštovičky. Největší důraz je pochopitelně kladen na převratné změny na půdě parlamentu v závěru jeho předsednictví.

Součástí monografie jsou v téměř každé kapitole (vyjma šesté a osmé) přidány stručné biografie jednotlivých poslanců, které se vztahují k zrovna probíranému tématu, ale nejsou přímou součástí textu, což je i graficky vyjádřeno. Považují informace o osobním a profesním životě poslanců za přínosné,

jelikož pomáhají čtenáři k bližšímu pochopení zkoumané problematiky. Další přínosnou součástí monografie je šest příloh, jež poskytují přehled poslanců a schůzí orgánů NS ve sledovaném období.

Souhrnně lze konstatovat, že práce je svým obsáhlým průzkumem přínosem pro českou historiografii. Její výklad je chronologicky a kauzálně formulován. Kapitoly po úvodním obecném seznámení s danou problematikou (což je nutné pro správné pochopení tematického kontextu) se následně věnují konkrétním částem určitého tématu. Formulace textu má vysokou jazykovou i stylistickou úroveň a je dle mého soudu zaměřena převážně pro odbornou veřejnost. Avšak tím, že je čtivě psaná, dokáže zaujmout i neoborné zájemce o historii.

Autor/Author

Mgr. Milan Hanzl

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
milan.hanzl@uhk.cz

**Michaela RAMEŠOVÁ, *Portály z okruhu Benedikta Rieda*
I. Portálová architektura ve městech Českého království
1. poloviny 16. století, Praha, Halama 2017, 192 s.
ISBN 978-80-87092-38-6**

Recenzowana książka ma charakter przede wszystkim analityczny. Nim jednak Autorka przystąpiła do szczegółowego omówienia pięciu czeskich portali, zmierzyła się we wstępie z zagadnieniami ogólnymi. Z jej rozważań nad stosunkiem gotyku do renesansu w twórczości Benedikta Rieda oraz innych dzieł od niego zależnych wyłania się obraz przekonania – dziś już powszechnego – o kryzysie tych terminów. Wielkie epoki stylowe, ustanowione w XIX wieku, dziś już nikogo chyba nie zadowalają, albowiem ich konstrukcje oparte są na pewnych założeniach graniczących z manipulacją, z wyselekcjonowaniem określonych dzieł i cech, a z marginalizacją innych. Skutkiem tego żyją życiem własnym oderwane już od podłoża pojęcia takie, jak „epoka gotycka” czy „doba renesansu”, które stosowane są od dekad bezrefleksyjnie.¹ Przejawia się to na przykład w tym, że wszystko, co powstaje w danym okresie uznanym na przykład za renesansowy *a priori* jest renesansowe. Mamy zatem renesansowe mosty czy mury, mimo, iż żadnych antykizujących cech one nie mają (że nie wspomnę o renesansowej muzyce, której stosunek do muzyki antycznej pozostaje nam nieznanym). Jeśli już jednak dostrzegano, że nie wszystko co powstało w dobie renesansu przystaje do paradygmatu „renesansowy”, to uznawano to za anomalię. Najczęściej był to wyraz zacofania, nawet, jeśli owego „zacofania” znacznie więcej, niż tego, co renesansowe – przykładem czeska plastyka nagrobna XVI i pierwszej połowy XVII wieku, w swej masie niezwykle tradycyjna, przeważnie po prostu gotycka. Do rangi normy urosło więc to, co normą nie było, a norma została sprowadzona do anomalii.

Trzeba powiedzieć, że mamy wciąż problem ze skonstruowaniem alternatywnego systemu pojęć, który by pozwolił ominąć mielizny, na jakie trafiały pojęcia stylowe typu gotyk, renesans czy barok, zarazem ogarnąć rzeczywistość kulturową danego czasu bez gwałcenia jej. Michaela Ramešová zaproponowała w pewnym miejscu termin nowoczesny (moderní, s. 10), który jednak swoją ogólnikowością budzi pewne wątpliwości, a przede wszystkim – stoi w kolizji z tym, że sztuka każdego czasu, także na początku XVI wieku, żywiła się bliższą czy dalszą tradycją. Chyba tylko w przypadku sięgania do tej odległej tradycji można mówić o nowoczesności, bo – paradoksalnie – jej źródłem jest poszukiwanie w przeszłości, zaś najwięksi tradycjoniści okazują się być, często wbrew swoim intencjom, pionierami nowego. Nie tylko w sztuce.² Opozycja tradycyjny – nowoczesny niewiele zatem porządkuje.

1 Na uciążliwość tego zwracano uwagę nawet w archeologii: Jakub SZAJT, *Uwagi na temat zastosowania terminów „renesans” i „barok” w pismnictwie archeologiczno-historycznym*, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 55, 2013, s. 93–100.

2 Srov. Bogusław CZECHOWICZ, *Postęp i zacofanie w reformach Macieja I jako króla czeskiego czyli o korwinowskiej modernizacji władzy nieco inaczej*, in: (Antoni Barciak (ed.), *Postęp i zacofanie w*

W kolejnych czterech rozdziałach recenzowanej książki Autorka poddała wnikliwej analizie pięć portali. Są to portale: północny kościół św. Bartłomieja w Pardubicach, ratuszowy w Nymburku, portale zachodnie kościołów św. Katarzyny w Chrudimi i św. Piotra i Pawła w Časlavi (omówione w jednym rozdziale) oraz portal jednego z domów miejskich w Českim Brodzie. Ten ostatni pozostawał w zasadzie poza sferą naukowych dociekań i jego przypomnienie jest dużą zasługą Autorki omawianej książki.

Rozdziały mają podobną konstrukcję: najpierw przedstawiono tło historyczne, następnie omówiono dzieje budowli, która portal mieści, potem zaprezentowano sam portal poświęcając sporo uwagi także jego stanowi zachowania i ewentualnym przeobrażeniom, wreszcie – rozważano kwestię wykonawców i – przede wszystkim – poddano dzieło analizie nakierowanej na odczytanie sensu ideowego. Każdy rozdział kończy krótkie podsumowanie. Odrębne zakończenie ma cała książka, gdzie starano się zebrać zawartość poszczególnych części. Monografię uzupełnia streszczenie w języku angielskim, które chyba powinno znajdować się na końcu, potem dopiero mamy bibliografię, wykaz skrótów i spis ilustracji.

Generalnym rysem interpretacji treści ideowych omówionych portali jest ich biblicyzm, nawiązywanie do form, które przede wszystkim miały unaocznic powiązanie określonej kreacji z prawzorem, jakim była najczęściej Świątynia Salomona. Źródeł inspiracji mogło być wiele, od opisów biblijnych, poprzez budowle, które mogły być utożsamiane za wzorcowe nawiązania do biblijnego archetypu. Tym tłumaczy się niezwykła różnorodność form owego biblicyzowania. Na czasowej osi, jaka dzieliła ludzi pierwszej połowy XVI wieku od epoki Dawida i Salomona, stało bowiem wiele dokonań jak antycznych, tak i bizantyjskich, romańskich lub gotyckich – że posłużę się tradycyjnym systemem pojęć. Z czeskiego kręgu kulturowego mamy przy tym ciekawe literackie świadectwo zapatrzenia się w jeden z takich wzorów, „pośredników” – kościół Hagia Sophia w Konstantynopolu, o którym w takim właśnie duchu pisał w czwartej dekadzie XVI wieku Jan Zajíc z Házmburka: („[...] *kostela svatě Sofie, totiž Božské Moudrosti, kterýžto jistě a bezpochyby mouž se pokladoum chrámu Šalamůnova přirovnati*“).³

W podsumowaniu Michaela Ramešová napisała między innymi: *Na závěr lze říci, že hloubkové zkoumaní ve zdánlivě poznane oblasti otevřelo nové směry, kterými se lze v souvislosti s uměním a architekturou 1. poloviny 16. století také vydat* (s. 166). Otóż problem w tym, że żadne nowe kierunki nie zostały tu otwarte. Recenzowana książka jest niestety modelowym przykładem otwierania drzwi już otwartych. O biblijnych asocjacjach portalu w Pardubicach pisał Vladimír Hruby⁴, którego książkę Badaczka cytowała. W ogóle nie zna ona jednak moich

kulturze Europy Środkowej, Katowice – Zabrze 2015, s. 29–40.

3 Jan Zajíc z HÁZMBURKA, *Sarmacia aneb zповěd českého aristokrata*, ed. Jaroslav Pánek, Praha 2007, s. 116.

4 Vladimír HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491–1548. Malířství a sochařství*, [Pardubice 2003], s. 116, 118.

prac na temat kościoła św. Katarzyny w Chrudimi⁵, mimo, iż jedna z nich – dotycząca także kościoła w Časlavi – opublikowana została w Czechach i dostępna jest online⁶. Pisałem tam też o portalu ratusza w Nymburku, uzasadniając sens jego nawiązania do form biblijnych w związku z napisem, jaki portal niesie i odwołaniem do starotestamentowej sankcji dla władzy sądowniczej wykonywanej w tym gmachu (archetyp Salomona jako idealnego sędziego). Co więcej, w owych swoich pracach wskazałem na konieczność analizy całej budowli, a nie tylko jednego jej elementu. Michaela Ramešová wprawdzie omawiała dzieje budowli, które mieściły portale, ale zabrakło całościowego wykładu ich znaczeń lub przynajmniej odniesienia portali do reszty budowli. Tymczasem w duchu biblijnym dają się interpretować jak namiotowe dachy omówionych kościołów Časlavi i Chrudimi, tak ich pewne elementy kościoła w Pardubicach (malowane zebra naśladowujące pnie palmowe). Z tych moich prac Autorka dowiedziała by się także o podobnych próbach poszukiwań podejmowanych w zachodniej części Czech (portale kościołów w Chomutovie, Jáchymovie, zamku w Bečovie nad Teplu czy budynku w Prámenach). O takich biblijnych asocjacjach obszernie i po wielokroć pisałem wreszcie w kontekście dokonań śląskich, gdzie na czoło wysuwają się zamki w Legnicy, Ząbkowicach Śląskich (dzieło Benedikta Rieda) i poniekąd w Cieszynie⁷. Problem także i w tym, że dla Michaeli Ramešovej

-
- 5 B. CZECHOWICZ, *Z Biblią w tle. Prace z historii kultury Europy Środkowej*, Wrocław 2015, s. 115–132.
- 6 B. CZECHOWICZ, *Architektura i Biblia. O chrudimskim kościele św. Katarzyny*, in: Ivo Hlobil – Milan Dospěl (eds.), *Gotické a rané renesanční umění ve východních Čechách 1200-1550. Příspěvky s vědecké konference Hradec Králové 2014*, Hradec Králové 2014, s. 86–95, dostępne: <http://www.muzeumhk.cz/clanky-gotika.html> (jest to niemal ten sam tekst, co cytowany w przypisie powyżej).
- 7 Z licznych prac: B. CZECHOWICZ, *Książęcy mecenas artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2005, s. 125–135, 175–185, tenże, *Artystyczne refleksy śląskich pielgrzymek do Jerozolimy około 1500 roku*, in: Joanna Lubos-Kozieł – Jerzy Gorzelik – Joanna Filipczyk – Adam Lipnicki (eds.), *Pielgrzymowanie i sztuka. Góra Świętej Anny i inne miejsca pielgrzymkowe na Śląsku*, Wrocław 2005 (= *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 2846, *Historia Sztuki*, 22), s. 267–281; tenże, *Dwie drogi? Fryderyk II legnicko-bzeski i Karol I ziębicko-oleśnicki oraz ich siedziby w Legnicy i Ząbkowicach Śląskich*, Szkice Legnickie 28, 2007, s. 23–54; tenże, *Biblijny dydaktyzm późnośredniowiecznych rezydencji jako element funkcjonowania dworu*, in: *Dvory a rezidence ve středověku*, 3, *Všední a sváteční život na středověkých dvorech*. Praha 2009 (= *Medievalia Historica Bohemica – Supplementum*, 3), s. 363–378; tenże, *Sztuka Cieszyna w średniowieczu*, in: Idzi Pani (ed.), *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych*, 1, *Dzieje Cieszyna od zarania do schyłku średniowiecza (1528)*, Cieszyn 2010, s. 317–343; tenże, *Na czesko-morawsko-śląskim styku. O wiekach XV–XVIII i trudnym ich postrzeganiu*, Opole 2016, s. 179–202. Starsze takie nawiązania (z XV wieku) omawiałem m.in. w pracy: „Hle, kral sedi v brane”. *Hledani biblických asociací hradu Litice*, in: Zdeněk Beran (ed.) *Východočeská šlechta, její sídla a teritoria*, Praha 2013, s. 111–118, 193–194. O wielu innych, dotąd nierozpoznanych przejawach biblicyzowania w architekturze krajów Korony Czeskiej tego okresu więcej w mojej planowanej na 2019 rok obszernej książce *Idea i państwo. Korona królestwa Czech w latach 1457–1547*, IV: *Król i stany*, 3: *Książęta i szlachta*, B: *Magnaci* oraz kolejnych tomach, zwłaszcza IV, 3: *Miasta i mieszczanie*, A: *Miasta królewskie* oraz V: *Niepozorna dekada Ludwika*, napisanych i planowanych do wydania odpowiednio w 2012 i 2024 roku. Dodam, że ten kierunek badań w odniesieniu do zamku w Ząbkowicach Śląskich rozwijał Artur KWAŚNIEWSKI, *Zamek w Ząbkowicach Śląskich w okresie rządów księcia Karola i próba rekonstrukcji form, funkcji i treści*, in: B. Czechowicz (ed.), *Monety*

ówczesny Śląsk to Polska (s. 155). Przykładem architektury polskiej jest dla niej także ratusz w Lubaniu, czyli królewskim mieście na Górnych Łużycach (s. 156). A przecież Śląsk i oboje Łużyc to obszar ówczesnego państwa czeskiego – Korony Królestwa Czech! Z Polską nie miały one wtedy nic wspólnego (poza granicą, co wszakże nie dotyczy Łużyc).

Wobec tak drastycznego rozejścia się z realiami politycznymi epoki, o której Autorka rozprawia, wytykanie niewłaściwej konstrukcji tytułu, gdzie tytuł główny i podtytuł, zamiast się dopełniać, dublują tę samą informację (*Portaly z okruhu... Portalová architektura...*) mogło być uznane za przejaw malkontentstwa. Tytuł jest jednak kuriozalny z innego powodu. Sformułowanie *Portaly z okruhu Benedikta Rieda I* niedwuznacznie sugeruje, że istniał jakiś Benedikt Ried I, a w domyśle – może także Benedikt Ried II (i tak dalej?). Nie stosowano w nauce takiego oznaczania numerem tego architekta. Jeśli Autorce chodziło o zasugerowanie, że jest to pierwsza część Jej większego dokonania naukowego, należało to uczynić inaczej. Tak powstał lapsus.

Być może tak poważnych defektów i lapsusów udałooby się uniknąć, gdyby książka została poddana recenzji wydawniczej profesorom lub docentom. Tu zaś jako recenzentów mamy osoby o tytułach *Ing. arch. CSc.* oraz *Mgr.* (celowo pomijam ich nazwiska, bo nie jest to atak *ad personam*, ale chodzi o pryncypia), co wobec faktu, że Autorka pracy określona została (s. 4) jako [...] *student Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (text)* budzi konsternację. Nie ujmuję niczego ani owym recenzentom, ani nie mam nic przeciwko publikowaniu prac przez studentów. Czasem mam jednak wrażenie, że ta przesadna demokratyzacja nauki (zwłaszcza czeskiej) do niczego dobrego nie prowadzi. Recenzent jest jak zawór czy hamulec bezpieczeństwa, który ma zadziałać tam, gdzie autor się zagalopował. Im większe doświadczenie zawodowe recenzenta, tym większa szansa, że hamulec zadziała w porę i skutecznie. Autor ma święte prawo nie uznać racji czy ostrzeżeń recenzenta, ma jednak szanse uniknąć pułapek. Kreatorzy tej książki najwyraźniej woleli w nie wpaść. Było warto?

Autor | Author

prof. dr hab. Bogusław Czechowicz

Wydział Nauk Społecznych

Uniwersytet Opolski

Oleska 48

45-052 Opole

bczechowicz@uni.opole.pl

**Alfred Kohler, *Ferdinand I. (1503–1664). Kníže, král a císař*,
Praha 2017, 336 s., ISBN 978-80-88030-25-6**

V druhé polovině roku 2017 vydalo vydavatelství a nakladatelství Vedita životopisnou knihu *Ferdinand I. (1503–1664). Kníže, král a císař* rakouského historika a odborníka na otázku habsburské dynastie a Svaté říše římské Alfreda Kohlera. Kniha vyšla v překladu a s doslovem Karla Pacovského v celkové délce 336 stran.

Recenzovaný text byl publikován v originále již před patnácti lety, a to zcela záměrně v roce pětistého výročí narození Ferdinanda I.¹ Autor tak navázal na monografii staršího Ferdinandova bratra Karla V., kterou publikoval – opět symbolicky v roce výročí narození – o tři roky dříve (český překlad zatím chybí). Souvztažnost těchto publikací je zcela záměrná, logická a projevuje se v průběhu celé knihy.

Kohler vysvětluje své důvody k sepsání práce hned v jejím úvodu. Jak uvádí, především tím navazuje na své předchozí studie, které věnoval Ferdinandově korunovaci římským králem a při kterých si uvědomil nutnost vysvětlit širší, nejen politické souvislosti těchto událostí. Avšak hlavním podnětem pro napsání knihy o Ferdinandovi I. byla jeho monografie o Karlu V., která by bez podobné publikace věnující se mladšímu z bratrů nebyla kompletní. Autor tak zdůrazňuje nemyslitelnost oddělení životů těchto habsburských bratrů. Zároveň varuje před chybným přístupem, kdy by byli oba sourozenci nahlíženi v protikladu.

Publikace je členěna do jedenácti kapitol a je doplněna o jmenný a místní rejstřík, chronologický přehled událostí a rodokmeny habsburského rodu ve sledovaném období. Text není podán jako jednolitě vyprávění, které v sousledném pořadí předkládá jednotlivé okamžiky Ferdinandova života, ale je naopak členěn tematicky. Díky tomu sice čtenář získá ucelený obraz každého z témat, nicméně se na druhou stranu musí vyrovnat s časovou diskontinuitou a sestavovat návaznost jednotlivých událostí, aby podchytil návaznost děje.

Kohler se důkladně snažil zahrnout do knihy veškeré aspekty Ferdinandova života, nelze si však nevšimnout, že některým oblastem se věnoval podrobněji než jiným. Jednalo se především o otázku náboženskou, jejíž řešení provázelo Ferdinanda po celý jeho život, a dále pak o celá padesátá léta 16. století, kdy lze hovořit už o víceméně samostatné Ferdinandově politice. Rozpracování náboženské tematiky a samostatného vládnutí v padesátých letech je logické i s ohledem na to, že je v nich možno naplno vykreslit a demonstrovat Ferdinandovu obratnost a vladařské umění. Intenzivní zájem o tyto události je dán také jejich závažností a dalekosáhlými důsledky, které následně ovlivnily budoucnost jak habsburských držav, tak v podstatě i celé Evropy.

Kohlerovým cílem bylo poskytnout na reflektovaná témata komplexní pohled a jasně vylíčit souvztažnosti i vývoj, které jim předcházely. Pro lepší pochopení a osvětlení výkladu využíval (ostatně jako v průběhu celého textu) citace z dochované bohaté korespondence, jež probíhala mezi Ferdinandem a Karlem

1 Alfred KOHLER, *Ferdinand I. 1503–1564. Fürst, König und Kaiser*, München, 2003.

a také z listů, které si oba bratři vyměňovali se sestrou Marií (královnou-vdovou po Ludvíku Jagellonském). Ta, zdá se, byla podle všeho plnohodnotným článkem tohoto sourozeneckého tria. Obecně reflexe vztahu a celoživotní komunikace mezi těmito sourozenci je jednou ze zajímavých částí knihy, byť jim není věnováno tolik prostoru, kolik by si zasloužily. Mnohé výňatky z rodinné korespondence však neslouží Kohlerovi pouze k dokreslování politického dění, jsou totiž zrcadlem vztahů Ferdinanda a Karla a jejich proměny, což je jistým leitmotivem celého textu.

Kromě problematiky náboženství a období císařské vlády se autor věnuje Ferdinandovu dětství, jeho rodině, poměrům na jeho dvoře, vládě a také celoživotně přítomnému osmanskému nebezpečí a boji s ním. Akcent je položen především na politické vztahy, budování aliancí a diplomatické svazky. Autor nezpracoval všechna témata detailně. Přesto se domnívám, že se mu ve většině případů povedlo velmi dobře vyvážit hloubku vhledu – nezabýval se přílišnými margináliemi, ani na druhé straně nepodařilo fakta jen povrchně. A pokud už se zabývá některými detaily, pak jsou to záležitosti ne zcela běžné (například Kohlerova poznámka k tituluře, kterou používal sultán vůči oběma bratrům, či exkurz zabývající se podobou mírových smluv s osmanskou říší – s. 169–172).

Obecně je text zaměřen na Ferdinanda I. jako na vládcu rakouských zemí a místodržitele v Říši – později římského krále a císaře, přičemž jsou u jednotlivých témat tato jeho působení důsledně oddělována. Co je však třeba knize vytknout a co je v ní zmiňováno jen velmi zběžně, je způsob, jakým nahlíží události v českých zemích stejně tak v Uhrách. Jednou z prvních příležitostí, kde autor mohl snadno navázat a komparovat, je kapitola o převzetí rakouského dědictví. Problémy, se kterými se Ferdinand setkával se svým nástupem v dědičných zemích, jsou v podstatě analogicky shodné s děním v Českém království o pár let později, a stejně tak jejich řešení je velmi obdobné. Druhou událostí, která se dotkla celého středoevropského prostoru, byla Šmalkaldská válka a s ní částečně spojený první protihabsburský odboj českých stavů. Ten sice Kohler zmiňuje, ale jen velmi povrchně. Obdobně uniklo Kohlerově pozornosti potrestání stavovské opozice stejně jako více méně širokosáhlé důsledky Ferdinandových hospodářských a politických trestů. Přitom celá záležitost byla jedním z dokladů Ferdinandovy politické obratnosti a geniality – o dopadu na česká města a zemský politický systém nemluvě.

Ke kladům celé knihy je určitě možno počítat autorův vypravěčský styl (je samozřejmě otázkou, nakolik se o to zasloužil Karel Pacovský coby překladatel), který z odborného textu vytvořil dílo přístupné také laické veřejnosti, ačkoliv by bylo na místě pro lepší orientaci některé termíny vysvětlit.

Překlad Kohlerovy monografie je (nejen) pro české historiky velmi vítaným počinem už jen s ohledem na absenci jakékoliv podobné publikace, ať již české či zahraniční proveniencie. Nemohu sice souhlasit s autorovým tvrzením, že česká společnost má (stejně jako celý středoevropský prostor) větší povědomí o Karlu V., než o jeho mladším bratru, přesto se domnívám, že je nutné přestat chápat Ferdinanda I. pouze jako „prvního Habsburka na českém trůnu“ (kterým

ani fakticky nebyl), nota bene, když toto označení v sobě nese jistou negativní rezonanci s ohledem na pozdější osudy českého státu a rolí Habsburků v něm. Bylo by jistě na místě vyzvednout – v souladu s obsahem recenzované knihy – také další aspekty Ferdinandova života a vlády a doplnit tak jeho obraz, který je v současném historickém povědomí velmi torzovitý a nevyvážený.

Autor / Author

Mgr. Barbora Fišerová

Filozofická fakulta

Univerzita Hradec Králové

Nám. Svobody 331

500 03 Hradec Králové

barbora.fiserova.2@uhk.cz

Petr KMOŠEK, *Jaroslav Sodomka: malíř Vysočiny, Pardubice, RETA CZ a.s., 2016, 281 s. ISBN 978-80-906342-0-6*

Doc. PhDr. Petr Kmošek, CSc., se tematice malířských tradic Vysočiny soustavněji věnuje již celé desetiletí. Je zastoupena v jeho přehledové práci *Obraz domova v malířství východních Čech 20. století* (2006), Vysočině a jejím malířům patří dvě z jeho dosud vydaných monografií – *Karel Wagner* (2009) a *Anička Dvořáková* (2010).

Při práci na monografii o akademickém malíři Jaroslavu Sodomkovi (1919–1975) čerpal z bohaté pramenné základny (Sodomkovy obrazy, kresby, náčrtníky, doklady, korespondence, rukopisy zahajovacích projevů k Sodomkovým výstavám, kronikářské záznamy, katalogy, fotografie, písemné a ústní vzpomínky malířovy dcery MUDr. L. Málkové a malířových přátel aj.), z titulů odborné literatury (výtvarné monografie, memoáry aj.). Kmoškova publikace tak přináší úctyhodné množství faktů, informací nejenom o malíři, hudebníkovi, ochotnickém herci, jevištním výtvarníkovi, příležitostném zpěvákovi Jaroslavu Sodomkovi, ale též o jeho současnicích, přátelích z uměleckých i neuměleckých kruhů, spolužácích, pedagogích, duchovních, spolupracovnících.

Petr Kmošek v osmi hlavních kapitolách monografie líčí přehledně a do detailu Sodomkovo dětství, jeho učňovská léta, studium na Akademii výtvarných umění v Praze. Věnuje se místům jeho pracovního působení, jeho roli „přirozené autority“, jeho pestrým aktivitám v rodných Kameničkách na Hlinecku, a to zejména od čtyřicátých let 20. století. Pozornost věnuje Sodomkově malířské tvorbě a etapám jejího vývoje, jejím výsledkům (témata, techniky, kompozice, barevnost, hudebnost), prezentaci malířových obrazů na samostatných a kolektivních výstavách. Sodomkův život, jeho tvorbu přitom vhodně zasadil do dobových politických a kulturních souvislostí.

Text Kmoškovy práce je neobyčejně čtivý. Nejde „pouze“ o strukturovaný souhrn suchých faktů, strohých konstatování. Autor líčí Sodomkův životní a umělecký příběh, dění kolem něho, barvitě, svěžím způsobem. To je jistě dáno skutečností, že Petr Kmošek je nejenom fundovaným odborným publicistou, historikem umění, výtvarným teoretikem a zkušeným vysokoškolským pedagogem, ale že má též vlastní hojné malířské zkušenosti, že je autorem obsáhlého souboru obrazů.

Práce je opatřena bohatou, kvalitní obrazovou přílohou a reprodukcemi mnoha fotografií dokumentárního charakteru, text zase obsáhlým poznámkovým aparátem. Vedle úvodu a závěru je součástí práce resumé v anglickém a německém jazyce, seznam pramenů a literatury, seznam obrazových příloh, jmenný rejstřík a na konci publikace i shrnutí nejvýznamnějších faktů spjatých se životem a tvorbou Jaroslava Sodomky.

Petr Kmošek také touto monografií dokázal, že za předpokladu zodpovědné, pečlivé, poctivé badatelské práce a za předpokladu erudovaného zpracovaná poznatků získaných z dostatečně rozsáhlé pramenné základny a relevantního souboru odborné literatury lze vytvořit objevnou, přínosnou monografii též

o méně známém malíři. V tomto případě o skromném, přátelském, věřícím J. Sodomkovi, usilujícím o to být prospěšný, o umělci s touhou malovat, přispět k výtvarné tradici Vysočiny. Kmoškova práce je významným příspěvkem ke zpracování kulturních dějin regionu, a to nejenom Hlinecka, ale celé Vysočiny. Monografie odpovídá i jeho tvrzení, že Sodomkova tvorba je jedním „z *typických projevů poválečné krajinářské tvorby východních Čech*“.

Autor | Author

PhDr. Vlastimil Havlík, Ph.D.

UPM – Muzeum textilu Česká Skalice
Maloskalická 123
552 03 Česká Skalice
havlik@muzeumbn.cz

Petr CHALUPECKÝ a kol., *Mezinárodní hospodářské vztahy zemí střední Evropy v první pol. 20. století*, Agentura Pankrác, Praha 2015, 168 s., ISBN 978-80-86781-25-9

Kolektivní monografie *Mezinárodní hospodářské vztahy zemí střední Evropy v první pol. 20. století*, jež vznikla pod vedením Ing. Petra Chalupeckého, spadá svým obsahovým zaměřením, což lze odvodit již z jejího názvu, do kategorie tzv. hospodářských dějin. Není tedy divu, že se na jejím vzniku podíleli někteří členové a kolegové Ing. Chalupeckého z Katedry hospodářských dějin (KHD) Vysoké školy ekonomické v Praze jako např. dr. Klára Fabianková (kapitola – Sovětské surovinové dodávky a jejich význam pro německou válečnou ekonomiku v l. 1939–1941) nebo dr. Zdenka Johnson (kapitola – Zahraniční obchod Třetí říše 1933–1939: Počátky Grossraumwirtschaft?). Od zahájení doktorského studia v roce 2006 má Ing. Chalupecký na KHD v kompetenci výuku zejména Hospodářských a sociálních dějin střední Evropy ve 20. století.

Z hlediska obsahového rozčlenění je kniha rozdělena celkově do 9 samostatných celků, jimž předchází stručný úvod, který charakterizuje a opodstatňuje časové vymezení jednotlivých kapitol, jež ve většině případů překračují rámec periody „zlatých 20. let“, (až na kapitolu č. 1) ***přičemž ostatní kapitoly této publikace korespondují i s dalšími významnými mezníky světových dějin (hospodářská krize 30. let., 1939–1945 období druhé světové války)***. Na základě časového vymezení je v knize vylíčen vývoj hospodářských politik vybraných států, a přitom je kladen důraz i na pojetí zahraničně obchodních vztahů mezi nimi. Podle mého názoru je tohoto cíle nejlépe dosaženo ***v kapitolách, jež pojednávají o obchodní spolupráci mezi nacistickým Německem a USA v období mezi lety 1933–1941, potažmo v kapitole, jež analyzuje sovětsko-německou hospodářskou spolupráci na příkladu sovětských válečných dodávek pro německou válečnou ekonomiku v letech 1939–1941. Jistě vědomé navázání obchodních styků zástupců tradičních amerických koncernů***, jako např. General Motors, popřípadě automobilového podniku FORD, reprezentovaného jménem jeho zakladatele H. Fordem, se stalo klíčovým krokem k postupnému vyzbrojování Německa, a to ***především motorovými dopravními prostředky, což u řady čtenářů může zkreslit náhled na mezinárodní postavení USA během prvních válečných let. Stejně tak přínos sovětského svazu na poli zahraničního obchodu mezi ním a nacistickým Německem je analyzován jako podstatný pro zajištění potřebných surovin, hlavně potravin, potažmo oceli a drahých kovů, které nacistická říše dovedla zužitkovat k přípravám na světový konflikt. Kromě finančních prostředků plynuly sovětskému svazu z tohoto obchodního spojení nejen určité finanční prostředky, ale také technologické postupy výroby převážně válečné techniky***.

Pokud ovšem odhlédneme od kapitol, jež řeší problematiku států, které se svou ideovou orientací pohybují od levicového, popřípadě pravicového extrémismu, USA jako reprezentanta euroatlantické demokracie nevyjímaje, dotýkají

se vybrané kapitoly rozboru tradičních průmyslových odvětví meziválečného Československa, a sice již zmíněného čokoládovnického průmyslu a také československého cukrovarnictví v mezinárodním kontextu. Neopomenutelnou součástí knihy jsou i kapitoly, které operují s poměrně značným zastoupením statistických údajů a odbornou ekonomickou terminologií (parita, subvence, distorze, atd.), což dle mého názoru dodává bezesporu na odbornosti výsledných textů, ovšem pro čtenáře, který není zcela zasvěcen do oblasti hospodářských dějin, může pochopení významu jednotlivých textů činit jisté potíže. Na konci knihy lze nelézt vyčerpávající ***přehled archivních pramenů i odborných periodik/studií/publikací české a cizojazyčné provenience, ze kterých autoři vycházel.***

Závěr knihy pak představuje celkovou analýzu a sumarizaci jednotlivých kapitol v kontextu s kritickým zhodnocením použitých pramenů. Kniha Ing. Petra Chalupického a jeho kolegů z KNH je jistě zdařilým počinem, který podkřívá i pro širokou veřejnost ne zcela známé kapitoly nejen z československých, ale i z mezinárodních hospodářských dějin, a proto je dle mého mínění doporučeníhodná k přečtení.

Autor | Author

Mgr. František Krejčí

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
frantisek.krejci.1@uhk.cz

Aleš VYSKOČIL – Zbyněk SVITÁK, *Křenová. Příběh brněnské ulice, Archiv města Brna, Brno 2018, 197 s.*

Jako supplementum č. 26 sborníku Brno v minulosti a dnes byla vydána monografie, která svým zaměřením náleží zvláště mezi práce z oblasti historické topografie, disciplíny, již je možno řadit mezi pomocné vědy historické v širším slova smyslu. Je třeba hned na úvod konstatovat, že se autoři svým počinem řadí k nemnoha současným badatelům, kteří historické obci předložili kvalitní badatelský počín opírající se jak o vhodně používané a v pravdě moderní metodické přístupy historické topografie, tak i o širokou škálu dostupných pramenů zejména diplomatické, kartografické a fotografické provenience (zvláště map a plánů, městských adresářů, městských a pozemkových knih, písemností úřední komunikace různých úrovní státní správy, pramenů hromadné povahy, dobových fotografií). Tento velmi cenný metodický přístup založený na kombinaci rozličných pramenů vymezil i objekt zájmu, jímž se stala jedna brněnská ulice. Nenechme se ovšem tímto vymezením zmýlit a nepodceňujme ho, neboť komplexnost výzkumu si vyžádala několikaleté dohledávání informací o prostoru, který v průběhu staletí kontrastně proměňoval svou tvář i funkční využití a byl integrální součástí jednoho z brněnských předměstí, kdy lze ulici právem považovat za jednu z tradičních hlavních výpadovek z města. Autorům se podařilo vysledovat přerod v podstatě vesnického předměstí do prostoru, kde se střídají průmyslové a obytné zóny s ostrůvky městské infrastruktury. Jak též doložil výzkum, pojmem Křenová se původně označovala předměstská čtvrť a taktéž délka současné ulice je až výsledkem administrativních úprav po roce 1867.

To jsou jen základní informace o prostoru, který oba autoři, korigující i dosavadní poznatky např. o židovských poměrech či lokalizaci a přesunu manufaktur, čtivým způsobem představují. Hlavní text, jemuž předcházejí kapitoly zaměřené na přehled literatury a pramenů k tématu, na proměny historické krajiny kolem Brna a na charakteristiku prostoru, kde mj. věnují pozornost vývoji číslování domů, člení do dílčích kapitol. Z hlediska časového vymezení práce je stěžejním badatelským polem období od josefínských reforem do doby vzniku Velkého Brna v roce 1919; to vše ve vazbě na proces industrializace a správní unifikaci města a předměstské zóny. Podle potřeby autoři překračují hranici vybrané ulice a v souvislostech ji nazírají jako integrální součást určité oblasti. Stranou pozornosti neponechávají ani reflexi specifického vztahu centra a periferie. Integrální součástí textu, který může být též považován za metodicky přínosný příspěvek k psaní městských dějin, je sledování konkrétních osudů osob a rodin, jejichž činnost významně přispívala k formování sledované ulice. Za pasážemi o byrokratických procesech, které se ve sledované době formovaly a do nichž obyvatelstvo vstupovalo při prosazování svých cílů, lze vycítit rukopis Z. Svitáka-diplomatika. I tento interdisciplinární přesah je velmi vítán a přispívá k celkovému vyznění celé publikace. V případě Brna je tento komplexní přístup zcela ojedinělý, neboť dosavadní topografická produkce se

obvykle zaměřovala na generalizující popis celé aglomerace nebo se soustředila jen na skupinu objektů podle společného rysu.

Publikace má všechny náležitosti, jaké by měla s ohledem na své zaměření mít. Tj. neschází jí kvalitní obrazová příloha, volně vložená tabelární příloha s přehledem majitelů jednotlivých čísel popisných či rejstříky. Trpělivě byl vytvářen i poznámkový aparát, který nebyval po řadu desetiletí u historicko-topografických prací pravidlem.

Závěrem si dovoluji jednu připomínku. Zbyněk Sviták v roce 2014 vydal Úvod do historické topografie českých zemí, který bývá využíván jako vysokoškolský učební text. Předkládanou publikací ve spolupráci s A. Vyskočilem tak Z. Sviták pomyslně dotvořil základní soubor, kdy byla teoreticky zaměřená práce doplněna o konkrétní výzkum, který se může stát pro svůj metodický a metodologický přínos, jež má též blízko k urbánním dějinám, jak již bylo uvedeno výše, k topograficko-geografickým pracím či k urbanismu, vzorovým pro další badatele, a to nejen z řad vysokoškolských studentů. Interdisciplinarita je tu velkou přidanou hodnotou.

Autor / Author

doc. PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D.

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
jana.vojtiskova@uhk.cz

zprávy

První Kongres polského čechoznavstva v roce 2016 v Polsku a příprava prvního Kongresu českých polonistických studií v České republice

Od září do listopadu 2016 probíhal v Polské republice a zejména na území Slezska, tedy v blízkém sousedství České republiky, první Kongres polského čechoznavstva. Volně přeloženo to znamená, že polští vědci se rozhodli takto projevit zájem o vědecké poznání života české společnosti, její kultury a historie. Na téměř desítku různých vědeckých i osvětových setkání se polští univerzitní učitelé, akademici, pracovníci archivů a muzeí a různých dalších odborných a osvětových institucí snažili popsat stav svých znalostí o českém prostoru, rekapitulovali výsledky, kterých se v jejich vědách podařilo dosáhnout o poznání české materie, a hodnotili, jak daleký odraz to nachází v reálném životě společnosti polské. Polská věda tím demonstrovala silný vztah k českému státu, jeho vědě, kultuře a osvětě. V rámci kongresu se výrazně angažovala Vratislavská univerzita, představující s Varšavskou univerzitou a Jagellonskou univerzitou v Krakově největší polská univerzitní učiliště. Důležitou roli, odbornou a organizační sehrála Polsko-česká vědecká společnost se sídlem ve Vratislavi (P-CzTN / Polsko-czeskie Towarzystwo naukowe) představující mezinárodní vědecké společenství, v němž se angažuje na čtyři stovky polských a českých vědců.

Výrazný úspěch série konferencí, seminářů a workshopů pořádaných v rámci kongresu vyvolal na české straně zájem o reciproční akci, která by představila podobu zájmu českých vědců o polskou vědu a polskou společnost. Na základě iniciativy několika členů výboru P-CzTN, kteří náležejí k akademickým obcím Univerzity Karlovy v Praze, Palackého univerzity v Olomouci, Slezské univerzity v Opavě, Univerzity Hradec Králové a Vratislavské univerzity byl na program březnového zasedání výboru společnosti v roce 2017 zařazen návrh uspořádat v roce 2019 obdobný, zrcadlově uspořádaný kongres českých polonistických studií. Po nedlouhé diskusi bylo rozhodnuto oslovit i další české univerzity.

Zmíněné jednání výboru se tehdy konalo na Univerzitě Hradec Králové a lze je tak považovat za počátek přípravy kongresu. Vedení výboru P-CzTN bylo dokonce přijato hejtmanem Královéohradeckého kraje PhDr. Jiřím Štěpánem, Ph.D., aby ho o záměru uspořádat kongres informovalo. Hejtman Štěpán přivítal myšlenku na uspořádání kongresu a v jeho rámci také konferenci na UHK a přislíbil akci podporu.

V průběhu roku 2017 se do připravované akce zapojily kromě zmíněných univerzit ještě Masarykova univerzita v Brně, Ostravská univerzita a Historický ústav AV ČR, v. v. i. v Praze. Zástupci všech zúčastněných univerzitních a akademických institucí se sešli poprvé v Olomouci v lednu 2018 ze dvou důvodů. Jednak, aby si utvořili celostátní výbor pro přípravu kongresu, a jednak, aby podepsali základní dokumenty nezbytné pro realizaci kongresu.

Ve vzniklém výboru kongresu českých polonistických studií mají zastoupení všechny zúčastněné instituce. Předsedou výboru se stal prof. PhDr. Jan Rychlík,

DrSc. z Karlovy univerzity v Praze. UHK reprezentuje se souhlasem rektora univerzity prof. Ing. Kamila Kučy, Ph.D., historik, prof. PhDr. Ondřej Felcman, CSc., neboť garantuje, že jednou z vědeckých akcí připravovaného kongresu bude mezinárodní konference v Hradci Králové.

Na olomoucké schůzce odsouhlasili zástupci univerzit dohodu o spolupráci a statut kongresu; představitelé jednotlivých zúčastněných institucí, pokud byli přítomni, oba dokumenty podepsali. Současně bylo projednáno obsahové zaměření dílčích konferencí, které se budou realizovat v příštím roce 2019 od září do listopadu. Na základě jednotlivých návrhů se do chystaného programu dostala česká polonistika, téma činnosti polských médií, polská právní věda, polská historie a polsko-české historické kontakty a další.

UHK měla zájem zabývat se blíže společným pohraničím, a to nejen pro své geografické položení, ale také kvůli dlouhodobé spolupráci hradeckých historiků s polskými historiky na dějinách Kladska a východočesko-slezských vztahů. Pro svůj návrh našla všeobecné pochopení, a tak se mohla její filozofická fakulta, která přijala odpovědnost za uspořádání hradecké části kongresu, ujmout přípravy mezinárodní konference zaměřené na tematiku česko-polského pohraničí.

Do přípravy kongresu se zapojila vedle českých partnerů Polsko-česká vědecká společnost, neboť členové kongresového výboru považovali za přirozené, že budou využity zkušenosti, které tato mezinárodní vědecká asociace získala při spolupřátání prvního kongresu polského čechoznavstva. Nepochybně výraznou roli v tom sehráli předseda Polsko-české vědecké společnosti dr Ryszard Gładkiewicz a členka výboru mgr Jadwiga Dunaj, oba z Vratislavské univerzity.

V průběhu roku 2018 se do připravované série kongresových akcí zapojilo Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze a Polský institut v Praze. Na zasedání výboru Polsko-české vědecké společnosti v Liberci se k akci volně přidružila Technická univerzita Liberec, když se Katedra historie její Pedagogicko-přírodovědné fakulty rozhodla rozšířit v srpnu 2019 každoročně pořádaný česko-slovenský letní historický seminář na česko-slovensko-polský historický seminář. Velmi důležité pro úspěch kongresu bylo také zapojení polského velvyslanectví v Praze. Svou roli důležitého spoluúčastníka kongresu dotvrdilo tím, že z podnětu polské velvyslankyně, paní Barbary Ćwioro se v prostorách velvyslanectví Polské republiky v Praze se konalo 25. září 2018 zahajující, inaugurační zasedání výboru kongresu.

* * *

Pro možnost uspořádat mezinárodní konferenci podala UHK do Euroregionu Glacensis projektovou žádost pod názvem *Reflexe spolupráce v česko-polském pohraničí*, a to do programu Mikroprojektů V – A. Projekt by zajistil finanční zázemí připravované akce a posílil její prestiž; o jeho přijetí bude rozhodnuto v únoru 2019.

Do obsahové podoby projektu bylo zahrnuto rovněž zasedání celostátního výboru kongresu, který se sejde na UHK v průběhu jara 2019. Kongresový výbor bude zasedat společně s výborem Polsko-české vědecké společnosti, důvodem

je právě spolupořadatelství kongresu. Obsahem jednání obou výborů bude příprava jednotlivých kongresových akcí, zejména vyprofilování jejich konkrétních náplní a jejich propagace, což se týká i podoby programu hradecké konference. Společné jednání se bude zabývat také přípravou valného shromáždění Polsko-české vědecké společnosti, která by se měla sejít u příležitosti první kongresové akce v září 2019 na Palackého univerzitě v Olomouci.

Vrcholem východočeského zapojení do kongresových akcí bude říjnová mezinárodní konference o pohraničí v příštím roce. Konferenci nazvanou *Česko-polské pohraničí* uspořádá Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové ve dnech 2.–3. října. Její odborná náplň bude rozdělena do dvou bloků. První bude zaměřen ryze vědecky na studium polských skutečností z českého pohledu s přihlédnutím k přeshraniční spolupráci, druhý blok bude mít ráz odborně-osvětové jednání zabývajícího se životem a spoluprací na hranici. Konferenci proto nebude pouze vědeckým setkáním zainteresovaných akademiků, ale také společensko-osvětovou akcí, které se zúčastní zástupci euroregionů z česko-polského pohraničí, zástupci samospráv a neziskových organizací zaměřených na česko-polskou spolupráci přes hranici.

Ačkoliv Polsko-česká vědecká společnost je především účastna na přípravě kongresu jako celku, vzhledem k četnosti dosavadních kontaktů mezi Hradcem Králové a Vratislaví bude také bezprostředním spolupořadatelem hradecké konference. Účastí partnera z polské strany tak bude splněna i podmínka pro podání projektu. Jeho povinností bude přispívat k naplnění přijatých cílů. Oba partneři zajistí rovněž širší informovanost o společné konferenci po obou stranách česko-polské hranice. Akce bude fakticky zahájena již 1. října odpoledne promítáním dvou polských filmů *80 milionů* a *Excentrici*, s nimiž se účastníkům konference i zájemcům z řad hradecké veřejnosti představí Polský institut působící v Praze při Velvyslanectví Polské republiky.

Závěrem je třeba popřát celému kongresu i hradecké konferenci úspěšný průběh na všech úrovních; vzájemná spolupráce vědeckých obcí obou států tak bude bezesporu výrazně obohacena.

Autor | Author

prof. PhDr. Ondřej Felcman, CSc.

Historický ústav
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
ondrej.felcman@uhk.cz

Obsah

STUDIE

- K osobnosti a charakteru Haška z Valdštejna
DAVID PAPAJÍK 7
- Jans Enikel, Otakar Štýrský a Jan z Viktringu. Glosátoři dějin českého
království 29
ANNA KOŠÁTKOVÁ
- Bartoňové z Dobenína a jejich spolupráce s předními umělci 1. poloviny
20. století 61
LUCIE BAREŠOVÁ
- Rok 1938 w publikacjach polskich historyków 77
ANDRZEJ MAŁKIEWICZ
- Obnova masarykovské tradice a oslavy 50. výročí Československa na
Královéhradecku 93
ALEŠ ROUBAL

MATERIÁLOVÉ STATĚ

- Wolna przestrzeń dla teatru. Międzynarodowy Festiwal Teatralny „Bez
granic” strefą polsko-czeskiego kontaktu 109
MIROŚLAWA PINDÓR

RECENZE

- Ondřej FELCMAN, *Československý parlament na prahu Pražského jara. Národní
shromáždění na cestě k reformě (1964–duben 1968)* 125
- Michaela RAMEŠOVÁ, *Portály z okruhu Benedikta Rieda I. Portálová
architektura ve městech Českého království 1. poloviny 16. století* 131
- Alfred Kohler, *Ferdinand I. (1503–1664). Kníže, král a císař* 135
- Petr KMOŠEK, *Jaroslav Sodomka: malíř Vysočiny* 138
- Petr CHALUPECKÝ a kol., *Mezinárodní hospodářské vztahy zemí střední Evropy
v první pol. 20. století* 140
- Aleš VYSKOČIL – Zbyněk SVITÁK, *Křenová. Příběh brněnské ulice* 142

ZPRÁVY

- První Kongres polského čechoznavstva v roce 2016 v Polsku a příprava
prvního Kongresu českých polonistických studií v České republice 147

Pokyny pro autory *Východočeských listů historických* (VLH)

Časopis vychází dvakrát ročně. Uzávěrka prvního svazku každého roku je stanovena na 15. únor, pro druhý svazek je to 1. září. Redakce přijímá pouze původní práce, které vznikly v badatelské dílně autora. Práce mohou být psány česky, slovensky a polsky. Studie a materiálové stati (včetně edic dokumentů a vzpomínek) mohou mít maximálně do 40 stran, recenze a zprávy v rozsahu 4–10 stran.

Pokyny pro úpravu rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači **zašlete** redakci VLH v jednom výtisku a na označeném CD/DVD nebo zašlete na adresu redakce (vlh@uhk.cz) elektronicky. **Pište ve Wordu, písmo Times New Roman, velikost 12, řádkování 1,5 – poznámky pod čarou velikost 10, řádkování 1.**

2. K textu studie či materiálové stati **přiložte** resumé (rozsah max. 1 800 znaků – 1 strana), abstrakt (do 600 znaků) a klíčová slova (5–7 slov), to vše v českém jazyce. Ke studii, materiálové stati a recenzi je třeba připojit krátký medailonek autora – max. 400 znaků (odborná specializace, význačné dílo ...) **Redakce je POVINNA vytisknout následující údaje o autorovi: plné jméno se všemi tituly, rok narození, afilace** (údaje o zaměstnání; v případě, že autor nepracuje v odborné instituci, je povinen uvést svou privátní kontaktní adresu), **plná kontaktní poštovní** (pracoviště nebo privátní) **a emailová adresa. BEZ TĚCHTO ÚDAJŮ NEMŮŽE BÝT ŽÁDNÝ TEXT OTIŠTĚN.**

3. Pro zvýraznění slov nebo pasáží v textu je možné:

Použít kurzívu pro citáty; tučné písmo pro názvy dílčích částí práce nebo vybrané části textu; případně prostrkání nebo petit (s využitím obvyklých korektorských značek). Zásadně nepoužívejte podtrhávání.

4. Poznámkový aparát připojte na stranách pod čarou, jak umožňuje Word: přes příkazy *vložit, poznámka pod čarou, značení automaticky*. V textu pište horní index za interpunkční znaménka.

5. Literaturu a edice citujte podle následujících zásad:

- **Monografie:** Jméno autora (v pořadí osobní jméno v plném znění, iniciálou až v dalších citacích, PŘÍJMENÍ, jméno příp. spoluautorů oddělit pomlčkou), název knihy (kurzívou), místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách (celkový počet, konkrétní strana nebo rozmezí stran). Srov. Josef ŠUSTA, *Úvahy o všeobecných dějinách*, Praha 1999, s. 134.

- Studie publikovaná v periodiku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, název periodika (v závorce zkratku používanou u dalších odkazů na dané periodikum), údaje o ročníku (svazku), roku vydání a stranách. Srov. Jiří MAREK, *Historie mezi teorií a praxí*, Český časopis historický (dále jen ČČH) 96, 1998, s. 792.
- Studie publikovaná v příležitostném sborníku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, in: název sborníku, (ed./edd.), jméno editora/editorů sborníku, pokud je uváděno, místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách. Srov. Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Vývoj zbroje a válečného umění – významné bitvy na Moravě*, in: *Středověká Morava*, ed. Z. Měřínský, Brno 1999, zvláště s. 100–102 nebo Josef PETRÁŇ – Eduard MAUR, *František Kutnar a univerzita Karlova*, in: *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti*, Semily 1998, s. 148.
- Edice: Při citaci edice se přihlíží pokud možno k výše uvedeným zásadám. Je-li obvyklé citovat nejprve nebo pouze název edice, uvést při první citaci plný název edice, a to verzálkami. Ve jméně editora za názvem edice použijte u křestního jména pouze první písmeno, příjmení napište normálním písmem, např. CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE V/3, edd. J. Šebánek et S. Dušková, Praha 1982, č. 1570, s. 363. V opačném případě, je-li uváděno nejprve jméno autora/autorů edice, postupuje se jako u monografie. Za jménem autora/autorů je v závorce uvedeno (ed./edd.). Pro názornost srov. Antonín BENČÍK – Jaromír NAVRÁTIL – Jan PAULÍK (edd.), *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, 6. díl, 1. svazek: *Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968)*, Praha-Brno, ÚSD – Doplněk 1996.
- Archivní prameny: Oficiální název archivu (v závorce zkrácený název používaný u dalších citací), archivní fond a další nezbytné identifikační údaje. Srov. Státní okresní archiv v Hradci Králové (dále jen SOKA Hradec Králové), f. Archiv města Hradec Králové, inv. č. 1776, č.j. 1708, kart. 361.
- Zkrácené citace se používá při opakování literatury i archivních pramenů. Uvést nejprve citaci nezkrácenou, poté zkracovat osobní jméno autora/autorů na iniciálu a název monografie i studie po první podstatné jméno, ukončit třemi tečkami a čárkou; zachovat kurzívu v názvu. Např. J. PETRÁŇ – E. MAUR, *František Kutnar ...*, s. 149.
- V citování je třeba důsledně používat odkaz srov., nikoliv viz.
- Při bezprostředním následném opakování téhož odkazu (na stejnou práci) je použito slovo *tamtéž* (v kurzivě). Při následném citování další práce téhož autora je použito slovo TÝŽ (kapitálkami).

6. Záznam literatury pro recenzi, anotaci apod. dle následujících příkladů:

- Monografie nebo celý neperiodický sborník. Jitka GRUNTOVÁ, *Oskar Schindler: legenda a fakta*, Brno, Barrister a Principal 1997, 158 s.; Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. *Sborník z konference Památníku národního písemnictví*, Praha, Památník národního písemnictví 1992, 302 s. + obrazové přílohy.
- Celé periodikum: *Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy*, sv. I, 1997, vyd. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, 276 s.

7. V případě připojených obrazových příloh je třeba předat obrazovou dokumentaci redakci v jednom výtisku společně s verzí naskenovanou na označeném elektronickém médiu (ne disketa). Přílohy je nutné opatřit seznamem popisek s uvedením zdroje.

8. Příspěvek zasílejte na adresu: Historický ústav Filozofické fakulty, redakce Východočeských listů historických, Univerzita Hradec Králové, Rokitsanského 62, Hradec Králové 500 03. Obálku označte vlevo dole výraznou zkratkou **Příspěvek pro VLH**. V průvodním dopise uveďte bydliště autora, telefonní číslo a e-mailovou adresu.

Pokyny pro dodání obrazových podkladů:

- Obrázky (fotografie, plány apod.) v elektronické podobě dodávat v souborech jpg nebo tiff. Velikost dodaného obrázku musí být stejná (nebo větší) jako výsledná reprodukce v brožuře při rozlišení 300 dpi (šířka sazebního obrazce sborníku je 125 mm, výška 186 mm). Digitální fotografie dodat v originálních souborech bez úprav.

Pokyny pro psaní textu:

- **První řádek odstavce** neodsazovat mezerníkem ani tabelátorem – pokud je třeba odsadit, pak toto nastavit v programu (Word): FORMÁT – ODSTAVEC – ODSAZENÍ – SPECIÁLNÍ
- **Pozor na psaní a použití SPOJOVNÍKŮ (-) a POMLČEK (-)!**
Spojovník je podstatně kratší než pomlčka.
 Okolo spojovníku se **mezery nedělají nikdy** a používá se při:
  - připojení spojky -li (např. můžeš-li)
  - spojení jmen (např. Rakousko-Uhersko)
  - slučovacím spojení (např. propan-butan)
  - upřesnění místa (např. Praha-Vysočany)
  - adjektivních složeninách (např. modro-bílý)
  - rozdělování slov

Pomlčka

- klávesová zkratka Alt + 0150
- můžeme-li dosadit místo pomlčky jakékoli slovo (až, do, versus, apod.), **nejsoú okolo ní mezery** (např. 1950–1960, 7–9 dní, otevřeno 8–12 h)
- v ostatních případech okolo pomlčky mezery jsou

Texty zaslané redakci se autorům nevrací, ani v případě odmítnutí otištění textu podle rozhodnutí redakční rady. Redakční rada vlh nakládá s osobními daty autorů podle zákona o ochraně osobních údajů ČR.

Průběh recenzního řízení**I.**

Autor doručí redakci VLH text (podrobnosti v pokynech pro autory).

Termíny pro přijetí odborných textů redakcí VLH jsou:

15. února každého roku – uzavírka přijímání textů pro **první svazek** daného roku

1. září každého roku – uzavírka přijímání textů pro **druhý svazek** daného roku

II.

Redakce seznámí autora s časovým plánem a průběhem recenzního řízení. Recenzní řízení je anonymní.

Na základě návrhů redakční rady VLH jsou vybráni a osloveni dva nezávislí recenzenti na každý doručенý text. Kritériem výběru je především odbornost a vědecké zaměření recenzentů. Každý recenzent po dohodě vypracuje jeden posudek na obdržený text. Formulář pro vytváření odborných posudků je na této stránce zveřejněn.

III.

Redakce seznámí redakční radu s podobou odborných recenzí.

IV.

Na pravidelném zasedání redakční rady VLH dojde k výběru textů, které budou ve VLH uveřejněny. Kritériem výběru jsou doručené odborné recenzní posudky. Dále redakční rada přihlíží k tematickému vymezení každého čísla a k vhodné skladbě článků a studií v něm. Autorům je výsledek hlasování redakční rady ihned oznámen, stejně jako případný návrh na dopracování doručených textů podle návrhů recenzních posudků. Autorům jsou recenzní posudky (v anonymní podobě) poskytnuty k nahlédnutí.

V.

Redakční rada VLH na svém pravidelném zasedání sestaví a odhlasuje podobu každého svazku VLH. K provádění redakčních prací mezi jednotlivými zasedáními redakční rady VLH je utvořena stálá redakce časopisu, jejíž činnost je kontrolována redakční radou.

Výsledek recenzního řízení má čtyři možné výstupy:

1. doručení textu je na základě recenzního řízení schválen redakční radou k vytištění v připravovaném svazku,
2. doručení textu není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou, autorovi (autorům) příslušného textu je doporučeno text přepracovat (podle návrhů recenzentů) a podat jej v dalším kole recenzního řízení k novému posouzení,
3. doručení textu je přijat k otištění, není však schválen redakční radou k zařazení do aktuálního připravovaného svazku z důvodu odlišné tematické orientace svazku nebo témat dílčích studií. Autorovi (autorům) je v takovém případě nabídnuta možnost otištění textu v dalším svazku.
4. doručení textu není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou pro jeho nedostačující formu.

Každý autor může znovu podat (např. při přepracování) k recenznímu řízení jeden text **pouze dvakrát**. Poté jej již redakční rada nezařadí do dalších kol recenzních řízení.

Východočeské listy historické
40/2018

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

První vydání
2018
154 stran

Tisk OFTIS Ústí nad Orlicí

ISSN 1211-8184
MK E 21784